ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جي ٻولي

حافظ حبيب سنڌي

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو
حيدرآباد - سنڌ

سنڌي ٻوليءَ جي جغرافيائي محاورن يا ٻولين جو مطالعو

سلسلي جو چوٿون ڪتاب

ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جي ٻولي

مصنف

حافظ حبيب سنڌي

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

حيدرآباد، سنڌ

۱۴۱۴هه/ ۱۹۹۴ع

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جا حق ۽ واسطا قائم

سال: ١٩٩٤ع
ڇاپو: پهريون
تعداد: هڪ هزار

قيمت: ٥٠ رپيا

ملڻ جو هنڌ
سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو
سنڌ صوبائي ميوزيم نيشنل هاءِ وي
حيدرآباد، سنڌ

۽

مرڪزي ڪتاب گهر نمبر ٩٧٢
گل شاهه محلو گاڏي کاتو
حيدرآباد، سنڌ
پاڪستان

هي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ٿيو ۽
اداري پاران اشاعتي نگران امين لغاري ڇپائي پڌرو ڪيو.

پيش لفظ

سنڌ ۾ سنڌي ٻولي جڳن جدا جدا ڀاڱن ۾ ڳالهائجي ٿي، تنهن جي تفصيلي مطالعي جي ضرورت گهڻي وقت کان وٺي پئي محسوس ڪئي وئي آهي. اهڙي مطالعي سان هر ڀاڱي جي مقامي لفظن ۽ اصطلاحن جي ڄاڻ حاصل ٿيندي جنهن سان استادن کي ان ڀاڱي جي اسڪولن ۾ پڙهندڙ معصوم ٻارڙن جي ٻوليءَ جي پروڙ پوندي ۽ کين پڙهائڻ ۾ سولائي ٿيندي. هر ڀاڱي جي عوامي ٻوليءَ مان واقفيت حاصل ٿيندي، جنهن سان سماجي ڪم ڪندڙن زرعي کاتي جي ڪامگارن ۽ ٻين ڪارڪنن کي ان ڀاڱي ۾ عوام سان هم زبان ٿي ڪم ڪرڻ ۾ سهوليت ٿيندي. وڏي ڳالهه ته هر ڀاڱي جي ٻولي لکيت ۾ محفوظ ٿيندي جنهن سان سنڌي زبان جي لغات جو دائرو وسيع ٿيندو.

انگريزن جي دور ۾، سرڪاري طور تي هندوستان جي ٻولين جي لساني جائزي (Linguistic Survey of India) جي هڪ وڏي رٿا عمل ۾ آندي وئي جنهن جو سربراهه جي. اي. گِريئرسن هو. ان رٿا هيٺ سنڌي ۽ سرائڪي ٻولين جو مطالعو ڇڙ ٻن پيٽين طور ڪيائون.۽ ان حيثيت ۾ اهو هڪ ساڱئي جلد(Volume III,Part- II) ۾ مرتب ڪيو ويو. ان کي به ڪافي عرصو گذري ويو، ۽ انهيءَ قسم جي ٻئي جائزي جي ضرورت انگريزن جي آخري دور ۾ محسوس ڪئي وئي.

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي هڪ جامع رٿا هيٺ سنڌ جي مختلف ڀاڱن توڙي سنڌ سان لاڳو ٻين صوبائي علائقن ۾

سنڌي ٻولي جڏهن ڳالهائجي ٿي تڏهن ان جي مطالعي جي شروعات ڪئي وئي آهي. ان رٿا موجب هيٺين ٻارهن ٻولين جا مطالعا ڪيا ويندا:

١. سِبي جي ٻولي	٧. ڪڇي - سنڌي ٻولي
٢. ڪچي - ناڙي جي ٻولي	٨. ٿري - ڍاٽڪي ٻولي
٣.ماڇيلي - اوٻاوڙي جي ٻولي	٩. اترادي ٻولي
٤. ڪاڇي جي ٻولي	١٠. لاڙي ٻولي
٥. لاسي ۽ ڪوهستاني ٻولي	١١. ڪن خاص شهرن جي ٻولي
٦.ماڇر،ڪڪرالي ۽ ڪاري جي ٻولي	١٢. ڪن خاص قبيلن جي ٻولي

"ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جي ٻولي" جو هي مطالعو هن سلسلي جي هڪ ڪڙي آهي. هن ڪم ڪي سال ڪن اڳ محترم حافظ حبيب سنڌي جي حوالي ڪيو ويو.جنهن پنهنجي وس آهر وڏي پيچا ۽ محنت سان ڪم پورو ڪيو آهي.

هي ڪتاب ٻارهن بابن تي مشتمل آهي: جن ۾ ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري طرف رهندڙ قومن جي ٻولي جو لهجو ۽ اتي استعمال ٿيندڙ انوکا لفظ سهيڙي گڏ ڪيا ويا آهن.جيئونٽيڪ ڪاري جي لغات تي وڌيڪ تحقيق جي ضرورت آهي پر هيءُ ڪتاب اهڙي تحقيق جو بنياد آهي. ۽ اميد تہ اداري طرفان موجوده دور ۾ هلندڙ سنڌي ٻوليءَ جي وسيع مطالعي واري رٿا ۾ هيءُ ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي وڌيڪ کوجنا ۾ ڪارگر ثابت ٿيندو.

حيدرآباد، سنڌ

٢٣ ڊسمبر ١٩٩٣

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

چيرمين

سنڌي ٻوليءَ جو با اختيار ادارو

عنوانن جي فهرست

عنوان	صفحا
مهاڳ	7
باب پهريون: ماچر، ککرالي ۽ کاري جون حدون	11
باب ٻيو: ماچر، ککرالي ۽ کاري ۾ رهندڙ ذاتيون	30
باب ٽيون: مهاڻڪي ٻولي	39
باب چوٿون: جتڪي ٻولي	58
باب پنجون: ماچر جي ٻولي	73
باب ڇهون: ککرالي جي ٻولي	82
باب ستون: کاري جي ٻولي	104
باب اٺون: جاتي جي ٻولي	119
باب نائون: ڪي خاص، ٻٽا ۽ بگڙيل لفظ	131
باب ڏهون: پهاڪا ۽ چوڻيون	164
باب يارهون: مقامي لوڪ گيت	183

مهاڳ

ڪتاب "ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جي ٻولي" لکڻ لاءِ سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي چيئرمين ۽ استاد ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب جن جو احسان مند آهيان جو هن صاحب مون ڪم مايہ ۽ هيچمدان کي ان لائق سمجهيو.

ڪتاب ۾ ڏنل ٻارهن بابن جو مختصر تعارف هن طرح آهي پهريون باب: ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جي جغرافيائي حدن ۽ انهن جي تعارف تي مشتمل آهي ۽ ٻيو باب وري انهن علائقن ۾ رهندڙ ذاتين تي مشتمل آهي، جنهن ۾ ڪل ۴۲۳ ذاتين جا نالا ڏنا ويا آهن. جن کي تعلقي وار ترتيب ڏني وئي آهي. ٽيئن باب اندر مهاڻڪي لهجي وارا محاورا ڏنا ويا آهن، هر باب جي ترتيب هن طرح رکي آهي جو هر باب ۾هر علائقي جي ٻولي، لهجو ۽ اُن تي ٻين لهجن جا اثر، لهجي ۾ مروج خاص لفظ ۽ محاورا ڏنا ويا آهن.

ڪتاب جي چوٿين باب اندر خاص لفظ، بگڙيل لفظ ۽ ٺٺا لفظ ڏنا ويا آهن، پنجين باب ۾ جتن جي ٻوليءَ تي بحث ڪيو ويو آهي، جنهن ۾ جتن جي ٻوليءَ جا خاص لفظ پڻ شامل ڪيا ويا آهن. ڇهين باب ۾ ماڇر جي ٻوليءَ جو تذڪرو ڪيو ويو آهي. جڏهن تہ ستون باب ڪڪرالي جي ٻوليءَ جو آهي ۽ اٺين باب ۾ ڪاري جي ٻوليءَ تي بحث ڪيل آهي. نائين باب ۾ جاتيءَ جي ٻولي ۽ انهي جي لهجي تي بحث مباحثو ڪيو ويو آهي. ڏهون باب ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري طرف عام مروج پهاڪن ۽ چوڻين تي مشتمل آهي،جنهِن کي ڇئن ڀاڱن ۾ ورهايو ويو آهي: (۱) پهاڪا (۲) چوڻيون (۳) منظوم

چَوٽيون ۽ (۴) گڏيل چوَٽيون. سيئي ذاتيون، توڙي لفظ وغيره الف، بي جي ترتيب سان ڏنا ويا آهن. ڪتاب جو آخري يعني يارهون باب ماچر، ڪڪرالي ۽ ڪاري طرف رائج لوڪ گيتن تي مشتمل آهي، جن ۾ مقامي ٻولي استعمال ڪيل آهي. هر باب جي آخر ۾ اُهي مُحاورا بہ شامل ڪيا ويا آهن، جيڪي اُن علائقي جا ماڻهو روزمره واري عام گفتگو ۾ استعمال ڪن ٿا.

ڪتاب لکڻ وقت جن دوستن احبابن ماچر جي ٻولي لکڻ ۾ منهنجي مدد ڪئي سي هي هئا: محترم عزيز جعفرائي، سائين محمد خان مجيدي، جناب سرويچ سجاولي، آپا مريم مجيدي، قاضي احمد ڪٽي، مسٽر غلام محمد جوهر بنورائي، مولانا حافظ غلام مصطفيٰ قادري (ڪٽي) ۽ مسٽر بخشڻ خان زنئور. جاتيءَ جي ٻولي واسطي: محترم رسول بخش تميمي، سائين احمد خان ڪناڊِ، وڏيرو گل محمد ٿهيم، وفا حسين جت، آغا محمد يحيٰ لوهار، محمد طيب ڪٽي، چاچو محمد عارف ڪٽي، ذاڪر حسين ڪٽي، جناب خليفو عبدالمجيد، مولانا عبدالشڪور نعيمي، مولانا نظر محمد جت، حاجي محمد خان ڪٽي، محمد نسيم ۽ زاهدا اسحاق سومرو.

ڪڪرالي ۽ مهاڻڪي ٻوليءَ لاءِ تعاون ڪندڙن ۾ پير شاهہ دين شاهہ قادري، سائين محمد جمن مشتاق جلباڻي، ڪامريڊ محمد عثمان جلباڻي، غلام رسول شاهہ بخاري، محمد اسحاق سرواڻ، سيد احمد شاهہ بخاري، سيد چتن شاهہ، لال خان سولنگي، عبدالشڪور شاداب، غلام رسول شاهہ سانگهرائي، سيد علي اڪبر شاهہ يونيورسٽيءَ وارو، وزير احمد صَنم ڪنيار، سائين الهہ بچايو

ڪنيار، الهڏنو اداسي ۽ صالح جادوگر (ملاح).

ڪاري جي ٻوليءَ لاءِ ڊاڪٽر غلام محمد ڪٽي، چاچو محمد (حاجي عمر ڪٽيءَ جو فرزند) محمد رحيم شهبگي جت، حاجي مير محمد ۽ ايوب خاصخيلي، عبدالجليل آزاد، عبدالله مُرگهر، چاچا محمد اسماعيل شيدي (رٽائرڊ سپروائيزرنگ ٽپيدار)، عبدالستار ناز شيدي ۽ ميان محمد عثمان ڪٽيءَ جا نالا قابل ذڪر آهن.

جتڪي ٻوليءَ بابت خاص طرح نوجوان اديب جتڪي ٻوليءَ جو شاعر، جتڪي ٻوليءَ جي لغت جو باني، تاريخ جت قوم جو خالق محترم عبدالله ابن عارفاڻي (ماهيڙ جت) قابل ستائش آهي، ان کان سواءِ ميان نور محمد مياڻي، فقير محمد اسماعيل سالاراڻي، سائين علي محمد جت، ميان احمد مياڻي، وڏيرو محمود رتاڻي، الهه بچايو جانيو (جت) ۽ ان کان سواءِ آئون خصوصًا پنهنجي والدِ گرامي مولانا محمد عثمان صباغ (رٽائرڊ سپروائيزنگ ٽپيدار) جن جو نهايت ئي مشڪور آهيان. بالخصوص پنهنجي ترَجي سڄاڻ، اديب، شاعر، ڪهاڻيڪار ۽ ڪالم نويس مُحترم عبد ماڇونيءَ جو ٻه ٽهدل سان ممنون آهيان جنهن وقت بوقت ڪتاب جي ترتيب سڌاري ۽ واڌاري لاءِ نيڪ ۽ ڪارائتا مشورن سان نوازيو، آخر ۾ اُنهن مائن ۽ ڀيڻن جو پڻ شڪر گذار آهيان جن لوڪ گيتن واري ڪمَ ۾ منهنجي هر وقت مدد ڪئي.

حافظ حبيب سنڌي — چوهڙ جمالي

۷ صفرالمظفر، ۱۴۱۴هه

۲۸ جولاءِ، ۱۹۹۳ع

باب پهريون

ماجر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جون حدون

سنڌو درياءَ جو وهڪرو ننڍي ضلعي کي ٻن حصن ۾ تقسيم ڪري ٿو. ساڄي ڪَپ واري علائقي ۾ سب ڊويزن ٺٽو ۽ کاٻي ڪَپَ واري ڀاڱي ۾ سب ڊويزن سجاول اچي وڃي ٿي. هن سب ڊويزن ۾ پنج تعلقا: ميرپور بٺورو، سجاول، شاهبندر، جاتي ۽ کاروڇاڻ شامل آهن، رونيو کاتي جي انتظاميہ هن وِراهَہ کان سواءِ لِساني لهجي جي ڳانڍاپي جي ڪري ڪيٽي بندر بہ هن مطالعي ۾ شامل آهي. لِساني اعتبار کان هي سب ڊويزن ٽن وڏن تاريخي علائقن ماجر، جاتي ۽ ڪڪرالي سان سڃاتي وڃي ٿي، جيتوڻيڪ کاري ڇاڻ وارو علائقو بہ بنيادي طور تي ڪڪرالي واري خطي جو هڪ حصو آهي، پر ٻولي ۽ لهجي جي لحاظ کان پنهنجو الڳ مقام رکي ٿو.

ماجر: ماجر بابت "تاريخ سجاول" جو مصنف: آئين اڪبري ۽ پيرومل جي حوالي سان لکي ٿو تہ سجاول واري علائقي جو ذڪر ابوالفضل جي "آئين اڪبري" ۾ ملي ٿو، جنهن ۾ "ماجر" کي ننڍي سرڪار جو پرڳڻو ڪري ظاهر ڪيو ويو آهي، ابوالفضل مغل دور حڪومت جي سرڪارِ ننڍي جي سورنهن پرڳڻن مان ماجر کي پندرهون نمبر پرڳڻو ڪري ڄاڻايو آهي. (١)

"ماجر" لفظ بابت لکيو ويو آهي تہ "ماجر" دراوڙي ٻوليءَ جو

---

(١) آئين اڪبري جلد اول ص ١٠٥١، ابوالفضل، مطبوعہ سَنگِ ميل پبليڪيشن لاهور.

هڪ لفظ آهي. جيڪو اصل ۾ "ماگر" آهي. جنهن جي معنيٰ آهي "چار رڪندڙ مهاڻو". (١) ڀيرومل مهرچند آڏواڻي پنهنجي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ ۾ لکي ٿو تہ، اڳاٽي زماني ۾ هن علائقي اندر دراوڙ قوم آباد هئي، جن مان بہ ذاتيون: "اوڏ" ۽ "ماگر" آباد هئا. سجاول وارو پاسو سنڌو نديءَ جي پاڻي هيٺ ٻڏو پيو هوندو هو. انهيءَ سموري ايراضيءَ ۾ "ماگر" ذات جا مهاڻا رهندا هئا. "ماگر" لفظ جي بدلجڻ بابت لکي ٿو تہ، سجاول پاسي "ماگر" بَدران عام طرح چَون "ماڄَر" يعني "گَ" حرف کي مَٽي "ڄ" ڪيو اٿن، نہ تہ لفظ ساڳيو ئي دراوڙي ٻوليءَ جو آهي ۽ بنيادي معنيٰ اٿس چار رڪندڙ يعني "مهاڻو"، اِهي ماڄر يا ماگر ذات وارا هن پاسي گهڻا هئا جو اڄ بہ سڄو سجاول وارو پاسو سندن نالي پٺيان "ماڄر" سڏجي ٿو. سجاول ۾ "ماڄر" نالي هڪ ڍنڍ هن وقت بہ موجود آهي، انهن اڳاٽن مهاڻن جو اولاد اڄ تائين سجاول طرف جنهن ڳوٺ ۾ رهي ٿو، سو ڳوٺ بہ سندن نالي پٺيان "ماڄر" سڏجي ٿو. (٢)

صحيح سنڌي لفظ "ماڄَر" آهي جيڪو مڄِر مان نڪتل آهي "ماڄَر" واري لفظ جو ذڪر ڀٽائي صاحب رح پنهنجي ڪلام اندر ڪيو آهي:

موڙي "مَڄَرَ" تاريون چانگا ٽا چَرو. (٣)

---

(١) تاريخ سجاول، مصنف عزيز جعفراڻي، ص ٥٠، محمد بن قاسم لائبريري سجاول،
(٢) سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، از ڀيرومل آڏواڻي ص ١٩٥٦.١٢٤ع ص- ا-ب حيدرآباد
(٣) سُر ديسي، مرتب ر-ع ڏيپلائي ص ٢٣٩.

ٻئي هنڌ فرمايو اٿس تہ :

"هيٺ جر متي "مَجَرِ" پاسي کان وَڻ راهہ" (١)

هتي "مجر" جي معنيٰ ساوڪ آهي، انهيءَ لحاظ کان "ماجَر" جي معنيٰ "سرسبز ۽ شاداب" ٿي سگهي ٿي. گهڻين ڏنڌين جي ڪري هيءُ علائقو سدائين سرسبز ۽ شاداب پئي رهيو آهي، جڏهن تہ محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب "مَجَرَ" جي معنيٰ پنهنجي ترتيب ڏنل رسالي ۾ وٽن جو ٻُور لکي آهي. (٢)

انهيءَ کان سواءِ هتي "ماجريا" ذات جا مهاڻا سجاول، جاتي ۽ شاهبندر تعلقن ۾ گهڻي تعداد ۾ رهن ٿا، ان کان سواءِ سجاول تعلقي ۾ رانتن ۽ سُورِجن جي وچ ۾ "مجريا" واهہ جو ٽٽل وهڪرو بہ موجود آهي. (٣)

ماجر جي حدَ : ماجر وارو علائقو ٻيگهہ ۾ تعلقي ميرپور بٺوري جي الهندين ديهن کان شروع ٿي تعلقي جاتيءَ جي اولهہ طرف ختم ٿئي ٿو، جڏهن تہ ويڪر ۾ جاتي تعلقي جي اترئين طرف واري ديهن کي اورانگهي اُتر ۾ درياء سنڌ جي ڪاٻي ڪَپَ تي ختم ٿئي ٿو.

(٢) **ڪڪرالو:** ماجر وانگيان "ڪڪرالو" بہ هڪ تاريخي پرڳڻو آهي ۽ سنڌ جي قديم رياستن مان هڪ آهي. ڊاڪٽر غلام علي الانا پنهنجي تصنيف "لاڙ جي ادبي ۽ ثقافتي تاريخ" ۾ لکي ٿو تہ "سمنڊ جي ڪناري سان لاڳيتي علائقي کي "ڪڪرالو" چيو

---

(١) شاهہ جو رسالو، مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ سُر ڪاموڏ ص ١٩٧. ڀٽ شاهہ ثقافتي مرڪز، ١٩٧٧ع

(٢) ايضا ڏسو ساڳيو رسالو

(٣) تاريخ سجاول ص ٥١ . عزيز جعفراڻي

ويندو آهي، هي پرڳڻو پهرين سنڌ جي حڪومت جي ماتحت هو، پر پوءِ ڪافي زماني تائين مغل حڪومت کان اڳ، سمن ڄامن (ڪيهرن) جي آزاد حڪومت هيٺ هو. نيٺ غلام شاهہ ڪلهوڙي هي خطو فتح ڪري سنڌ سان ملائي ڇڏيو. (١)

تاريخ ۾ هن علائقي جي نالي بابت ڪئين صورتون ملن ٿيون، تاريخي اصطلاح ۾ هن خطي کي "ڪڪرالو" چيو وڃي ٿو. جنهن لاءِ مختلف مؤرخن هن کي مختلف صورتن ۾ لکيو آهي مثلاً: يونانين ۽ ايرانين، هن کي "ڪروڪل، ڪوڪل يا ڪَروڪولاهہ" جي نالن سان سڏيو آهي. ان کان سواءِ "ڪَنڊ ڪڪڙالو، ڪڪرالہ، ڪڪراره ۽ ڪڪراڙو" جي نالن سان بہ ياد ڪيو ويو آهي، هن علائقي تي سمن (ڪيهرن) جي حڪومت هُئي ۽ انهن جو مورثِ اعليٰ "ڄام ڪڪرالو يا ڪڪراڙو" هو، جيڪو ڄام ڪيهر جو پاءُ هو، انهيءَ سبب هن علائقي تي اِهو نالو پئجي ويو هُجي! ليڪن محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب جي راءِ مطابق تہ "ڪڪراڙو يا ڪُنڊ ڪڪراڙو اصل فارسي صورت وارو نالو آهي، ڪڪراڙو اسم خاص آهي، لکت ۾ ان جي ڪا تحرير ڪونہ ڏني ويئي آهي، البت ٿي سگهي ٿو تہ اها ايراضي ڀترائين رهي هُجي. تڏهن ان کي ڪڪراڙو سڏيو ويو هجي، يا ٿي سگهي ٿو تہ اها ايراضي سال جو گهڻو حصو جُهڙ ۽ ڪڪرن سان ڇانيل رهي ٿي، ان ڪري ان کي ڪڪراڙو چيو ويو هجي، ڪنڊ وارو علائقو شايد

---

(١) لاڙ جي ادبي ۽ ثقافتي تاريخ، مصنف، ڊاڪٽر غلام علي الانا، مطبوعہ سنڌالاجي ڄامشورو.

"ڪيچ" وارو آهي ۽ ٻنهي جي لاڳيتي هئڻ ڪري گڏيل نالو "ڪَنڊ ڪڪراڙو" رائج ٿيو هجي. (١)

ڪڪرالي جي حدن ۾ سب ڊويزن سجاول جا ٻه تعلقا شاهبندر، ڪارو ڇاڻ مڪمل،۽ جاتي تعلقي جو اولهه ۽ ڪاچيليون حصو اچي وڃي ٿو. هن علائقي جي ڏاکڻين حصي ۾عربي سمنڊ ۽ اولهه ۾ ڪيٽي بندر ۽ گهوڙا باري تعلقا اچي وڃن ٿا. هن علائقي ۾ عربي سمنڊ کان ڪاري پاڻيءَ جون ڍوريون، ناريون ۽ وهڪرا درياءَ ۾ اچن ٿا ان سان گڏ سنڌو به هتي ٽڙي ٿو. جيڪو ڪڪرالي جي ٽن تعلقن کي گهيري ۾ آڻي ٿو. انهن مان ٻن تعلقن جو ذڪر مٿي ٿي چڪو آهي. باقي ڪاري ڇاڻ جو ذڪر ته ڪاري واري جاگرافيائي صورتحال واري ياڳي ۾ ايندو. شاهبندر ۽ جاتي ۾ وهندڙ ڪارين، دريائن ۽ ڇاڙين جو ذڪر هت ڪجي ٿو:

شاهبندر واري علائقي ۾ وَهندڙ درياءَ: شاهبندر تعلقي جي اُتر کان سنڌو درياءَ جو هڪ وهڪرو اچي ٿو. جنهن کي "حيدري" چيو وڃي ٿو. اهو اڳتي هلي تعلقي ڪاري جي درياءَ "منٿي" ۽ ٻين ۾ اولهه پاسي (تعلقي ڪاري جي اوير کان) پوي ٿو. جڏهن ته ان جي ڏکڻ ۾ عربي سمنڊ آهي ۽ عربي سمنڊ جي بلڪل لڳ اُتر طرف جيڪي ننڍا وڏا درياءَ، ڪاريون، ڍورا ۽ ڇاڙيون نڪرن ٿيون، اُنهن ۾ واڙي (ننڍي ۽ وڏي) جهب، ڏبو، ڪاڇهر، نانگو، لُنياري، شُڪرانُو، پَڇاڙَ، وڇاڙَ، لوٽو، گِسَرِ، ڪٿين وارو ڍورو، مَنڊڙيءَ وارو ڍورو، نيائينءَوارو ڍورو، ماڙيءَ وارو ڍورو، بَڊِيسَرِ، ڪَڏو، ٻَنِ وارو

---

(١) جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب جن جو خط مؤرخه ٣ - ٢ - ١٩٨٩ع (حيدرآباد) ۽ راقم جو مضمون "ڪڪرالا جا اثار قديمه" جنوري ١٩٩٣ع.

ڊورو ۽ مَل درياءَ شامل ذڪر آهن. هي سڀ دريائي وهڪرا، ڊورا ۽ ڪاريون حيدري درياءَ مان نڪري "ستاهَه" درياءَ مان لڳهنديون ڪاري ڇاڻ جي اولهه ۾ پون ٿا ۽ اوير ۾ تعلقي جاتيءَ ۾ پون ٿا. جڏهن تہ ڏکڻ طرف عربي سمنڊ ۾ چوڙ ڪن ٿا. (١)

جاتيءَ واري علائقي ۾ وَهندڙ درياءَ: جاتي تعلقي جي اوير ۽ ڏکڻ واري ڪُنڊ ۾ ڪاچيل طرف نڪرندڙ ۽ وهندڙ دريائن جا نالا هن طرح ملي سگهيا آهن: سِيرَ (ڪاري سير بہ چَون جيڪو شاهبندر تعلقي ۾ بہ اچي ٿو) سَنڊو، ڪَڏو، هَمراهہ، ڪَربَلا، وِنگڙ، ٻاندو، حَرامي، لڪي، ڊِگهڙو، شاتِري، ڪينجهَرِ، ٻکارَ، ٻگهاڙ، ٻاڏالو، مَنڊڙي، خونيائي، گهوڙو، نٿون درياءَ پٽي وارو ڊورو، ڏِڙيون ڊورو، ڪاجَهر (شاهبندر واري درياءَ جو حصو) لوڏيءَ وارو ڊورو، ڪُور وارو ڊورو، ڪوري وارو ڊورو، سنهڙو سانگڙو ڊورو، وٽاڻ ڊورو، پيهہ وارو ڊورو، تسمي وارو ڊورو، ٽٽو ڊورو، ٻچاءَ وارو ڊورو، ڪارو ڊورو ۽ ٽِنل مَلِ، (هيءَ انڊيا پاسي اڳتي هلي چتونءَ واري ڊوري ۾ پوي ٿو.) (٢)

ڪارو ڇاڻ ۽ ڪيٽي بندر: هيءَ علائقو ڪڪرالي جي خطي جو هڪ حصو آهي. ليڪن ٻولي ۽ لهجي جي لحاظ کان پنهنجو منفرد وجود رکي ٿو. ويجهڙائيءَ واري عرصي (٧٦ - ١٩٧٥ع ڌاري) ۾ هن کي "محال" جي صورتحال مان ڪڍي باقاعدي هڪ تعلقي جي حيثيت ڏني وئي.

---

(١) شاهہ بندر جي تاريخ (قلمي) تصنيف: حافظ حبيب سنڌي، چوهڙ جمالي.
(٢) وڏيري گل محمد ٿهيم جي ڳوٺ ۾ ٿيل ڪچهري، حاجي خميسي ٻهرائي سان حال احوال مؤرخہ ٢ - ٢ - ١٩٩٣ع (تعلقو جاتي)

سنڌ جو جاگرافيدان ماهر ايم پٿاوالا لکي ٿو، تہ ڪوري ڪاري، جنهن کي سنڌونديءَ جي ڇوڙ جي سڀ کان پراڻي منزل چئي سگهجي ٿو، جتي پُراڻِ درياءَ سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪندو هو. اِهو ارڙهين صديءَ جي شروعات ۾ اهڙيون يارهن ڪاريون هيون جن مان "بگهاڙ" ۽ "ستاهہ" ڦاٽَ جهازِ رانيءَ جي قابل هئا. ١٨٢٦ع ڌاري قلندري ڦاٽ جيڪو نئّي جي اُتر کان ٽيندو گهاري ڪاري ۾ ڇوڙ ڪندو هو جيڪو پوءِ سُڪي ويو. ان کان پوءِ ١٨٣٧ع ۾ "ڪيدي واري" "ڪُوڪيا واري" ڪاريون ڇوڙ واري" ايراضيءَ ۾ قابل ذڪر ماڳ هئا. انهيءَ مان ڪوڪيا واري کان پوءِ ڇامڙي درياءَ وَرِ ورتو سنہ ١٨٤٨ع ۾ درياءَ پنهنجو رُخ بَدلايو ۽ اهڙي طرح "نئين ڪَپَ" تي وري "ڪيٽي بندر" جو شهر آباد ٿيو. هي بندر "وِڪر بندر" جي ريٽجڻ کان پوءِ سنڌو ڊيلٽا جو مشهور بندر ٿي رهيو آهي.

١٨١٩ع ۽ ١٨٦٩ع واري سمنڊي زلزلن جي ڪري هن علائقي ۾ ڪافي تبديليون آيون، جنهن ڪري شاهبندر جيڪو درياءَ (شاخ) تي هڪ وسندڙ بندر هو ويران ٿي ويو. ڪيٽي بندر جڏهن عوج ۽ جوانيءَ کان موٽيو ۽ هستي، مستي ڇڏي ويو تہ ڪاري جي سرسبز ۽ شاداب علائقي ۾ وري هڪ ننڍڙي بندرگاهہ "سوڪي بندر" جنم ورتو. ڪاري ڇاڻ جي انهيءَ علائقي کي سنڌو درياءَ تي بيراجن نڪرڻ کان اڳ "لاڙ جو ڪشمير" ڪوٺيو ويندو هو. ساريال گهٽي هئڻ ڪري هتان جي ڇانورن جي هڪ جنس "ڪارائي گنجا" اڄ بہ هن ترَ ۾ مشهور آهي. (١)

---

(١) مضمون ڪاروڇاڻ تاريخ جي آئيني ۾، لکندڙ عبدالجليل آزاد ڪنّي، روزانہ هلال پاڪستان ڪراچي ۴ - آڪٽوبر ١٩٩١ع.

ڪاري ۽ ڪيٽي بندر مان نڪرندڙ درياءَ: ڪاري وارو علائقو ننڍن وڏن دريائن، چاڙين ۽ ڪارين ڪري مشهور آهي. ڪاري جي شهرن "ڪارو ڇاڻ" ۽ "ڪيٽي بندر" کي مرڪزي حيثيت ڏيندي هرهڪ شهر جي چوڌاري وهندڙ دريائن جو ذڪر ڪجي ٿو:

ڪاروڇاڻ: ڪاري ڇاڻ جي اُتر طرف سنڌونديءَ جي ڇوڙ وارو دريائي ڦاٽ وهي ٿو، جنهن مان ٻيا درياءَ نڪري سمنڊ ۾ داخل ٿين ٿا. ڏکڻ طرف کان ڪٽنڊِ درياءَ ڦاٽ مان نڪري وري گهوڙي واري نار ۾ پوي ٿو ۽ وَنو درياءَ به ڦاٽ جي ڏکڻ مان نڪري اچي گهوڙي واري نار ۾ داخل ٿئي ٿو، جڏهن ته "راڄ واري" جيڪا هنيئر خود هڪ دريائي نار آهي، اُها به ڦاٽ مان نڪري سڌو سمونڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿي. درياءَ ڦاٽ جي اُتر طرف کان "ترسياڻ" درياءَ نڪري ٿو جنهن مان وري ٻيا درياءَ نڪرن ٿا. هڪ ڪوبر جي اُتر طرف سڌو وڃي ڪيٽي بندر شهر ۾ وڃي ٿو داخل ٿئي ته ٻيو "ڪانگڙي" به اُتر طرف ڪيٽي بندر ۾ داخل ٿئي ٿو ۽ آخر ۾ ڏکڻ طرف وڃي درياءَ "ترُسياڻِ" ۾ پوي ٿو. ڪيٽي بندر جي اولهه طرف ۾ "حجامڙو" درياءَ نڪري ٿو، جيڪو اڳتي هلي سمنڊ ۾ داخل ٿئي ٿو.

ڪاري جي اوبر طرف اصل درياءَ مُنٿي آهي، جنهن مان اڳتي هلي دريائي وهڪرو ميرواهه نڪري ٿو. اُهو اڃان اڳتي هلي الهندي طرف ۾ وڃي گهوڙي جي نار ۾ داخل ٿئي ٿو (هن نار تي سوڪي بندر هو.) مُنٿيءَ درياءَ جي الهندي ۾ درياءَ سنهڙي وارو وَهي ٿو جيڪو اڳتي هلي سمنڊ ۾ پوي ٿو.

ڪاري جي الهندي طرف درياءَ واڻِ آهي جيڪو پڻ سمنڊ ۾

پوي ٿو. مُٺٽي درياءَ مان نڪرندڙ ايرندي طرف وارا ٻہ وڏا درياءَ "پکيئڙو" ۽ "نانگ واري" آهن. پکيئڙو مٺٽيءَ مان نڪري ايرندي طرف "ٿئين ڪاٺڙ" درياءَ کي اورانگهي مَلَ درياءَ جي الهندي ڪاري (تعلقي شاهبندر لڳ) ديهہ "ڪُن" ۾ چوڙ ڪري ٿو ۽ نانگ واري مُٺٽيءَ مان نڪري اوير ۽ ڏکڻ طرف آڏياڙيءَ ۾ داخل ٿئي ٿو. درياءَ اُڏياڙي باغ واري چاليءَ مان نڪري سمنڊ ۾ ڏکڻ طرف چوڙ ڪري ٿو، باغ واري چاڻي واري مَلِ مان نڪري درياءِ ڪاٺڙ ۾ پوي ٿي، جيڪا ديهہ اُڏياڙيءَ جي اُتر اوير طرف کان درياءَ ڪاٺڙ مان نڪري سمنڊ ۾ داخل ٿئي ٿو، درياءَ مَلَ جيڪو سنڌو درياءَ مان نڪري اوير ڏکڻ طرف ٻن تعلقن (ڪاروچاڻ ۽ شاهبندر) کي آباد ڪندو، ديهہ جوشيواري مان لنگهندي سمنڊ ۾ پوي ٿو، جڏهن تہ اوير طرف ۾ رهڙو درياءَ ديهہ ڪينجهر ۽ رَيڙ مان نڪري درياءَ مَلَ ۽ لنياري (تعلقو شاهبندر) ۾ داخل ٿئي ٿو (١).

ڪيٽي بندر: ڪيٽي بندر جي اوير طرف کان گهٽڻ وَرن وَڪڙن وارو هڪ ڊگهو درياءَ نڪري ٿو. جيڪو ڪيٽي بندر جي اُتر ۾ چوڌاري اولهہ طرف کان گولائي واري صورت ۾ اچي ڪوبر ۾ پوي ٿو. ان کي "اوچتو" ڦاٽ چوندا آهن، ڪيٽي بندر جي ڏاکڻين طرف کان درياءَ ڪيڏي واري درياءَ ۾ بہ اوچتو اچيو چوڙ ڪري انهن مڙني دريائن جو چوڙ ڪاري چاڻ تعلقي جي درياءَ "ڦاٽ" ۾ آهي. (٢)

---

(١) ڪارو چاڻ ۾ ڊاڪٽر غلام محمد ڪٽي، محمد الرحيم شهبگي جت ۽ علي محمد بدرائي (مهاڻا) سان ڪيل رهاڻ مؤرخہ ١ -٣ - ١٩٩٣ع.

(٢) چاچا محمد اسماعيل شيدي (رٽائرڊ سپروائيزنگ ٽپيدار) ۽ محمد عثمان ڪٽي سان ڪيل رهاڻ مؤرخہ ١٧ - مئي ١٩٩٣ع.

پکيڙ: ماڇر، ککرالي ۽ کاري واري علائقي جي مجموعي پکيڙ هم چورس ميلن جي صورت ۾ چار هزار ٻه سو ستونجاهه ميل آهي. جڏهن ته هي علائقو ٢٧،٥،٤٢٦ ايڪڙن تي مشتمل آهي. (١)

ٻولي: ماڇر، ککرالي، جاتي ۽ کاري طرف عام طرح سنڌي ٻوليءَ جو "لاڙي لهجو" ڳالهايو وڃي ٿو، جڏهن ته بلوچ قوم "سرائيڪي"، "جتکي" "بلوچي" "براهوي" ڳالهائين. هتان جا خاص لهجا، "ماڇرکو"، "ککرالي" "جاتيءَ وارو" "مُهاڻکو"، "شڪارکو"، "پِيلکو" ۽ "کاري" جو لهجو عام استعمال ۾ اچن ٿا.

طبعي ڀاڱا: ماڇر، ککرالي ۽ کاري جي علائقي کي چئن طبعي ڀاڱن ۾ تقسيم ڪري سگهجي ٿو. (١) ميداني (٢) هيٺاهون (٣) ڪَس يا ڪڇو (٤) کارو.

ميداني: هن علائقي جي نَهري پاڻيءَ تي آباد ديهن ۾ ڪڻڪ، ساريون، ڪَمند ۽ تيلي ٻج پوکجن ٿا.

هيٺاهون: هن علائقي ۾ ڊنڊن واري ايراضي ۽ ٻي هيٺاهين زمين اچي وڃي ٿي، هن ڀاڱي ۾ ساريون، ڪمند، تيلي ٻجن کان سواءِ ڀاجيون ٻڻ اُپايون وڃن ٿيون، سم ناليون نڪرڻ کان اڳ هيءُ علائقو ڊنڊن جي پيدائش سبب گهڻو مشهور هو.

ڪَس يا ڪڇو: درياهَ جي ڇڏيل زمين کي "ڪس" يا "ڪڇو" ۽ ڪڇو پَل به چيو وڃي ٿو.

---

(٣) اسسٽنٽ ڪمشنر سجاول جو رڪارڊ (بمحمد ابراهيم سمون، (ڪلارڪ) ۽ محمد رمضان ڪناد جي مهرباني.)

ڪارو : هن علائقي ۾ اهي ديهون شامل آهن، جن ڪي ڪارو پاڻي پائي ٿو. ڪاري جي زمين جا ٻہ قسم ٿين: هڪ "دريا خوردي" يعني اها زمين جنهن ڪي ڪارو پاڻي ڪائي ويو هجي ۽ ٻيو قسم "دريا بُردي" يعني اها زمين جنهن تي ڪارو پاڻي وهي وڃي يا اُها ڪاري پاڻي هيٺ رهي ۽ آبادي۽لائق نہ رهي هجي.

ٻيلا: هتي ٻن قسمن جا ٻيلا ٿين: هڪ قدرتي ٻيلا ۽ ٻيو هٿراڌو رکايل ٻيلا. هتان جي مشهور ٻيلن ۾ مولچند ٻيلو، جوراڙ، ڪڏي، رملَ مولچند ۽ ميرانپور، ٻيلو پناهَ، هُديرائي. پَڪو سورنجائي، ڪچو سورجائي، ڪوٽ عالمون، ڪِيرَ سَر، ڪيٽي ڪچو، علي بحر هزاري ۽ ٻيلو گنج بهادپور ٻيلو، مَنارڪي، ڪوسن جي ڪيٽي، چچ ڪيٽي، مڙهو، ٽَڪَر وارو ٻيلو، ڪُونج، ٻڊائي، ڪاري وارو ٻيلو شامل ذڪر آهن.

ڍنڍون: هن ڪان اڳ جڏهن سم ناليون اڃان نہ نڪتيون هيون، تڏهن هي؛ سمورو علائقو ڍنڍن ۽ ڍورن جو ديس ڪونيو ويندو هو، ليڪن سم نالين جي نڪرڻ سان هتي ڍنڍن ۽ ڍورن ۾ ڪمي اچي وئي آهي. تڏهن بہ هن علائقي ۾ ڍنڍن جو وجود اڃان باقي آهي، ماڃر ۽ ڪڪرالي طرف جيڪي بہ موجوده ڍنڍن جا نالا ملي سگهيا آهن، انهن ۾ پاهڙي، ٻوتڙو، تَوبَتَ، ٽِيمائي، گَپَ، ڦَلڪَ، آباد، نيلاڻِ، رانئين، وَنگارو، اهي هاڻ ختم ٿي چڪيون آهن. آچَ، ڪَرُ، خريدَ، ڏاڏاواهَہ، تاڏو، مور ۽ هنجَ تَلَ، جاجَهَہ، جِهم، تلِ، چَماهي ڪانگن ڪاڏي، ڪوچار، رائين، چوٻٽي، ڪاجَهري ڪلڪان، ڪَتڪُو، ڪَنِ راڄ شيخ بچل، غلام شاهَ، ڇهہ هٿو ڪُن، دوهو،

ماڇني، ڪوٽرو، جاوو، سَيلين وارا ڳجا، سانيئيڙو، جاگير، پُندَن واري، گونگڙي، ڇيچ، مَڪڙا، پَڙوَ وارو ڪُن ۽ عُمر جوان وارو ڪُن شامل ذڪر آهن. هنن ڍنڍن مان ٻِهه، ڪاني، پَن، ٻُور، ميڇي، پڪي، ڪُمر (مثال ۽ ڪڙال جا) لوڙهيون (مثال ۽ ڪڙال) ڪُونٽيون (مثال ۽ ڪڙال) گندَ (مثال ۽ ڪڙال جا) پيڻ (پابوڙا) ۽ ڀيڙَ وغيره ملن ٿا. جن کي ماڻهو نہ صرف عام استعمال ۾ آڻين ٿا پر هنن جو باقاعدي واپار بہ ڪن.

آبپاشي نظام : هن علائقي ۾ آبپاشيءَ وارو شرستو انگريزن جي وقت کان اڳ بہ قائم هو، پر انگريزن جي ۱۸۴۳ع ۾ اچڻ ڪري هن نظام کي ڏاڍو پسند ڪيو ويو. درياهَ جي بلڪل لڳ هئڻ ڪري هن علائقي جا ڪيترائي واهہ سِڌو سنئون درياءِ سنڌ مان وهندا هئا. جيڪي بعد ۾ الڳ ڪيا ويا ۽ هاڻ وڏين برانچن مان نڪرن ٿا.

۱۸۵٦ع ۾ سنڌو نديءَ مان جيڪي ننڍا وڏا واهہ نڪرندا هئا انهن ۾ چندڻ راجواهَ، ڪَمبرا، انب واهَ، گهار واهَ، ڪِيرال، نصيرڪَلانِ، هيڪرَا، چار، مَتلا، وڏو، ڊِينگاڻِ، مير سمان، ميرواهَ نواب، محمودا واهہ، ٽيڪنارام، ٻوساڻو، ڇهہ هٽو وڏو، ڇهہ هٽو ننڍو ان کان سواءِ گونگڙي پيچاري عرف گونگڙو، مالهيا، شاهہ ڪپور شاخ، مير خانا، بيگنا، آمَر جي، تنبو شاخ، تنگو شاخ، گڏاپ، شير خانا، جاتي مائينر، ننڍي گونگڙي، وڏي گونگڙي، فيضي، رُهڙو، رهڙيا ۽ مُلان مائينر اچي وڃن ٿا. ان کان علاوه ستاهہ واهہ، ڪانٽو واهہ، گهار واهہ، ميرواهَ، پور واهَ، ڪوڏاريو واهہ (هن کي پنج گزو بہ چون) ڪُڙ دَم (خورد) ماجڪي نالي، راڄِن شاهہ مائينر، رطول، پَڪار، راڄ واهہ، جاجيا واهہ، اسلام ڳڙهہ نالي

۽ شاهه ميهڙو، جا نالا قابلِ ذڪر آهن. ٻراج مان نڪرندڙ واهن جي ڪل ڊيگهه نوانوي ميل آهي.

بَندَ: هن علائقي ۾ درياءَ جي ڪاهي ڪَپَ کان شروع ٿيندڙ ٻَچاءُ بند، جنهن کي عام طرح ”ڪچي وارو بند“ چيو ويندو هو. اُهو سجاول تعلقي کان شروع ٿي تعلقي شاهه بندر ۾ ختم ٿئي ٿو، اهو بند مختلف هنڌن تان لنگهڻ سبب مختلف نالن سان سڏيو وڃي ٿو. مثلاً: تعلقي سجاول ۾ هن کي ”بيگاري بند“ جي نالي سان پڪاريو وڃي ٿو ۽ تعلقي شاهبندر ۾ ”مولچند شاهبندر بند“ جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو. جيڪو تعلقي سجاول جي ديهه راڻا ۾ چويهه ميل کان شروع ٿي ٢عه ٥٨ ميلن تي ختم ٿئي ٿو ۽ ان کان پوءِ تعلقي جاتيءَ مان وڃي تعلقي شاهبندر ۾ پهچي ٿو. هن علائقي جي ٻين لوپ بندن ۾ نصير لوپ بند، ٻيلو لوپ بند، ڪوٽ عالمون لوپ بند، سورجاڻي لوپ بند، راڻا لوپ بند، لنڊي بند، گونگڙي ڪارڊ بند، جا نالا قابلِ ذڪر آهن.، ان کان سواءِ تعلقي جاتيءَ ۾ منارڪي بند، جيڪا رود موري وٽ ختم ٿي تعلقي شاهبندر ۾ پوي ٿي جتي ان کي ”مولچند شاهبندر بند“ چيو وڃي ٿو. جيڪو اڳتي هلي ”قادر ڏنه شاهه بند“ جي نالي سان سڏجي ٿو. ان کي ١٨٩٤ع ۾ ڇڏيو ويو انهيءَ جي جڳهه تي ڪانٽي واهه جي سڄي پاسي واري بند کي دريائي بند طور تبديل ڪيو ويو.مذڪور بند اڳتي هلي وري ڪَوڪا وارو بند ڪوٺجڻ لڳو.

انهن دريائي بندن کان سواءِ حڪومت پاران هن علائقي کي سامونڊي ڪاري پاڻيءَ جي اُٿلن کان محفوظ رکڻ واسطي، تعلقي

جاتيءَ جي اوير ڪاڇيل طرف کان هڪ وڏو بند ڏنو پيو وڃي، اهو بند جاتي تعلقي جي ڳوٺ "راڄ ملڪ" جي ڪاڇيلن، پاڪستان پاران عالمي بينڪ جي تعاون سان لڳي رهيو آهي، هن بند جو سرڪاري نالو "ٽائيڊل لِنڪ بند" آهي، عام ماڻهو ان کي " وڏو بند" سڏين.

نيڪالي سرشتو: هن علائقي جي "برينيج" سسٽم يعني بيڪار ۽ سم واري پاڻيءَ جي نيڪال جو ذريعو، ڍنڍون ۽ ڍورا هوندا هئا ليڪن ان کان پوءِ ڇنڊڻ جي نظام کي سڌارڻ جي ضرورت پيش آئي، جنهن ۾ ماڄر جون ڇنڊڻ گَپَ، ڇنڊڻ ڏندو، فلڪ ڇنڊڻ، سڪٽِ ڍورو ۽ نانگڻ ڍورو جا نالا قابل ذڪر آهن.

جڏهن تہ جاتيءَ واري حصي ۾ ايندڙ ڇنڊڻون شاهہ ڪپور، مير خانا، بيگنا، آمرجي، قبضي، تنبو، ٽنگو، گڏاپ، شيرخانا، رُهڙو، ڪارو گونگڙو، ان کان سواءِ حڪومت پاران بہ وڏيون سم ناليون کوٽايون ويون آهن، جڏهن تہ تعلقي شاهبندر ۾ جيڪي ڍنڍون ۽ ڍورا ڇنڊڻين جو ڪم ڏين انهن ۾ پيراڻي ڍورو، شيديءَ وارو ڪُن، ڪَوَهہ وارو ڪُن، ننڍي گونگڙي، پڙڻو وارو ڪن، عُمر جُوان ڪن ۽ مڪڙا شامل آهن.

زراعت : سنڌ ۾ زراعت هڪ قديمي پيشو آهي، هن علائقي ۾ ڍنڍن، ڍورن، ڇَڇَنِ ۽ ڇنڊڻين سبب ٻڙاج کان اڳ جا سمورا واهہ درياءَ سنڌ مان نڪرندا هئا، خريف، توڙي ربيع جا سمورا فصل ڏاڍا ڀلا ٿيندا هئا. پر هن وقت ساريون، ڪمند، ڪڻڪ، جَوَ، ٻاجهر ۽ توريو وغيره ٿئي. ساريال جي فصل ۾ گنجا، موتيا، رتڙيا، ڪَنگڻي، سَنيا، چالهيٺڙا، ڳجائي، گنجا ڪارائي (انهن کي مامرُو بہ چَون) اڃي

جنس، جيرائي (انهن کي جيراشاهي به چون) ڳاڙهي جنس،ٽماٽيا اڇا. ٽماٽيا ڳاڙها (انهن کي ڳجائي به چَون) اِيري ٦ ميڪسي پاڪ ايري ٨ ايري ٧٦، ايري ٨٨. سارين جي فصل ۾ اڪثر رَتي، روڙِي (رُهڙو) گنڊر ۽ ڪوئي جو خطرو رهندو آهي.

وڻ، ٻَنَ، گاهَ، ٻوٽا، وَليون : لاڙ جو هيءُ علائقو شروع کان وڻي سرسبز رهندو پيو اچي، وڻن ۾ ديسي ٻَبر، ولائتي ٻَبر، پپر، ٻڙ، ڪَنڊ ٽالهي، سريل، ڪاهون، نِم، آمرو، ٻير، چار، لَئِي ، آسرا لوا، مٽي آمري، گدامڙي ڪجي (ٽروٽو) آڪ، دارون، لاٽو، ميندي، ربڙ جو وڻ، وڏي گيدوڙي، ننڍي گيدوڙي (ليسوڙي) کان سواءِ ديويءَ جا نالا قابلِ ذڪر آهن. ميوائي وڻن ۾ انب، ليمون، ڄمون، چيڪو، لِيارِ، توت، زيتون، ناريل، پپيتو (ڪاٺ گدِرو به چون) وِلائتي ڪيلو، الائچي ڪيلو، ڳاڙهو ڪيلو، سنڌي ڪيلو وغيره شامل آهن. انهيءَ کان سواءِ ٻيلي ڪاتي وارن جي جفاڪشيءَ سان ڪاري، توڙي مٽي جي ٻيلن ۾ مختلف قسمن جا وڻ لڳايا ويا آهن. ڪاري جي ٻيلن ۾ سنڌي ننڍي تمر سان گڏوگڏ جپاني تَمِر چوڻ جنهن کي "زائيزو فوريا" چيو وڃي ٿو اُهو پڻ گهٽي انداز ۾ پوکيو ويو جنهن کي هت "وڏو سنڌي تمر" چيو وڃي ٿو. ان کان سواءِ مٽي جي ٻيلن ۾ وري گُل مَهر، بوڪِيسِ ۽ ولائتي نم پوکيا ويا آهن.

گاهہ: اڪڙي، لوسڻ، برسيم، جَنتَر.

فصل وارا گاهہ: مڪئي، جَوَ، ٻاجَهر، جُوارِ، مَٽرَ، اُڙدَ ۽ مڱَ، انهيءَ کان علاوه سارين جا پَن گاهہَ طور استعمال ٿين ۽ جڏهن کان ڪمند جي پوک شروع ٿي آهي، تہ ڪَمند جا پَنَ بہ گاهہ طور

استعمال ڪيا وڃن ٿا.

سُڪلَ گاهہ: ڀَلال (سارين جو) بوهہَ، ڀِڏِي،

ساوا گاهہ: مگرال، ٽوپ، ٻيڪون، سورائي، ڀَتر، هو، چيٽُو، سئي، ڪَلَ، ڏامَڻ، اواندو، پَرٽ، لنوارو، ڏنگٽي، پواڙي، سَنَورِ، منڌيئڙو، ڳنڊير، ڏِيرِ، چِٻر، ٻُڪَنَ، اوئنِ، ناڙو، سانوٽي، ٻِڏ، پاڙ، ڊيوري، ساوڙي، سائون، ڪيهہَ، ڪَلُوري، جِهل، چيهو، مَنُرِ، مريڙو، داڃُوري، لُلرِ، ڏنوئي، سونهڻ، موٿ، لِڃَڻِ، ڪِرنُو، ڪنڊو، ٽڙ، ڏَبر.

ٻوٽا: ٻوٽن مان ڪانئل پيرو، ڪِپَ، پوتو، ڦاڙَ، رنگَ وڻ، پيرون، اُبت ڏنگٽِي، ڏتورو، منڍيري (ننڍي ۽ وڏي) ڪانٽوبو، ڪانڊيرو، جابلو ٿُوهَر، ڳُگر، سَر، ڪانهنَ، ٽڪُنڊي، ايريال، (مٺي ۽ ڪاري) زنگي گُل، گدَڙ ٻُجِي، نانگ ڦَڻِ، ڦور لاٺو، (هي سيني ڪان وڏو ٿئي) ٽاچ لاٺو،(هن مان ڪار ٿئي) ٻاڙ، (ننڍي قسم جو ٿئي درياء پاسي ٿيندو آهي، هن کي انيون (ڏاچيون) کائين) سَهي لاٺي، ڪَڙِ لاٺي (ڪاري لاٺي بہ چَونِ)، ڦيڙَ لاٺي، (ڪارين ۽ ڍِنڍن ۾ ٿئي) مٺي لاٺي باغن ۾ ٿئي ۽ گل لاٺي، گُل مور، خليفو، ڪَنَ ڪيوَڙِي ۽ ٻِتر ٽوڙِ (پٽرچٽ) ٻوٽي.

وليون: ماجر ڪڪرالي ۽ ڪاري جي علائقي ۾ هيٺين قسم جون وليون ڏسڻ ۾ اچن ٿيون، ٻي پاڙي، دودڦلو، گرل، اڪيري، ٿُوهہَ، گولاڙو، اپريشن، ندا، ڪاٽيل، نانگ وَلِ، چيڙ، ڪندرو چيڙ، ڪريلو، ڪَرِڪڪڙي، مُنڍيل وَلِ، هرڻ لاٺي، ٻاماهُ ۽ رات جي راڻي.

چوپايو مال: هيءُ علائقو چوپائي مال جي ڪري بہ گهڻو مشهور آهي، هتي مينهن، ڳئون، اُٺ، رڍ ۽ ٻَڪري کير ۽ گوشت

وغيره لاءِ پاليا وڃن ٿا.

جانور: جهنگلي جانورن ۾ سيهڙ، ڦاڙهو، مِرُو، (سُوَر) ڀنگوليِن (ڇلرو مرو) گدڙ جهنگلي ٻلو، ڪُتو، ٽر جائو ڳرهـ، سانڊو، نوريٽڙو، نور، ڳوهيرو ۽ گلوئي اچي وڃن ٿا. ڪنهن وقت ۾ ڪڪرالي ۾ هَرڻ به هئا ليڪن هاڻ انهن جو نسل اٿلي آهي، پاڻيءَ جي جانورن ۾ لودڙا، ڪچون، سيانتا، واڳو، سيسا.

مڇي : هيءُ علائقو ڍنڍن ۽ ڍورن جو مرڪز هئڻ ڪري، مڇيءَ جو به خاص مرڪز رهيو آهي. هتي ٻن قسمن جي مڇي ملي ٿي. "هڪ مٺي جي مڇي" ۽ "ٻي "کاري جي مڇي" . مڇيءَ جي بي شمار قسمن مان مشهور قسمن جا مختصر نالا ڏجن ٿا.

مٺي جي مڇي: مٺي جي مڇيءَ کي وري ٻن قسمن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. هڪ ڇيلري، ٻي ليٿي (بنا ڇلرن جي) ڪُرڙِي، موراڪي، ٿيري، پلو، ڏنيرو، ڏائي، ڳانيرِ، گندڻ، سريو، مٺي جا سانا، مُنڍي، مُنڍڙو، پوپري، ڏيو، مُٺي، دائر، ليٿي مڇي، ڄرڪو، بُوهڻِ، سينگاري، لوڙهـ، ڦاٻٽو، رڙو، ڪڳو، ڪڳٽير، ڏُڌرڙو.

کاري جي مڇي: هن ۾ به ٻه قسم ٿين هڪ ڇلرن واري ٻي ليٿي، (بغير ڇلرن جي). ڇلرَن واري، چوڏيون، ڦاڙَ، حَڪمَ (سيئي مٺي جي سانن کان سواءِ) ڍانگري، گولي، سيئرِ، پٽُون (هن کي پاپليٽ به چَون) ٽوٽا (گولي مڇيءَ جي ٻچن کي چوَن) دوتر، سُرمائي، پَڏِڻِ، وائرِ، مُريو، ڪريڙَ، سِٽي، لچڪَ، سُوئو، ڇِلوَري، بنا ڇلرن جي، مور مڇي، ڳانير، آل، ڏُتِر، منگرو.

پکي: سُڪي جا پکي: پورو تِترِ، ڪارو تِترِ (ايراني تتر به ڏسڻ ۾

آيو آهي) ڪبوتر، ڳيرو، وَنهيو، چِڀٽي، لغڙ، ڪان ڪٽو، هُدِ هُد، جهنگ ڪڪڙ، جهرڪي، پونتريو، چَٽُون، ٻوليرِ چانهَ، ڪانگ (ڪاري طرف بلڪل ڪارو ڪانو به ڏسڻ ۾ آيو آهي) ڪَبر (ڳاڙهي چُنهب واري به هتي ليي) پِروڙي باز، بُلبلو، جَهارِ، پيرِ، ڪارپڏي، نندِو ليلهو، ڪار دونهاري، مالار، ڳِجهه، پيلو باز، سِرڻ، تيتيار، چاپانگو، ميٽر، هَڪو، ڀُورِ ابابيل، ٻوڙي، دُنهائي، تيتيهو، ٻابيهو، ٻه، مرچ، تاڙو، چِٻَ (چِٻرو)، بحري باز، ڪَرنا، هُورا، اچوڪنگرِ، ڳاڙهو ڪنگر، چٻرو، انهن ۾ چانهه ۽ هُدهُد ٻاهريان پکي آهن جيڪي موسَم آهر هر خطي ۾ ڏسبا آهن.

ڊانديي پکي: ماجر، ڪڪرالي ڪاري طرف جيڪي پاٺيءَ جا پکي نظر اچن ٿا انهن ۾ ٻُڏتُو، آڙي، ڪينٽالي، ٽُرهَندو، هَنجَرَ، ڊِگهوشِ، نِيرڳي، بوهاڙ، ڳهَٽُو، رونوارو، ٿاراهو، رَتُونَبُو، چيڪلو، سيندر ڏوئيلو، لاڪي جاجي، ڪُوٽي، چٽوڙو، ٻاهو، ڪُڪڙاڻِ، مَنگهه سوهٽي، گگهه، ڪنگر ڪلوٽو، پُونسَ، ڏلاريو، هاڙهي، للَو هنج، ٺُهايو، لڙانيو، پوراڙو، ٽوپيار، چِيهَ، ٽوبر، ٽُور، تَلورُ، سارڙيون، ڪُڪِٽي ڪيٽاهَ، سانهن، ڪانئيرو، ڪينائي سَنگِ، ڪونگَ، ڪُنيو، پرولي، توهو، ڪگِ، فيري، سيلَڻِ، ڪَولَ پِٽڪَ، شوڪو، ڪُونج، سَتالو، ڪوٻائي ڏاريو، جڏهن ته پاليل پکين مان چتون، ڪبوتر (اڇو) هنج، ڪُڪڙ مور، ڪانئيرو، ٻيلَ ۾ ٻَدَڪَ.

ڳوٺ ۽ شهر : وڏن شهرن ۾، ميرپور ٻٺورو، دڙو، سجاول، جاتي، چوهڙ جمالي، جهرڪَ، ڪاروچاڻِ، جڏهن ته مشهور ڳوٺن ۾، عنايت پور، ٻيلو، لاڏيون، چيچ جهان خان، شاهه يقيق، دڙي موري، جار جو ڳوٺ، جُريٽائي، ابڙال، ڪوٽ عالمون، مولوي عبدالعزيز جاڙيجو،

لائق پور، ٻنو، گگھا ڳوٺ، رائونٽ، والي شاھ، ٻڍو ٽالپر، موزور لغاري، نوڏو ٻاڻ، ٽنڊو عالم، خليفو احمد، مراد پور، سيدپور، ڳوٺ گاھي خان، ٻوھڙن جو ڳوٺ، مريد ڪوسو، جاتي چوڪ، شاھ ڪپور، ڳوٺ مکڻ ٿھيم، راڄ ملڪ، تڙ خواجہ، بيگنا موري، روڊ موري، ٻاڻ آباد، نھڙيا آباد، ڪُتڪو، انڙيا، ڪوني مُلان، قادر ڏنو شاھ، جونگو جلباڻي، شيخ محمود، ملان عباسي، مٺو خان جلباڻي، موليڏو ھالو، حافظ پنيو مانڌريو، گل محمد اپلاڻ، جيئند زنگيجو، حاجي عارب ڪيھر، علو دل، باگاڻ، اسماعيل چارڻ، عالي ٻاڻ، حسين منڌرو، ڪوڏاريو، حاجي غني جت، گل محمد ڪليري، حاجي ابراھيم دَل، ڪانٽو موري، شاھبندر، حاجي عبدالرحيم گيانچ جت، نوڙھي، حاجي حنيف جت، وڏيرو محمود رتاڻي جت، حاجي اسماعيل ڪاتيار، ميان احمد جت، گونگاڻي (ٽالپر)، حاجي صالو سولنگي، موسيٰ ٻاٻيھو، مورچڏائي، حاجي غلام حسين پيروزاڻي، سڄڻ واري، ڪاروچاڻ، ناري واري، حاجي مانجھي اونو ۽ حاجي مير محمد خاصخيلي جا نالا قابل ذڪر آھن.

باب ٻيو

ماڃر، ڪڪرالي ۽ ڪاري ۾ رهندڙ ذاتيون

ماڃر، ڪڪرالي ۽ ڪاري وارا حصا سنڌو درياءَ جي ڪاٻي پاسي واري سب ڊويزن سجاول، پنجن تعلقن: ميرپور بٺورو، سجاول، جاتي، شاهبندر ۽ ڪاروڇاڻ تي مشتمل آهي. ان ڪان سواءِ ڪارائي ياڱي ۾ سب ڊويزن ميرپور ساڪري جو تعلقو ڪيٽي بندر وارو علائقو پڻ اچي وڃي ٿو.

هن باب ۾ ذاتيون تعلقي وار سلسلي سان هيٺ ڏنل آهن جيئن خبر پئجي سگهي ته ڪهڙي تعلقي ۾، ڪهڙيون ڪهڙيون قومون ۽ ذاتيون رهن ٿيون. البت تعلقي ڪيٽي بندر جي ڪجھ اهڙين ذاتين کي به ڏنو ويو آهي، جيڪي لاڳو ڪارائي ياڱن ۾ رهن ٿيون:

تعلقو ميرپور بٺورو: سنڌ ۾ قومن کي ٽن حصن ۾ ورهايو ويو آهي: هڪ سماٽ، ٻيو بلوچ، ٽيون سيد. هن تعلقي ۾ بلوچ قوم جون ڪل سورهن، چار آباد پنجابي، اٺ غيرمسلم، هڪ پٺاڻ ۽ ٻيون سڀ سماٽ قوم جون ذاتيون آهن:

(الف) آرائين، آبڙا، اُڍيجا، اعوان. **(ب)** بالاڇ، بِروهي، بڪڪ، بُڪيرا، بَهرائِي، بِرهمڻ (هندو). **(ٻ)** ٻَارَڇ، ٻارَڻ، ٻٺيتال، ٻاگهل، ٻاٻڙا، ٻانهيپوٽا، ٻوڙاٽا، ٻَبَر، ٻيلائي. **(ڀ)** ڀُٽا، ڀَٽ، ڀَٽي، ڀُرگڙي، ڀَنيرا، ڀَنگي (هريجن) ڀيل، (هندو). **(ت)** تُرڪ، تيتَرِي، تماچي. **(ٿ)** ٿيٻا، ٿهيمَ. **(ٽ)** ٽانڪَ، ٽاندائي، ٽَڳڙ، ٽيمَڙا. **(ٺ)** ٺارائي (مهاٺا). **(پ)** پاريي، پالاري، پارِهيڙي، پَرهياڙ، پَخالي، پٺاڻ، پَترا،

پُسيا، پَنهور، پَلاه، پنجابِي، پونِجَاڻِي، پَلِيجَا، پِيچَارا، پيرزدا، پير. (ج) جاڙيجا، جاداڻي، جانوري، جاڳا، جت، جَمارِي، جمالي، جَلالاڻي، جوڳي، جلباڻي، جُوڻيجا، جوکيا، جکيہَ، جتوئي. (چ) چانديا، چانگَ، چانِهَيا، چاڪِي، چنڊاڻِي، چوهاڻ. (خ) خاصخيلي، خشڪ، خواجا. (د) دايا، دوراڻي، دَلَ، دُوها. (ڌ) ڌَماچ. (ڏ) ڏيٽا، ڏچَرَ. (ڊ) ڊومڪي (اصل ۾ دومڪي). (ر) رَها، رَانٽا، رند، رُوپائي، رَيڙَ، رَهَبرَ. (ز) زَنئُور، زَنگيجا. (س) سانداڻِي، سانَد، سامِي، سانِي، سُرهيہَ، سومرا، سوڍا، سيد، سَمان، سميجا، سورا، سَهَتا، سُوها، سگرِيہَ، سُورجا، سِسَر، سولنگي، سَرواڻ، سِيَالَ. (ش) شِينا، شورا، شورائي، شَرَ، شِڪاري (غيرمسلم)، شيخ، شيدي. (ص) صُوفي. (ع) عباسي، عمراڻي، عيسائي. (ق) قَهيري. (ڪ) ڪاٺَ ٻانيڻ، ڪَاريا، (غيرمسلم)، ڪاتيار، ڪانيارا، ڪانڌڙا، ڪوِتائي، ڪورِي، ڪَڪَاڻِي، ڪِيڙاڻا، ڪوڪڙي (غيرمسلم)، ڪورائي، ڪَچِي، ڪَنڊِراهہَ، ڪلهوڙا، ڪولهي (غيرمسلم) ڪَنادَ، ڪَنگهاڻِي، ڪَلانتري. (ک) کاڙَکَ، کارائي، کٽِي. (ڪڇي ۽ سنڌي) کَڏا، کَڏائي، کوڙيا، کوسا، کِيَرَ، کوکَرَ، کوڙَ. (گ) گگا، گندرا، گُوندلَ، گوپانگ. (گهہ) گهَگهڙَ، گِهراڻہَ. (ل) لانگا، لاکا، لاشاري، لاکاٽيا، لوڌيا، لُنڊا، لُوجا، لُنڊَ، لوهاڻا (هندو) لَکياڻي، لُوهارَ. (م) ماڇي، ميمڻ، ملاح، ميرانخورَ، مُغَلَ، ميربَحَر، مُوڙهيَا، مَنجَر، مَگٺهار، مَهرِي، مينگهواڙ (غيرمسلم) مَکراني، ميراسي، مَگرِيَا، مگسي، ميندرا، مهراڻَ پوٽا، مَندا، (ن) ناهِيا، ناڌيهہَ، ناريجا، نُهڙِيا، نُونارِي، نورنگ زادا، نوتڪاڻي. (و)

واٿيا (هندو)، ونگرا. **(هہ)** هاليپوٽا، هولاٽي.*

تعلقو سجاول: هن تعلقي ۾ رهندڙ ڪُل ٻہ سو پنجويھہ ذاتين مان ٻارهن بلوچ، ڇهہ هندو ۽ ٻارهن هريجن، چار پنجابي هڪ پٺاڻ باقي سماٽ ذاتيون آهن:

(الف) آرائين (پنجابي) آمڙا، آبڙا، اونا، ارباب، اوياڙا، (مُهاٽا) آگهيمَ (مُهاٽا)، آبلاٽي، (مهاٽا)، اعوان (پنجابي)، اُنڙ. **(ب)** باندَ، بروهي، بُرفتَ، بُوبَڪَ، بَنواٽي (مُهاٽا)، ببواٽي، بانو شاهي (هندو)، بَداٽي (مهاٽا)، بَڪائي (مهاٽا)، برهمڻ، بنساري (هندو)، بهمَ. **(ٻ)** ٻاگهَلَ، ٻارڻ، ٻاهڙا، ٻُرڙا، ٻجوارا، ٻوڙاٽا، ٻوڙا (مهاٽا)، ٻڙا (هريجن). **(ڀ)** ڀانَ، ڀٽَ، ڀٽي، ڀرڳڙي، ڀُٽا، ڀَندَ، ڀنَيرا، ڀَنگي (هريجن)، ڀِيل (غيرمسلم). **(ت)** تارڙا (مهاٽا)، تِتري (مهاٽا). **(ٽ)** ٽَنگرَ، ٽويا، ٽانداٺي (مهاٽا)، ٽيمڙا (مهاٽا). **(ٿ)** ٿَهِيَم، ٿهيمورَ. **(پ)** پَنهورَ، پارهيڙي، پِتوجا، پاٽي، پَناڻ، (سنڌي)، پُسِيَا، پَلِيپوٽا، پيرَ، پرهياڙ، پَليجا، پونجاٽي (مُهاٽا)، پارٺي، پيٽلاٺي. **(ٽ)** ٽالپُر، ٽويَا. **(ج)** جمالي، جَماري، جَتَ، جتوئي، جوٽيجا، جُماٺي (مُهاٽا)، جاداٺي، جوڳي، جنگاهي، جاکرا، جکيا، جِسڪاٺي. **(جهہ)** جهنڊيلَ. **(ڄ)** ڄانديا، ڄانگ، ڄوهاڻ، ڄالڪَ، ڄنڊاٺي (مهاٽا)، ڄارڻ. **(چ)** چَلگرَ. **(ح)** حجامَ. **(خ)** خاصخيلي، خُواجا، خليفا، خُشڪَ. **(د)** داؤد (مهاٽا)، دل، دوراٺي (مهاٽا) دبائي (مهاٽا). **(ڏ)** ڏانڏل، ڏڙٻا (مهاٽا). **(ڏ)** ڏاهري، ڏڇَر، ڏقائي (مهاٽا). **(ڊ)** ڊاياٺي (مهاٽا)، ڊاگوري (مهاٽا). **(ز)** زنگيجا، زيند پوريا. **(س)** سيد (بخاري-

* قاضي احمد ڪٽي وٽان مؤرخہ ٢٧ جنوري ١٩٩٣ع ميرپور بٺورو ۾ غلام محمد جوهر ڪٽي وٽان.

متياروي)، سومرا، سهتا، سَمان، سُوها، سولنگي، سميجا، سانگي، ساندَ، سورجا، سَخيرائي، سوڍا، سَنڙا، سيڪڙا، سرواڻ، سَنيا، سانڌائي، سائي (مهاڻا) سَسِيا (مهاڻا)، سورائي، سِرائي، سامي (غيرمسلم). **(ش)** شورا، شيناَ، شيخ، شيدي (قمبرائي)، شاعر (مهاڻا)، شڪاري (هريجن). **(ع)** عباسي، عمرائي. **(ق)** قراليشي. **(ڪ)** ڪوريجا، ڪناند، ڪَهيري، ڪڇي، ڪِيڙانا، ڪانت، ڪِريا، ڪنگائي (مهاڻا)، ڪندراهَ، ڪوچائي (مهاڻا)، ڪوچاريا (مهاڻا)، ڪوٽي (مهاڻا)، ڪانيائي (مهاڻا)، ڪُونجڙا (مهاڻا)، ڪَهرائي (مهاڻا)، ڪارڙا (مهاڻا)، ڪوٽائي (مهاڻا)، ڪنڍائي (مهاڻا)، ڪَلائي (مهاڻا)، ڪڪائي (مهاڻا) ڪهيرائي (مهاڻا)، ڪولهي (غيرمذهب)، ڪوڪڙي (غيرمسلم)، ڪَمبُوهَ (پنجابي)، ڪاسائي، ڪنيار. **(ک)** کٽي (ڪڇي ۽ سنڌي)، کَڏا، کوڙ، کوسا، کاٽڙائي (مهاڻا). **(گ)** گشڪوري، گُرمائي، گدا، گاڏارَ، گندرا، گوگيڙا (غيرمذهب)، گُوندل (پنجابي). **(گھ)** گھوٽا، گھوبلا، گُھريائي، گھُوٽ، گھُمڙائي. **(ڳ)** ڳاڙها، ڳَنيرِ (مهاڻا)، **(ل)** لاشاري، لونيا، لُوٽِيا، لوهارَ، لَنگا، لَنڊا، لڳائي (مهاڻا)، لاٽا (مهاڻا)، لُوٽائي (مهاڻا)، لَڙائي (مهاڻا)، لاڙائي (مهاڻا)، لوهاڻا (هندو). **(م)** ميمڻ، مگٽهار، ملاٽا، موراجَ، مُڇارا (مهاڻا)، مُنارا، مُغلَ، مُنا، مينڊرا، ميرجت، موچي (مُسلم)، ماڇي، ميرائي، مَنڍڙا، مَچولائي (مهاڻا)، مَلارائي (مهاڻا)، مَنجري، موڙيا (مهاڻا)، مينگهواڙ، منڊرا، مگريا. **(ن)** ننڍا (هندو)، ٺانگيا (مهاڻا)، ناريجا، ناهيَ، نظامائي، نوتڪائي، نوحائي. **(و)** واڍا، وڪِيا، وَلڙا، ويجَ،

ولاسيا (مهاڻا)، ولهاري (مهاڻا). **(هہ)** هولائي (مهاڻا)، هيٽار (مهاڻا)، هيلاياَ، هالا، هنگورا، هنگورجا.

تعلقو جاتي : تعلقي جاتيءَ ۾ رهندڙ ذاتين ۾: ٻارهن بلوچ، ويهه پنجابي هڪ عيسائي ذات "ڪيٿولڪ" (جيڪي پنجابي زبان ڳالهائين)چار هندو قومون ۽ پٺاڻ انهن ڪان سواءِ باقي ٻيون سڀ سماٽ آهن:

(الف) آٿلا، آرائين (پنجابي) آبڙا، اوٺا، **(ب)** بروهي، بَشير، باگڙي (هندو)، بُوهَڙَ. **(ٻ)** ٻهريا، ٻروچَ، ٻارڻ. **(ڀ)** ڀَڏالا، ڀَٽي، ڀنگي (غيرمسلم). **(ت)** تُرڪَ. **(ٿ)** ٿهيمور، ٿهيمَ. **(ٽ)** ٽالپُرِ، ٽُوها، ٽيمڙا. **(ٺ)** ٺاڪرا. **(پ)** پاڏائي، پاهيڙي، پرهياڙَ، پَنهورَ، پٺاڻ (سنڌي)، پٺاڻ (سرحدي)، پير. **(ج)** جَت (تقريبًا سڀ اوڙڪون)، جمالي، جتوئي، جوٽيجا. **(جهہ)** جَهانگيائي. **(چ)** چانديا، چارڻ، چوهاڻ، چالڪا، چِيرِيا. **(خ)** خاصخيلي، خُواجا. **(د)** دَرسَ. **(ڌ)** ڌانڌل. **(ڏ)** ڏچَرَ. **(ڊ)** ڊهَڙَ. **(ڍ)** ڍينڍڙيا، (مُهاڻا) ڍيرا. **(ر)** راڄا، رَڄا، رنـد **(ز)** زِينڊَ پُورِيا. **(س)** سيد، سومرا، سيڪڙا، سَميجا، سيال، سولنگي،سمان،سانڌ، **(ش)** شيـخ، شڪاري (غيرمسلم) شيدي. **(ع)** عيسائي (ڪيٿولڪ) عباسي. **(ق)**قاضي، قريشي. **(ڪ)** ڪاتيار ڪنيار، ڪرمتي، ڪيهر، ڪوڪڙي (هندو). **(ک)** کٽي (سومرا)، کِنيرا، کوسا، کوڙ، کوکر (پنجابي)، کِتري (ڪيڇي کٽي). **(گ)** گُرمائي، گدا، گجر (پنجابي). **(ڳ)** ڳاڙها. **(گھہ)** گهگهيرا، گهنا. **(ل)** لاکا، لُوهار (سومرا)، لوڌا، لُنڊَ. **(م)** مالهيا، مالاٿا، مانڌريا، ميربحر، موچي

(مسلم)، ميراسي، مگڻهار، مينگهواڙ (هندو)، مُهاجَر، مندرا، مَچولائي، مُنارا، ماڇي. (ن) نُهڙيا، نوتِيارَ. (و) وادِيا (سومرا)، وَنگائي. (هہ) هنگورا، هنگورجا، هندو ڀڳت.*

تعلقو شاهبندر: تعلقي شاهبندر ۾ ذاتين جو تعداد هڪ سو ٽيهتر آهي جنهن مان تيرهن بلوچ قومون آهن. جيڪي سرائيڪي، براهوي ۽ بلوچي زبان ڳالهائين. جڏهن تہ هن تعلقي ۾ پنج پنجابي ڳالهائڻ وارين ذاتين کان سواءِ سنڌي ۽ سرحدي پٺاڻ بہ رهن ٿا. انهن کان سواءِ ٻيون ذاتيون گهٽ ڪري سماٽ آهن: تعلقي جاتي ۽ ڪاروڇاڻ ۾ رهندڙ "جت" قوم جي اوڙڪن ۽ پاڙن جو ذڪر "جتن جي ٻوليءَ" واري باب ۾ ڪيو ويو آهي. باقي ٻين ذاتين جو ذڪر هن طرح آهي:

(الف) آٿلا، آخوند، آرائين (پنجابي)، اوٺا، اوڍيجا. **(ب)** ٻُدا، ٻُنڙا، ٻُڪيرا، بوهڙ، بروهي، باگڙي (هريجن). **(ڀ)** ڀارڻ، ڀُگهيا، ڀاٻڙا. **(پ)** پائِلَ، پَٽَ، پَنِي، پيل (غيرمسلم)، پَنِي (پنجابي)، پرگڙي، پنگي (هريجن)، پَندَ، پاذائي (مهاٽا). **(ت)** تارڙا، تارڙ (پنجابي). **(ٿ)** ٿهيمَ، ٿيبا (ڪڇي)، ٿُريا، ٿِهيمورَ. **(ٽ)** ٽالپر، ٽانديا. **(پ)** پارابي، پتافي، پرهياڙ، پارهيڙي، پنهور، پَنيارَ، پنجارا، پٺاڻ (سنڌي)، پير، پڪاڙا. **(ج)** جمالي، جلباڻي، جتوئي، جمالي (سنڌي)، جوٽيجا، جَتَ، جويا، جَنداڙا، جَٽَ (پنجابي)، جڪَڙ، (پنجابي). **(جهہ)** جهولائي (مُهاٽا). **(ڄ)** چانديا، چاڪي، چاوڙا، چانگ، چَراهَا، چِيما (پنجابي)، چِيريا. **(ڇ)** ڇَريجا، ڇِڇائي (مهاٽا)،

---

* تاريخ جاتي- از رسول بخش تميمي.

ڇَڇَرَ. (ح) حَجَامَ، حُليا. (خ) خاصخيلي، خليفا، خروٽي (پٺاڻ).
(د) دَلَ، درسَ. (ڊ) ڊانڊل، ڊاڙيا، ڊنڊڻَ. (ڏ) ڏڇر، ڏيسرا،
ڏيٽا. (ڍ) ڍومڪي. (ر) راڄسِي پوٽا، رَنا، رحما، رند، رٻيسٻاري
(غيرمسلم). (ز) زَنگيجا، زرداري. (س) ساندَ، ساڙھا، سومرا،
سميجا، سمان، سھتا (ڪڇي ۽ سنڌي)، سڱپُوريا (مھاڻا)، سرواڻ،
سيد، سامي (غيرمسلم)، سويا، سوڍائي، سَنگھارَ، سَسِيا (مھاڻا)،
سمگڻ (مھاڻا)، سورھا، سيالَ (پنجابي)، سِپائي (ڪتولڪ)
سُليمان، خيلِ (پٺاڻ). (ش) شيخ، شِڪاري (غيرمسلم)، شورا،
شيدي. (ع) عالماڻ، عباسي، عمراڻي، عيسائي (پنجابي ڳالھائين).
(ق) ٿُلائي. (ق) قريشي، قادياني (پنجابي ڳالھائين). (ڪ)
ڪاٺياڙا، ڪاتيار، ڪانت، ڪُنيرَ، ڪوري، ڪوريجا، ڪيھر،
ڪھيري، ڪونجائي (مھاڻا)، ڪيچي، ڪَناند، ڪونگائي (مھاڻا)،
ڪوڪڙي (ھريجن) ڪلھوڙا، ڪندراھَ. (ک) کوڙَ، کوکر، کوکر
(پنجابي)، کٽي (سنڌي ۽ ڪڇي)، کارئي (مھاڻا). (گ) گُرمائي،
گکڙ (پنجابي)، گُجر (پنجابي)، گدا. (ل) لاشاري، لاکاٽيا، لوڊا،
لَشَاري، لورا، لوھاڻا (ھندو) لوھار (سمان)، لغاري، لُنڊَ، لَڪَ
(پنجابي). (م) ماڇي، مڱڻھار، ميمڻ، مِرگھَل، ميراسي، مَمبِرائي،
ميربَحر (ملاح مھاڻا)، ماجريا (مھاڻا)، ماڃوني (ڪڇي)، مَنڊرا،
ماندريا، مُلان، مگسِي، مَنڇرا، مَھر، مھر (پنجابي)، مَلڪ (پنجابي).
(ن) نومڙيا، نُوحاڻي، نُھڙيا، نوحاڻي (مھاڻا). (و) واھياڻي (مھاڻا)،
وِگھامَ، ولاسيا، واڍيلا، وڙيچ (پنجابي)، وِرڪَ (پنجابي)، وَٽو

(پنجابي). (هہ) هالا، هِنگورا.*

تعلقو ڪاروڇاڻ: هي آباديءَ جي لحاظ کان تمام ننڍو تعلقو آهي، بيراجن پوڻ ڪري هن علائقي ۾ ساموندي اثر سبب کارو پاڻي وڌڻ لڳو، جنهن ڪري هتي روزگار جا ذريعا پڻ اٿليل تي پيا ۽ گهڻي ڀاڱي ڪافي آبادي هن علائقي کي ڇڏي ويئي آهي. تنهن هوندي به اڄ ڪلهه هتي تقريباً ستانوي ذاتيون رهن ٿيون. هتي ڪجهه بلوچ ذاتين کان سواءِ باقي ٻيون سڀ سماٽ ذاتيون آباد آهن. هن تعلقي جي ذاتين ۾ اُهي ذاتيون به شامل آهن جيڪي تعلقي ڪيٽي بندر جي ڪاري واري علائقي ۾ رهن ٿيون:

(الف) اُترادي، اوٺا، اُنيجا. **(ب)** ٻَڊالا، ٻَدراڻي (مهاڻا)، بلوچَ، باريچا (جَت)، ٻَگڊا. **(ڀ)** ڀالاڻي (مهاڻا) لوهار. **(پ)** پَرِجَ، پَتَڙَ، پائِلَ. **(ت)** تيلِگرَ. **(پ)** پارابي، پاتارِيا، پارهيڙي، پَرهِيارَ، پُونَير، پيِر. **(ج)** جَکِتَ (هي جَکِدا به سَڏجن)، جوکيجا. **(جهہ)** جَهپيِرَ. **(چ)** ڇِيرا. **(ڇ)** ڇيلگرَ، ڇولاڻي بلوچ، **(خ)** خاصخيلي. **(د)** دٻائي جَتَ، دَٻلا، درس، ديرائي (مهاڻا). **(ڌ)** ڌاندل، (ڌِنڙا. **(ر)** راٺا، رونجها، رَجيرا بلوچ، رٽائي (مهاڻا)، رَجَهڙيا. **(س)** سينَيا، سَهتا، سَمان، سوڍائي، جت، سومرا، سِيماڻي جت، سوڍائي (مهاڻا)، سيد، سنيڻرا، سميجا، سَهگڻ، سانگهرائي (مهاڻا). **(ش)** شيخ، شيدي، شُهبَکِي جت، **(ع)** عامر جت. **(ڪ)** ڪَڙمان، ڪاتِيار، ڪوريجا، ڪوڏڻَ، ڪلهوڙا. **(ک)** کَنِي (ڪڇي ۽ سنڌي)، کاٽرائي (مهاڻا). **(گ)** گبوا، گُلڙِي، گُجڙيا (مهاڻا)، گُن،

---

* تاريخ شاهبندر (قلمي) از حافظ حبيب الله سنڌي "ذاتين ۽ قومن وارو ضميمو".

ڳُرياڻي، ڳوڙجَ (مهاڻا)، ڳُڙبَ. **(ڳ)** ڱنيرَ. **(گھ)** گھوگھٽ، گھلڙا، گھوتا. **(ل)** لاکاٽيا، لوهار، لڪيا (ونگرن جو پاڙو). **(م)** مُغلَ، ميمڻ، مُرگرَ (بلوچ)، منڊيئر (بلوچ)، مالِهيا، ميربحر، ماڇي، مانجهو واڻي (هيءَ پاڻ کي خليفا سڏائين)، مڱٽهار، مورجَهرِيا، مُنارا، مَچائي. **(ن)** نوتيارَ، نوحاڻي (مهاڻا)، ناريجا، نُهڙِيا. **(و)** واڍا، ونگرا، ونگاڻي جت، وِگهامَ، ولاسِيَا، وَرياهَ. **(هہ)** هنگورا، هالا. *

* ڦاٽين بابت معلومات ڪاري چاڻ شهر ۾ هيٺين بزرگن کان ملي جن مان محمد ولد حاجي عمر ڪٽي، ڊاڪٽر غلام محمد ڪٽي، محمد عثمان ڪٽي، محمد رحيم شهبگي جت، مولانا محمد جُمن ڪٽي (صالح محمد جو پٽ) جا نالا قابلِ ذڪر آهن.

باب ٽيون
مُهاڻڪي ٻولي

ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جي آنيڪ لهجن ۽ محاورن مان "مهاڻِڪو" محاورو ٻه هڪ آهي، هيءُ اُنهن مهاڻن جو لهجو آهي، جيڪي سدائين دريائن، ڍنڍن ۽ ڍورن ۾ مڇي مارڻ جو ڪَم ڪن ٿا. مُهاڻڪي لهجي کان سواءِ "شڪارڪو" لهجو (جيڪو مهاڻڪي سان مُشابهت رکي ٿو) ۽ هن علائقي ۾ پنهنجو وجود رکي ٿو.

"مُهاڻڪي لهجي" تي ٻين لهجن جو اثر آهي درياهَ جي ڪناري تي رهڻ ۽ ڪَڇ جي ويجهو هئڻ جي ڪري اُتان جي ماڻهن (ملاحن) سان ميل مُلاقات سان معلوم ٿئي ٿو ته "مُهاڻڪي لهجي" تي ڪارائي ۽ ڪيڇي لهجي جو اثر آهي، ٻيو ته هتي جت قوم جا ماڻهو ٻه دريائي ڍنڍو ڪن ٿا. اُن سبب ٻه مهاڻن جي سنڌي لهجي تي اُنهن (جتن) جي ٻوليءَ جو اثر موجود آهي، ٽيون اثر ان لهجي تي ڪاري جي مُهاڻن جو آهي، چوٿون ان لهجي تي "شڪاري لهجي" جو اثر آهي.

مهاڻن جا ٻه قسم آهن. هڪ اُهي مهاڻا، جيڪي درياهَ ۾ مڇي مارڻ جو ڪم ڪن ٿا ۽ هميشه درياهَ، ڍنڍن، ڍورن ۽ ڪورين (ڪُهرين) جي ڪنڌين تي رهن ٿا. اهي پوريءَ طرح مُهاڻڪي لهجي ۾ ڳالهائن ٿا. ٻيا اُهي مهاڻا جيڪي درياهَ منجهه رهي، ٻيڙين وسيلي مڇين مارڻ جو ڪَم ڪن ٿا، انهن جو تعلق ڪارائين، ڪيڇين ۽ جتن سان هئڻ ڪري. انهن مهاڻن جي ٻوليءَ تي ٻه انهن جي لَهجن جو اثر آهي. ٽيانن اهي مهاڻا جيڪي شهرن ۾ رهن ٿا، اُنهن جي ٻولي ۾ اجان تائين

پنهنجو "اصلي مُهاڻڪو لهجو" موجود آهي. چوتان اهي مهاڻا جيڪي گهڻو ڪري شڪارين جا پاڙيسري رهيا آهن ۽ اُنهن سان لاڳاپي ۾ رهيا آهن تن جي لهجي تي وري اُنهن (شڪارين) جو اثر تي ويو آهي، اِهي اڪثر ڏورانهين ٻَهراڙين ۾ رهن ٿا.

ٻَهراڙين ۾ رهندڙ مهاڻن جو لهجو: مهاڻا قوم جا اهي ماڻهو جيڪي ٻهَراڙين ۾ رهن ٿا، تن وٽ پنهنجو اباڻڪو ۽ اصلوڪي لهجو محفوظ آهي، اُهي گهڻو ڪري "ي" جي بجاءِ "ز"، "ز" جي بدران "ج"، "و" جي بـجاءِ "ب"، "غين" جي بـجاءِ "گ"، "ڪ" جي بجاءِ "گ"، "ب" جي بدران "پ"، "ع" بجاءِ "الف" اچارين. "س" بدران "ث" ۽ ان جي اُبتڙ بہ ڪن. اهڙي طرح "ڪ" کي "ک" ۽ "خ" بدران "ک" ۽ "ش" جي بَدلي "ڃ" استعمال ڪن.

اصل لهجو	مُهاڻڪو لهجو
يَادِ	زادِ
زال	جَال
وزير	بَجيرِ
غائب	گيبِ
ڪَبِ	گدِ
بہ	پہ
عُثمان	عُسمانِ
عُوٺو	اوسُو
عثمان	آسمان
شُڪر	شکر

خيرات	كيرياتِ
خُوشِ	کُوڄ
اَي	لي
هَتِ	اتِ

جملن جو استعمال

زادِ ڪيج	ياد ڪج.
گيبِ تي يو	غائب تي ويو.
گڊِي چِڏارِ	ڪڏي چڏي ٻار؟
ڪٽس ڪبر هوندي	کي خبر هوندي.
لي جَالَ	اي زال.
زارِيَتَ ڪي سِين	زيارت ڪئي سون.
سناسي ڪارندُ	شناختي ڪارڊ.
مکي آزموتو آئي	مون کي آزمودو آهي.
اَتِ گڊي چِڏارِ	هٿ ڪڏي چڏي ٻار.
اُسماڻ کي پِہ ڪيرياتِ ڏينج	عثمان کي ٻہ خيرات ڏج.
لي بَجِيرَ ڪوڄ آهين	اي وزير خوش آهين؟!

درياءَ تي رهندڙ مهاڻن جو لهجو: مهاڻا قوم جا اُهي ماڻهو جيڪي درياءَ ۾ ٻيڙين وسيلي رهي پنهنجو ڪاروبار ڪن ٿا، انهن جي لهجي تي ٻين قومن جي لهجي: جهڙوڪ ڪارائي، ڪڇڪو، ۽ جتڪي جو ڪافي اثر آهي، جيڪي انهن سان گڏ رهن ٿا ۽ روزانو ميل ميلاپ ٿيندو رهين ٿو. تنهن هوندي بہ مهاڻن جو پنهنجو ذاتي لهجو برقرار آهي، ڪڏهن ڪڏهن مٿين تنهين لهجن وارا لفظ بہ ڳالهائي

وجن تا پر اهو بہ تڏهن جڏهن انهن ماڻهن سان ڳالهائن تا.

ڪارائي لهجي جو اثر: مُهاڻا توم جا اُهي ماڻهو جيڪي خاص طرح درياءَ تي رهي درياءَ جي ڪاري پاڻيءَ ۾ مڇي مارين تا. انهن جو هر وقت ڪاري جي قبيلن سان گڏ اُٿڻ، ويهڻ، ڳالهائڻ ٻولهائڻ ۽ لڳ لاڳاپن جي ڪري انهن جي اصل لهجي تي ڪارائي مهاڻن جو اثر آهي، مثال طور: ڪنهن کي ايندي ڏسن تہ ڪارائي مهاڻن وانگر اُن کي مخاطب ٿيندي چوَن: ٻي پاڙي (اي ميان) ۽ وري ڪنهن کي پنهنجي طرف اچڻ لاءِ چون: ابي پاڙي هينگوري آ. گوري لفظ سنڌي ۽ ڪڇي زبان جي گڏيل لفظ "گهڙيءَ" جي بگڙيل صورت آهي (مَهَل يا ساعت) هاڻ ان جي معنيٰ ٿيندي هن گهڙي، ساعت يا مَهَل يعني هن مَهَل ئي اچ، تُرتُ اچ وغيره، يا ڪو چوندو تہ مون کي ڏئي تہ کارين وانگر چوندا "مِڪي ڏئي".

ڪڇڪي لهجي جو اثر: اهڙي طرح درياءَ تي رهندڙ مهاڻن تي ڪارائي لهجي وانگر ڪڇ جي ماڻهن سان مِلڻ، جُلڻ جي ڪري سندن لهجي تي "ڪڇڪي لَهجي" جو بہ اثر آهي. هُو پنهنجي ذاتي زندگيءَ ۾ ٻين لهجن سان گڏوگڏ ڪڇڪي لهجي ۽ ٻوليءَ وارا لفظ بہ استعمال ڪندا آهن، مثلا: هُو ڪنهن کي وٺي اچڻ لاءِ ڪڇي زبان جو لفظ "ڳِني" تورو بگڙيل صورت ۾ ڳِنهِي استعمال ڪندا آهن ۽ اُجلڻ لاءِ بہ ڪَڇِڪو لفظ "ڦِڳائڻ" استعمال ڪن، مثلا: ڪنهن کي چون ڪُرو تو ڪرين يعني ڇا تو ڪرين يا سڙين کي سيِبين، يا چوَن ڳنهين هلداسين (هلنداسين) اِهڙي قسم جا ٻيا بہ ڪافي لفظ استعمال ڪن تا.

جتڪي لهجي جو اثر: دريائي ملاحَن جي مهاڻڪي لهجي تي ٻيون اثر "جتڪي لهجي" جو آهي، هي ماڻهو پنهنجي روزانو واري گفتگو دوران، گڏ رهندڙ جتن سان ميل ميلاپ ۽ اُنهن سان اُنهن جي ٻولي ۾ ڳالهائڻ ڪري، سندن جي لهجي تي جتڪي لهجي جو پڻ ڪافي اثر آهي، مثال طور: هُو پنهنجي گفتگوءَ ۾ "منهنجي" يا "مون ڪي" بجاءِ جتن وانگيان، "ماڳي" يا "ماجي" استعمال ڪن. اهڙي نموني "ڪجاڙو" جي بجاءِ "ڄاڙو (شاڙو ٻ)" چون، يا هيڏانهن اچڻ ڪي "هيٺي اچ" ۽ هوڏانهن يا هُتي لاءِ چوَن "تِتي"، يا ٻن ڄڻن ڪي ٻيهِي چوَن، جيئن مرد ڪي مخاطب ٿيڻ لاءِ "لِتيا" ۽ عورت لاءِ "لِتي" چون، اهي لفظ اڪثر ڪري جت ٻ ڳالهائين. اِهڙي قسم جا ٻيا ٻ ڪيترائي لفظ آهن جيڪي شاهبندر جا مهاڻا پنهنجي "مهاڻڪي" لهجي ۾ استعمال ڪندا آهن.

شڪارڪي ۽ پِيلڪي لهجي جو اثر: درياءَ ڪان سواءِ مهاڻا قوم جا ماڻهو جيڪي شهرن ڪان تمام ڏوراهين ٻهراڙين ۾ رهن ٿا ۽ سندن گذران مڇي تي آهي، پر پاڙيسري ناتن جي بنياد تي سندن اُٿڻ، ويهڻ شڪارين ۽ پيلن سان ٿئي ٿو. تنهن ڪري سندن لهجي تي شڪارين ۽ پيلن جي "ڪچي لهجي" جو اثر ٻ محسوس ڪري سگهجي ٿو، جيئن شڪاري ۽ پيل "س" جي جاءِ تي "ش" اُچارين، مثلا: "سائين، "بجاءِ "شائين" چوَن ۽ "اڙي" جي بَدران "آڙيي" چوَن، يا "بي" بجاءِ "بي ڪٽين" يا "دي پٽيان" بجاءِ "لي نيان" چون. ان ڪان سواءِ ٻيا ٻ ڪيترائي شڪارين ۽ پيلن جي ٻوليءَ جا لفظ مهاڻي قوم جا ماڻهو ٻ پنهنجي لهجي ۾ ڳالهائيندا رهندا آهن.

جيڪي "شڪارڪي لهجي" واري ڀاڱي ۾ هن ئي باب ۾ ڏنا ويا آهن.

مهاڻڪي لهجي وارا ڪي خاص لفظ ۽ مُحاورا: مهاڻڪي لهجي وارا اهي خاص لفظ جيڪي تعلقي شاهبندر جي مهاڻن وٽان ملي سگهيا آهن:

مهاڻڪي لهجي وارا ڪي خاص لفظ:

آهيرِ	مرد ماڻهو
آڙيِ	اڙي
اِيَ	اِها- مونث ۽ مذڪر ٻنهي لاءِ استعمال ٿئي
اِيِ	اِيهي- جمع لاءِ استعمال ڪن
اوڇڻ	مٿان ڪرڻ وارو ڪپڙو
ٻَجِير	چڱو مُڙسِ
ٻَڙِي	جيڏڙي، يا ساهيڙي
ٽابي	والاري خالي ڪرائي ڪڏڻ
ٽو، ٽو	ڪوشش ڪرڻ
ٽيندو	ٽِيندو
ڀِ	۾
ڀُساڻا	درياءَ تي مڇي مارڻ وقت پاتل ڪپڙا
ڀُچ	پوتي- گندِي جو ڪپڙو
دي	مار- هي عجب طور مَرد ۽ زالون ٻئي استعمال ڪن
ڍوڪا	نظرداري، يا نگاهه ڪرڻ

راڳا مُندا ڳاڙها مُندا

روپاه تنديڙي پيڙي، جنهن ۾ چڙهي وڏي پيڙي تائين پهچي

سيجو سعيو ڪرڻ، تياري ڪرڻ

سوسِ بچت، يا آسرو

سُرتِ سنيال

سينڌي دوست عورت

ڪَنَسِ سندس يا ڪيس

ڪٽين توڪي

ڪيڄ ڪَج

ڪو چو؟

ڪيڙي ڪهڙي

لڳڙ ڪَپڙو

ليپ متان ڪرڻ واري وڏي سَوڙِ

لاڙهيا پُراڻا لِيڙون تيل ڪپڙا

لئي ڪا عورت ٻيءَ عورت کي مخاطب ٿيندي چوي، لَئي يا ٻڙي چوَن

لَنيَا ٻيلي، هي اڪثر مرد ڳالهائين پَرَ عورتون ٻہ پنهنجي مردن کي سڏڻ لاءِ ٻہ چون.

مارڪو ڪچهري

مڙسالو مُڙس ماڻهو، پر مُڙسالا ٻہ استعمال ٿئي

ناه نہ- جئين ناڪار لاءِ چون نان ڙي نان.

نَهارِ نِيهارِ، نگاهہ ڪَرِ

نَپٽَ صَفا، بِنھہ، قطِعي
نِرجو ھي نِرجو بہ استعمال ٿئي جٿين نَکَ نِرجو.

مَردن جا مُحاورا:

- ڪنھن کي غيرمعمولي صورت ۾ ڏسڻ تہ عَجبَ وِچان چوَن: ري پيٽان.
- اگر ڪو ڪنھن کان پُڇي تہ فلاڻي جي فيصلي تي اوھان ويا يا نہ؟ تہ چوندا: اسين ڪون اُٿياسُون.
- ڪچھريءَ جي وچ ۾ ڪنھن ڳالھايو تہ چوَندا: ڪُو ڪو.
- اگر ننڍي ڪنھن سريال ڪان اڳ، ڪنھن ڳالھہ جو جواب ڏنو تہ سوال پڇندڙ ھٿ اُڇلي ڪاوڙ مان چوَندو لي (اي) تُوڪو.
- ڪنھن پَڇندڙ بابت چوَن: اڇو تہ انِ جي پويا مڙُونس.
- جيڪڏھن ڪو ڪنھن کان پُڇي تہ فلاڻي سان اوھان جو پرچاءُ ٿيو يا نہ؟ تہ جواب ۾ چوندا: ھا ادا، اسان اُن جو تڏو وڃي ورتو يا جھليو.
- ڪنھن ماڻھوءَ بابت ملاحَن کان پُڇبو تہ جواب ۾ چوَندا: آلاءِ ڪِڏان گيئب ٿي يو.
- ڪو ڪچھريءَ لاءِ ٻين کي چوَندو تہ ھن طرح چوندو، ڪچورو ڪونہ تا ڪِين.
- مچي وڪڻڻ بعد گھر اچي مچيءَ جي اگھہ نہ ھڻڻ ڪري چوندا، اڄ شارَ (شھر) ۾ مچي ايتري سستي ھُئي جو ٽڪي ٽانڪ (ڇڳو) پئي وڪِي.

- فيصلو ٿئي ۽ وري ٿئي وڃي تہ اُن لاءِ چوَن: رات پہ مُڙسالا (عورتون مڙسالُو چون) گڏيا راڄ مِڙي آيو مُڙسالا پہ گهاٽا هُوا پَر نياءُ ڪونہ ٿيو.
- جيڪڏهن ڪو همراھ ڪنهن جي لاءِ اجايو ڳالهائيندو تہ چوَندا: فلاڻي ڪي تہ وات ڏگرِي ڪانهِ (ڪونهي).
- جيڪڏهن ڪنهن کي بس ڪرائڻ تہ چوندا: بس ڪَر نہ تہ ڏگرِي لاهيندو سنئين.
- مڇي وڪڻڻ وقت، گراهڪَ کي مُتوجھ ڪرڻ واسطي هوڪو ڏيندي چوَن: هن جي (مڇيءَ جي) پيٽَ ۾ دوريون (ڏُهريون) اٿئي دوريون، يا چوَن: هيرا، جوار (جواهر) اٿئي جوار.
- اگر ڪو مڇيءَ بابت پُڇي يلا مڇي ٿُلهي آهي نہ؟ تہ جواب ۾ چوندا: ڪيڙيون تو (کهڙيون ٿو) ڳاليون پڇين اصل گيھ، اٿئي گيھ، يا چون: انگورَ اٿئي انگُور.
- ڪنهن ڳالھ تي عجب کائيندي چوَن اَبُول....،
- ڪنهن جي ڳولهڻ بابت چوَن ميان مون تہ مُلڪَ (مُلڪ) هَٽِي پَٽَ اُٿلائي وڌَم.

عورتن جا محاورا:

- مهاڻن جون اڪثر عورتون گهٽو ڪري، ڪنهن عورت کي سڏين تہ چون "ائي لِئي" يا مرد کي سڏين تہ "آئي يا لي لِئيا" چون.
- ملاحن جي گهرن ۾ عورتون هڪ ٻئي کان اَن اٽو اُڌارڻ لاءِ وڃن تہ پَهرين عورت جي گهُرڻ تي گهر مالڪياڻي چوَندي سيڪين جَجهو.

- هڪ عورت ٻئي عورت تي ڪاوڙبي تہ اُن کي چوَندي بَس ڪر/ بَڪَ بند ڪر نہ تہ ايڙو (اهڙو) تي مِڙان نين جو جاد ڪيندينءَ.
- جيڪڏهن ڪو غيرمعمولي واقعو ٿيو تہ ملاحن جون عورتون گوڏي تي يا چاتيءَ تي هٿ هڻندي چون: ٿي گهوڙا بگداد (بغداد) تي يو.
- ڪنهن عورت جي ڳالهہ کي سمجهڻ خاطر ٻيهر ٻڌائڻ لاءِ چوَن: آئي/ لَئِي ڪُواڙو، يعني ڪُجاڙو.
- هڪ عورت ٻي عورت جي ڳالهہ جي تصديق يا تائيد ڪندي چوي: ٻيو نَڪو.
- هڪ عورت ٻي عورت کي دمڪي ڏيندي چوي: ٻڙي هاڻ نهيو، ٿهلو ماٺِ ڪر نہ تہ ايڙي (اِهڙي) ڪَريندي سين.
- هڪ ٻئي سان وڙهندي چون– لِيَ اِدي مانِ ڪَرِناتَ ايڙو ٿي اگهہ ڪريانين تہ پقلَ پَئيو تي ٻُجڪو ناهيان لاڙهين وجهڻ جو.

گڏيل لهجا: مهاڻڪي لهجي واري ڀاڱي ۾ اهو ذڪر ٿي چڪو آهي تہ "شڪارڪي لهجي" کان سواءِ ٻيا بہ ننڍا ننڍا مختلف لَهجا ڪافي آهن جن جو ذڪر اڳتي ڪنداسون. انهن لهجن ۾ "پيلڪو لهجو"، "جوڳيڪو لهجو" "ڪولهيڪو لهِجو"، "ساميڪو لهجو"، "ڪوڪڙين جو لهجو" ۽ "شڪارڪو لهجو" شامل هن هر هڪ لهجي جو مُختصر ذڪر هيٺ ڏجي ٿو:

شڪارڪو لهجو: تعلقي شاهبندر ۽ جاتي واري علائقي ۾ نہ رڳو مَلاحن جي لهجي تي شڪارڪي لهجي جو اثر آهي، بلڪ هن علائقي کان سواءِ هتان جي ٻين علائقن، مثلا: تعلقي ميرپور بٺوري،

سجاول ۽ ڪاري (ڪاري ڇاڻ ۽ ڪيٽي بندر) جي علائقن تي بہ ان جو اثر آهي. شڪاري ٻن قسمن جا ٽين هڪ گوگيڙا جي ڪوٺا مارين ٻيا سوبي جي سِپ َ گڏ ڪن.

شڪارڪي ۽ مهاٽڪي لهجي ۾ فرق: شڪارڪي ۽ مهاٽڪي ڳالهائيندڙن ۾ لهجي جو ٿورڙو فرق آهي، جنهن جو اندازو روزاني واري گفتگوءَ جي مثالن مان لڳائي سگهجي ٿو. شڪاري پنهنجيءَ گفتگوءَ دوران ”الف“ جي بجاءِ ”ل“، ”ص“ ۽ ”ذ“ بَدران ”ج“، ”س“ بجاءِ ”ش“ ۽ وري ”ش“ بدران ”ڇ“ ڪَتب آڻين. ”د“ جي جگهہ تي ”ت“ ۽ ”ي“ جي جاءِ تي ”ج“ ڪم آڻيندا آهن. اهڙي طرح ”ڇ“ جي جاءِ تي ”ش“ اُچارين. جڏهن تہ ڪ ۽ ”غ“ بدران ”گ“ جو استعمال ڪن، انهيءَ ڪان سواءِ ”ٿ“ جي جاءِ تي ”ت“ ۽ ”ق“ بجاءِ ”ف“ استعمال ڪن.

هڪڙن اکرن بدران ٻين جي استعمال جا مثال:

شڪارڪو لهجو	صحيح لهجو
لِ/ لي- تُون تہ	اي تُون تہ
ز، ض ذ، ظ	
جَڪاتِ	زڪوات
مَجبُوتِ	مضبوط
جاتِ	ذاتِ
جَعيقِ	ضعيف
س، ش ۽ ڇ	
شائين/ ڇائين	سائين

چوهورِ	شهر

د، ت، ي ۽ ج

آجمُوتو	آزمودو
جادِ ڪَجهِ	يادِ ڪج

ڪ، غ ۽ گ

گدِ	ڪَدِ
گلاندِ	غلام محمد

ٿ، ت

ڪونِ تاڪِيُون	ڪونہَ ٿا ڪائون
ڪَم تِيو جانان	ڪَم ٿيو يا نہ

ڦ، ف

فاڙي شَڏِيو	ڦاڙي ڇڏيو
ڦڪر ناڪار	فِڪر نہ ڪر

شڪارڪي ٻوليءَ جا خاص لفظ: اُهي لفظ جيڪي شڪاري قوم جا ماڻهو نجي گهريلو زندگي ۾ ڳالهائين، تن مان ڪي هن طرح آهن:

لفظ	معنيٰ
ڪَرِمَت	پيالو
ڪامَتِ	ديڳڙي
ڪرشو	گلاس
تَبُو (طنبُو)	گهر
يگرِي	گوڏڙي

ڪاڄي	قاضي
چوهور	شَهر
شورو	چورو
نُشڪانِ	نُقصانِ

شڪارڪي لهجي جا محاورا: شڪاري قوم جا ماڻهو پنهنجي ڪچي لهجي سبب مرد ۽ عورتون هڪجهڙا محاورا استعمال ڪن ٿا. نموني طور ڪي محاورا هيٺ ڏجن ٿا:

- مَرد پنهنجي زال کان پُڇي ٿو: فلاڻن جي شاديءَ ۾ دعوت پاڻ کي بہ ڏني اٿن يَلا هلون؟ تہ عورت جواب ڏيندي ٿي. پاڻ فيري ڪانہ اُٿيا، پاڻ پہ ڪانہ ٿاڪِيون.
- ڪاوڙ مان ھئي چوَن: لِ تون تہ.
- اگر ڪو پُڇين تہ فلاڻو ڪم ڪيئن ٿيو تہ جواب ڏيندا. ڪٽانِ (اوهان ڪي) کهبَر هونَدنِ.
- ڪنهن پَري واري ڪَمَ لاءِ ڪنهن ڪي چئبو تہ اُهو ٽنوائڻ خاطر چوَندو: ڪيرتو ٽاڪر ٽاڪي (يعني ٽَڪرَ ڪير تو ٽَڪن. يا پرانهين پنڌ تي ڪير تو وڃي).
- ڪنهن عورت ڪي ڪا ڍپ واري شيءَ ڏيکاريي تہ چوَندي: ڪو ڪَڏَسِ.

پيلڪو لهجو: هن تَرَ ۾ شڪارڪي لهجي کان سواءِ "پيلڪو لهجو" بہ عام آهي. ليڪن انهن ٻنهي ۾ ڪو خاص فرق نہ آهي. پيل بہ شڪارين وانگيان عجيب مذهب آهن. هيءَ شڪارين وانگيان نڪاح بہ پڙهائين، طُهر بہ ڪرائين ۽ ميت دفن بہ ڪن، پر حَرام

(مردار) ڪائڻ سبب اِهي ٻئي قومون مسلمانن ۾ شمار نہ ٿيون ڪيون وڃن. بهرحال اِهي ٻئي لهجا (شڪارڪو ۽ ڀيلڪو) لاڙ واري پاسي ۾ سنڌي ٻوليءَ جا انتهائي بگڙيل لهجا آهن. انهن لهجن جي سڃاڻپ صرف صوتياتي بنياد تي ڪري سگهجي ٿي. ان کان سواءِ انهن جي سڃاڻپ جو ٻيو نشان سندس لباس آهي، ڀيلن جو لباس پڙو ۽ آڏي (ڳچيءَ وارو چولو) آهي، جڏهن تہ شڪارين جو اصل لباس هن وقت ڏسڻ ۾ ڪونہ ٿو اچي، ممڪن آهي تہ اڳ ۾ ڪو خاص لباس هجي پر تَنهن جي بہ پڪ نہ آهي. ڀيلن جي ٻوليءَ ۾ استعمال ٿيندڙ جملا، لفظ، محاورا، توڙي انهن جي گفتگوءَ جو انداز سواءِ معمولي فرق جي شڪارين وارو ئي آهي، انهيءَ ڪري اسان انهن جي لهجي جا لفظ ڪونہ ڏنا آهن. ڇاڪاڻ جو هُو بہ شڪارين وانگيان، يتيمِ، ڪي جتيم ۽ يَڪَا ڪي جَڪا وغيره چَون.

جوڳين جو لهجو: ماڇَر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جي علائقن ۾ غيرمسلم شڪارين ۽ ڀيلن کان سواءِ جوڳي قوم بہ هتي رهي ٿي، هي پنڻ ۽ نانگن جهلڻ کان سواءِ هاريو بہ ڪن. بقول انهيءَ قوم جي سترياڻن جي جوڳين جون ٻيون، مختلف برادريون جهڙوڪ: ٽُنيَہ، چوهاڻ ۽ دل بہ. جوڳي گهٽو ڪري ڳوٺن ۽ شهرن جي ڀرپاسي ۾ پڪا اڏي ويهن ٿا.

هنن جي ٻولي سرائڪي (پنجابي مائل) هندي (گُجراتي) ۽ سنڌي گاڏڙ آهي. جنهن جو اندازو هيٺ ڏنل چَند مثالن مان ٿي سگهي ٿو:

خاص لفظ:

لفظ	معنيٰ	لفظ	معنيٰ
آوَ	آچ	پرڻو	شادِي
اُورڪو	هيڏانهون	سگائي	مڱڻِي
اِها- اِهيا	هِتان	وَهُو (وڃ)	تُهن
اُتي	اُتِي	بوڳِهي	بہ مُنهين بَلا
پيس	وِيهہ	سُسَرو	سهُرو
ڪُتو	ڪيڏانهن	ڏماليو	مانجهيو
ڪاريهير نانگ	ڪارو نانگ	مارو	منهنجو
رالِي	رلِهي	نِباهُو	فيصلو
روٽي	مانِي	ڪابِين	ڪيين
سِيرڪ	سوَڙِ	شِڪي	چڱو مڙس
تُو	تون	ڪفڻ	ڪفنِ
مَنِ	مون ڪي	پيرو	پيڙو
رَجنُو	نانگ	ساسُو	سَسُڻ
جَهالِ	جَهلِ	ڏبڪِي	ڏبي

خاص جملا:

تُو مَن ڪي ڪري سي — تُون مون ڪي چا ڪندين؟

ٿاري گهران نٿو ڪان — تنهنجي گهران نٿو ڪِيان

بيماري بلڪل ونِي گئي اي — بيماري بلڪل وني ويئي آهي

ڏاگدر نُو پيرو ڪرو — ڊاڪٽر ويجهو ڪريو، يا پڙو ڪريو

مارو نِباهُو تو پَر تين پَر ڦٽايو — منهنجو فيصلو ٿيو هو، پر تو اچي ڦٽايو

رَجنُو سُرتِ ڪري جَهالِ	نانگ ڪي خيال سان جهل
اي پَرڻِ پيني سي سوچ	اِها لُنڊي (نانگ) ويئي آهي
ڪري جهال	سوچ ڪري جهلِ
اي بي گهُرِي اي	اها بي گهُرِي آهي
هڪ ٻيجان دي ويڻ ڪاڊي	هڪ ٻئي جا ويڻ ڪڍي
رڪياسين	رڪياسون
لڏي پچاڙي وڙهِ پياسين	لڏي پچاڙي وڙهي پياسين

ڪولهيڪو لهجو: ڪولهين جي هڪ جدا ٻولي ۽ لهجو آهي. سندن هاٺوڪي ٻولي گجراتي ٻوليءَ جي بگڙيل صورت نظر اچي ٿي. البت جوڳين جي ٻوليءَ تي سرائيڪي، هندي ۽ سنڌي جو بہ ڪافي اثر آهي، پر ڪولهين جي ٻوليءَ جي مشابهت بگڙيل گجراتي ۽ ٿري ٻوليءَ سان ڪجهي تہ وڌاءُ نہ ٿيندو، ڇو جو هيءَ ٻولي سرائڪي ۽ هندوستان پنجابي (سِکَن واري) ٻوليءَ جي اثر کان آجي آهي، البت هن ٻولي، سنڌي ٻوليءَ جو اثر ضرور قبول ڪيو آهي، ان جو سبب شايد سنڌي ٻوليءَ ۾ هندي ٻولين جو ميلاپ بہ ٿي سگهي ٿو.

ڪولهيڪي لهجي ۽ سامِيڪي لهجي ۾ فرق: جهڙي طرح مٿي ذڪر ٿي چڪو آهي تہ ٻيلڪي ۽ شڪارڪي لهجي ۾ ڪو خاص فرق نہ آهي، اِهڙي ريت ڪولهيڪي ۽ سامڪيڪي لهجي ۾ بہ ڪو خاص فرق ظاهر ڪونہ ٿي سگهيو آهي، البت سنڌ ۾ رهي هيءَ قوم ڪافي حد تائين سنڌي ٻوليءَ جو اثر قبول ڪري چُڪي آهي، پر ان سلسلي ۾ جوڳيڪو لهجو انهن کان بہ گوءِ کڻي

ويو آهي، ان جي پيٽ ۾ کولهي ۽ سامي وري گهٽ اثر هيٺ نظر اچن ٿا. چاڪاڻ جو هي ٻئي مُذڪر کي مونث ۽ مونث کي مذڪر ڪري اُچارين، انهن ٻنهي جو فرق صرف صوتياتي بُنياد تي محسوس ڪري سگهجي ٿو. جڏهن هُو اباڻڪي لهجي ۾ سنڌي ڳاڙ ڪري ڳالهائين ٿا تہ اهي لفظ ڏاڍا مزيدار لڳندا آهن، هڪ ٻہ مثال هيٺ پيش ڪجن ٿا:

اِي سِيرَڙو، سِيرڙو، ڪَٽِي اُدوجا يعني هيءَ گس، گسُ ڪٽي سِڌو وڃجان هن ۾ پهريون لفظ "اِي" اَصل ۾ اِهو يا اِهي ۽ "ڪٽي" لفظ تہ سڌو سنئون سنڌي ٻوليءَ جو آهي. قسم ڪٽن لاءِ چوَن، انکين ڦوٽي. يعني اکيون نڪرن. ياٺي مَري- (هي بہ قسم لاءِ چون،) يعني ياءُ مري. هنن ٻنهي جملن ۾ سنڌي لفظن جو ميلاپ ظاهر نظر اچي ٿو.

سامي ڪو لهجو: سامي بہ هتان جي اڳاٽن خانہ بدوشن مان آهن، هنن جا مرد نانگ جهلي وڪڻن، باقي عورتون پنڻ يا وري رَلهيون ٺاهڻ جو ڪَم ڪن. هنن جي رلهين جي بہ هن علائقي ۾ هاڪ وينل آهي. هنن جا مرد گهڻو ڪري قميص ۽ گوڏر، پهرين، مٿي تي سنڌي ٽوپي پائن يا وري پٽڪو ٻَڌن، جڏهن تہ عورتون هڪ ڊگهي چولي پائين ،جنهن کي هُو چوري بہ چوَن ۽ سَلوار بَدران تمام وڏو پڙو پائين هنن جي عورتن جي وارن سنوارڻ جو بہ هڪ جُدا ۽ نرالو انداز آهي، خاص ڪري وارن ڳُتڻ ۾ ماهر آهن.

سامين جي ٻولي بہ پنهنجي جدا حيثيت رکي ٿي. سامي پنهنجي ٻولي صرف گهر ۾ ڳالهائين، ليڪن جيئن ٻوءِ تيئن پنهنجي ٻوليءَ جي

اصليت وڃائيندا پيا وڃن. ڇاڪاڻ جو هنن جي ٻوليءَ تي سنڌي ٻوليءَ جو گهڻي ڀاڱي اثر ٿيندو پيو وڃي. ان ڪان سواءِ ساميڪي ٻوليءَ تي هڪ ٻيو قديم اثر گجراتي ۽ مارواڙي زبانن جو آهي، ساميڪي لهجي ۽ ڪولهيڪي يا جوڳيڪي لهجي ۾ به فرق صوتياتي بنياد تي ئي ڪري سگهجي ٿو. سامي به پنهنجي لهجي ۾ هڪڙن لفظن/ اکرن بجاءِ ٻيا اُچارين. جيئن "ڇ" جي بَدران "س" استعمال ڪن، مثال طور: سوڪرو، يعني ڇوڪرو. يا چون، سُو ڪَري سُو، يعني ڇا ٿو ڪرين؟ اِهڙيءَ طرح "ڏ" جي بجاءِ "ڊ" اُچارين، "ڳ" بجاءِ "گ" جيئن ڳوٺ بدران ڳوٺِ چون.

ان ڪان سواءِ سامي گهڻو ڪري "اَي" لفظ استعمال ڪَن جيئن اَي سيٺ، يا ٻارَ ڪي هڪل ڏيندي چوَن، آي سوڪرو تہ. يا ڳالهہ ڳالهہ تي لفظ "پاجو" جيڪو سنڌي لفظ "پنهنجو" جي بگڙيل صورت آهي، استعمال ڪن. اِهڙي طرح سامي پنهنجي محاوري ۾ مذڪر ڪي مونث اُچارين، جهڙي طرح هُو پنهنجي ساميڪي لهجي ۾ چوَن، اسان جِي ڳوٺِ ۾ لارِي وڃي ڪونہ ٿو، يا چوَن تہ مُنهنجي توڪي قسم آهي، يا چوَن تون ڪٿي وِڃين ٿِي، يا واپاريءَ ڪان جُتي وٺندي چوَن اي سيٺ هي جُتي گهڻي جو آهي؟ رلهي، ڪي گوڏڙي، گنديءَ (مٽي ڪرڻ جي) ڪي بگڙِ ۽ بستري ڪي وِڇائُو چون.

ڪوڪڙين جو لهجو: ڪوڪڙي قوم بہ پنهنجي جدا مذهب رکڻ سان گڏ پنهنجي زبان ۽ محاورا بہ جدا رکي ٿي. پر سنڌ ۾ رهڻ ڪري، هو جڏهن پنهنجي اباڻڪي لهجي ۾ سنڌي ڳالهائين ٿا تہ انهن جي گفتگوءَ ڏاڍي مزيدار ٿئي ٿي، جنهن ڪي اسان پنهنجي زبان ۾

"ڪوڪِرِيڪو لهجو" سڏيون ته ڪو وڌاءُ نه ٿيندو.

هي برادري ٻين قبيلن جيئان پنهنجو الڳ لباس به رکي ٿي، هنن جو قديم روايتي خاص لباس خبر ناهي ڪهڙو هو، مگر هن وقت مرد قميص ۽ سلوار پائن. ڪڏهن سنڌي ٽوپي يا پوتڙو پائين يا وري مٿي اگهاڙي رهن ۽ سندن عورتون چولي جي جاءِ تي جيڪو لباس اوڍين اُن کي "پولِڪو" چون باقي سَلوار بَدران "پڙو" پائين. ڪوڪرين جون عورتون گهرو ڪم ڪنديون آهن، باقي مَردَ ميٺ وڪڻڻ، جَندَ آرڻ ۽ وڪڻڻ کان سواءِ ڪُڪڙن جو واپار ڪن.

هنن جي ٻوليءَ، مارواڙي ۽ گُجراتي سان ملي ٿي. ڀنگي (هريجن) جيڪا ٻولي ڳالهائين سا هي به ڳالهائين ٿا. ليڪن هنن جي ٻولي ۽ لهجي جي مقابلي ۾ ڀنگين سنڌي لهجو جلدي قبول ڪري ورتو آهي، اهي جڏهن سنڌي ڳالهائن ٿا ته غلطيون گهٽ ڪن ٿا. ليڪن ڪوڪري سنڌي ڳالهائڻ وقت تمام گهٽ صحيح سنڌي ڳالهائي سگهن ٿا. ڪوڪري پنهنجي گفتگوءَ دوران بلوچن ۽ پٺاڻن وانگيان مونث کي مُذڪر ۽ مذڪر کي مونث ڪري اُچارين، ان کان سواءِ هي مُهاجَرن وانگر "ٻ" جي بَدران "ق" ۽ "ڏ" بجاءِ "ڊ" ۽ "ک" جي بَدران "ڪ" اُچارين. هيٺين مثالن مان مونث ۽ مُذڪر جي پروڙ پوندي ۽ لفظن جي ڦير گهير ۽ فرق جو ٻڻ پتو پئجي سگهندو:

واڊيرا، اسان توجي قاري ۾ وينا آهيون، اسان جو گڊو (مادِي) تنهجو ڦوڪ ۾ پئجِي ويو آهي."

يعني اي وڏيرا! اسان تنهنجي پاڙي ۾ وينا آهيون، اسان جي گڏهَ، تنهنجي پوک ۾ پئجي ويئي آهي.

باب چوٿون
جَتڪِي ٻولي

جت قوم جي تهذيبي حالت هڪ نرالي حيثيت جي حامل آهي. ڪڇ ۽ سنڌ جي جاتي، سجاول ۽ بدين واري ڀاڱي جا جت ۽ ٻيا ڏَٻائي جت، جيڪي ميرپور ساڪري ۽ گهوڙا ٻاري ڪاري ۾ رهن ٿا، سي سڀ نسل جي لحاظ سان بلوچ آهن. ڪڇ ۽ سنڌ وارا راڏا جت آهن ۽ سنڌن سردار سنڌ ۾ راڏا ملڪاڻي آهن.

رهايش ۽ ڏنڌي جي لحاظ سان جت قوم جا ٽي وڏا ڀاڱا آهن:
(۱) پڪي راڄ، (۲) مَنهون راڄ ۽ (۳) ڏنيار.

پَڪي راڄ: هن ڀاڱي تي اهو نالو انهيءَ ڪري پيو جو هو پڪي وارن گهرن ۾ رهندا آهن ۽ هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ ڏانهن لڏ پلاڻ ڪندا رهن ٿا. هنن جي گهرن جي اڏاوت جو نمونو به الڳ هوندو آهي. انهن مان ڪن مستقل طور تي پنهنجا گهر پَڪا نهرايا آهن، انهن پڪن گهرن جي اڏاوت جو نمونو به پراڻي طرز جو آهي "جت قوم" جو اصل روپ به هن ئي راڄ ۾ سَمايل آهي. جو ته هن راڄ جي اُٺي، ويهڻي، ڪپڙن جو اوڍڻ، رهڻي، ڪَهڻي ۽ ٻوليءَ ۾ اڃان تائين اصلوڪو روح موجود آهي. (۱)

مَنَهون راڄ: يعني جيڪي منهن اڏي هڪ جاءِ تي ئي مستقل طور رهيا، تن کي منهون راڄ چيو ويو. جيتوڻيڪ هنن جي رهڻي ڪهڻي

---

(۱) جت قوم جي تاريخ (تلمي) مصنف ابن عارفاڻي ص ۱۰۰.

۽ اُٺي ويهڻي ٻہ ٻين راڄن وانگيان آهي، پَر پنهنجي اصلي ٻولي وساري چڪا آهن. هنن ۾ ميرجت، پنڙيا ۽ شهبگي پاڙا شامل آهن.

ننٽيار: معنيٰ "نَنِي وارا" اهي جت قبيلا جيڪي "نَنِي" يعني ٻڪريون ۽ ٻيو مال (سواءِ اٺن جي) پالين. ڪي راڄ وارن جي پيٽ ۾ هنن جون لڏ پلاڻيون ننديون ٿين. اڳاتي وقت کان وٺي مرد ڪاري ڪپڙي جي گوڏ، جنهن کي "پوت" چون، ٻَڌندا هئا. قميص بدران "صَدِري" پائين ۽ مٿي تي پَٽڪو ٻہ ڪارو ٻڌن، جنهن کي "ٽِڪَنِي" چوَن. هن وقت صرف ڪي وڏڙا اهو لباس ڪن ٿا.

جڏهن تہ عورتن ۾ ساڳيو بلوچن وارو گگهو آهي، هن ۾ ڪاري ۽ ڳاڙهي رنگ جي ڪپڙي جو استعمال ڪن. مٿي جي گنديءَ کي "مَتيرڻ"، يا "چُنڙِي" چوَن، جتن جي خاص زيورن ۾ نت، ٻُولي، ٻانهي، نُورو ۽ ڏانڊڙي وغيره شامل آهن، جيڪي بناوت جي لحاظ کان عام سنڌي زيورن کان مختلف ٿين.

جتن جي گهرن جي اڏاوت (جتڪي طرز سان) خاص ڪري جتن جون عورتون ڪَن. جنهن ۾ هُو ماهر مڃيون وڃن ٿيون.

جت قوم جا مختلف پاڙا ۽ اوڙڪون: ماڃر، ڪڪرالي، جاتي، شاهبندر ۽ ڪاري طرف جت قوم جا مختلف پاڙا رهن ٿا، انهن اوڙڪن ۽ پاڙن جو خاڪو هن ريت آهي:

(الف) آرياڻي، ابوراڻي، آجاڻي، اوناڻي، آستر **(ب)** باريچا، ٻَڙ جانگ، بجاراڻي، پوٽا ۽ بهادراڻي. **(ٻ)** ٻَبراڻي: بَروچاڻي، ٻيلاڻي. **(ڀ)** ڀَڙاڻي، ڀَنيوراڻي، ڀنياڻي. **(ت)** تالي. **(ٿ)** ٿَنيارَ. **(پ)** پَنڙِيا. پڪَڙِيا. **(ج)** جِيٺنداڻي، جُماڻي. **(ڄ)** ڄانياڻي. **(چ)** چَمڙِيا.

(ڇ) ڇيهہ. (ح) حاجياڻي، حمراڻي. (خ) خاناڻي. (د) دباڻي. (ڏ) ڏاتواڻي.(ر) رنگواڻي، رَتاڻي، راڏاڻي. (س) سوتڪاڻي، سهڪاڻي، سالاراڻي، سِياهِي. (ش) شادي، شهيگي. (ع) عيسباڻي، عامرَ.(ف) فقيراڻي.(ڦ) ڦتواڻي. (ق) قاسماڻي. (ڪ) ڪاڇواڻي، ڪاراڻي. (گ) گراسيا، گيانچ، گنبواڻي. (گهہ) گهُناء. (ل) لڪاناڻي، لالاڻي، لِڪاڻي، لَڳڙَ، لاڪاڻي. (م) متواڻي، مناڻي، موڏاڻي، مارواڻي، مَنواڻي، مياڻي، مَنڌاڻي، مڪڙا، ماهيڻڙا، مسوراڻي، منهوراج ۽ ميوا.(ن) نولڪاڻي، نٿالاڻي، ناٿاڻي. (و) واگهاڻي، وزيراڻي، ونگاڻي، وِرحماڻي.

جتڪي ٻولي: ماڇَر، ڪڪرالي، جاتي، شاهبندر ۽ ڪاري ۾ رهندڙ جت قوم جي ٻوليءَ تي ٻين ٻولين جو اثر ملي ٿو، البت جت قوم جا اوني مال وارا راڄ پنهنجي اصلي لهجي ۽ ٻوليءَ کي محفوظ رکيو اچن. خاص طرح سان فقيراڻي جتن وٽ پنهنجي آباڻي ٻولي ۽ لهجو چڱي ريت محفوظ آهي، جتڪي ٻوليءَ ۾ "ويهہ" کي "ٻبيزهِ" چوَن. پَرڪي جَتَ پاڙا اِنهيءَ لفظ کي ٻيزه بَدران "ويزهہ" اُچارين جيڪو صحيح نہ آهي.

ڪڇ سان لڳ، لاڳاپي ۽ سنگابندي هئڻ ڪري انهن جي ٻولي ۽ لهجي تي ڪڇي لهجي جو وڏو اثر آهي ۽ هُو پنهنجي عام گفتگوءَ ۾ ڪڇي ٻوليءَ جا لفظ استعمال ڪن ٿا:

ڪڇي ٻولي	جَتڪِي ٻولي	سنڌي ٻولي
آوَڙو	اورو	ڏکيو
آجڻ	آجڻ	سُرمون

ڳِنِي	ڳِنِي	وني
لَمُون	لَمُون	پري
جتڪي ٻولي	**جدگالي**	**سنڌي ٻولي**
ڪين جو	ڪتين جو	ڪنهن جو
ڳِنِي	ڳِنِي	وني
چاڙي	چاڙي	سيڙهي (چاڙهي)
مان ڪي	مان ڪي	مون ڪي
جتڪي ٻولي	**جفگالي**	**سنڌي ٻولي**
مان ڪي	مان ڪي	مون ڪي
ڳڏون	ڳڏون	ٻوٽو
گور بَندِ	گورَ بند	ٻارن کي تنجڻ واري ڏوري ۽ اُن جي پٽي
لِبِي	لِبِي	لالچي
لانٽي	لانٽي	ناڪيلي
نِدان	نِدان	نيٺ يا آخر
چِتيُون	شِتُون	نوڪون يا چُنهبون
گورَم	گورم	ڏِٺِ
تِڏِي	تِڏِي	تِڏِ
مِينهِنِ	ميڽن	مِينهِنِ
اِين جو	آئين جو	اِن جو
اُونجو	اونجو	اُن جو

جتڪي لفظ	فراڪي محاوري	معنيٰ
	ﺑﻪ ساڳيا اچار	
ٻگال	ٻگال	ٻگالھ
گڏون	گڏون	لوٽو
لئوظ	لئوط	لفظ
ڪِين جو	ڪِين جو	ڪنهن جو
سئُوزي	سئُوزي	سبزي
ناڪار	نَهڪار	انڪار
خامخا	خامخا	خوامخواھ
بتليو	بتليو	بَدليو
آلوڙو	آلڙو	تازو وياميل ڍاچي يا مينهن جو ڪير
ٻُچُ	ٻُچُ	ڪپڙا

جت قوم جا گهڻا راڄ ڪاري ۾ رهن ٿا. جن مان ڪي شاهبندر، جاتي گولاڙچي (ضلع بَدين) ۽ ميرپور ساڪرو ۾ اچي آباد ٿيا آهن، هونءَ ﺑﻪ جت قوم جو اڪثر واسطو ڪاري (ڪاروڇاڻ ۽ ڪيٽي بندر) واري علائقي سان آهي، تنهنڪري سندن ٻوليءَ تي پڻ ڪارائي لهجي جو اثر آهي.

جتڪي/ ڪارائي	معنيٰ
واسَرو	اُلهندو
جُواڻِ/ جوان	وچ پوڪڻ جي وقت ڪي چوَن.
آرِيا	ڍلو ڪري جهلڻ
سَنهاڙ	گڏ

هَين سات	هِن ساعت، هينئر
وِتائي	اُچلائي

هڪ جي بجاءِ ٻيا استعمال ٿيندڙ اکر: جتڪي ٻوليءَ ۾ ت جي جاءِ تي ٿ اُچارين، ۽ ش جي جاءِ تي ڇ جو استعمال عام ڪن، ڪ ۽ خ جي بدران ڪ ڇون ۽ ڪي اڌ اکري بگڙيل صورت ۾ ڳالهائين:

ت جي بدران ٿ جو استعمال:

معياري	غيرمعياري	معياري	غيرمعياري
همت	همٿ	ساعتَ	ساٿِ
قُدرت	قُدرٿ	عادَتَ	عادٿ
بيت	بَيٿِ		

ڇ جي بدران ش جو استعمال: ش بجاءِ ڇ جو استعمال:

،معياري	غيرمعياري	معياري	غيرمعياري
ڇيهَ	شيهَ	شرط	ڇَرط
ڇَڇَ	شَشِ	شڪار	ڇِڪارِ
ڇوڪرو	شوڪرو	شاهوڪار	ڇاهوڪار
ڇِتو	شِتو	شاهه	ڇاهَ
ڇا	شا	شوق	ڇونڪ

ق ۽ ڪ جي ۽ خ جو استعمال

معياري	غيرمعياري		
		ڪتو	ختو
ڪتي	خَتي	خالِ	ڪال
وقت	وڪتِ	ڪِلَ	خِلَ

روزمره جي گفتگوءِ ۾ استعمال ٿيندڙ جملا:

جتڪو	سنڌي
اٿون آئون آهون.	تون آيو آهين.
آجون اڄ هتي آهين	آئون اڄ هتي آهيان.
ڪڙو ماڙهِ آئون آهي.	هڪڙو ماڙهو آيو آهي.
ميڙهه وانتان ٻڌي اڄ.	مينهن اُجهندان ٻڌي اڄ.
هِجرَ هِتي هُئا.	هينئرَ هِتِ هُئا.
اچي ٻيڙهي	اچو ويهو!
اُجهي چارڙو تو ڪرون؟	اِهو چا تو ڪرين؟
جُڳا وجي ٻيهه.	اڳيان وَڃ ٻيهه.
جِڳهان ڪرون تِڳهان وَسَ وارو آهون.	جيءَ ڪرين تيءَ وَسَ وارو آهين
هيٺي اڄ.	هيڏانهن اڄ.

جتڪي ٻوليءَ جا خاص لفظ: جت پنهنجي روزمره جي گفتگوءَ دوران جيڪي لفظ ڳالهائين ۽ انهن لفظن کي جنهن طرح استعمال ڪن، سي هيٺ ڏجن ٿا:

لفظ	معنيٰ	لفظ	معنيٰ
اُٺو	اُٺيو	اُجڙانگ	هوارائتو، بي سڪو
اُٺوڙ	بارنهن ميهن جو اونو اُجهي قر	اُداسي	اُهي تِرَ
اُجُ	اَتِ	ٻَٻُوئي	پاڻيءَ جي ڳگهي

لفظ	معنيٰ	لفظ	معنيٰ
ٻُرگِيون	ڏورن جا هڪ ٻئي	ٽُوٽڪِ	حمام
	۾ ٻڌل ڇيڙا	ٽارِي	ٽالهه
ٻي گتو	ٻي عادتو	ٽَمِ	چورن وارو ڏڪ
ٻيچَڻِ	ڇانٽي يا ٻَرَڻِ		جتي مال لِڪائين.
ٻيلڙو	اُنَ جو (ٽَر) ننڍڙو ٽُمُ		ڀوڙي جو هيٺيون پاڙ
	ٽَر		وارو پريل ڀاڱو
ٻُسَ	گهٽَ، رڳهه	ٽو	ٽيو
ٻِلوڪِ	ٻَہ لڪُو	ٽِيان	ٽِيس
ٻاريون	ڏورن جا ڇيرا	ٽِڪَڙِ	ٽن سالن واري
ٻانڌاڻِ	مَحَبت		ڏارئيندڙ اُٺي
ٻيزِهہ	وِهي	ٽَڙهوڙِ	هَڏائون
ڀڙا	ڏڙا	ٽڪارِ	نياڱو
ڀانجاڻِ	ٻَجِ	ٽوپلي	ننڍڙي هَنڊي
ڀيڙيون	ڪَپا ڪَپِ ڪُنَ	ٽِڪُو	نياڱو ٻار
ڀَڳِ	وِرَ– ڳُنڊ	ٽانگرِ	ڦُنڊِي ڏاچي
ڀَڳِ	ماٽِي	ٿَلَ	ٿَڌِ
ٽالهه	نِرڙ	ٿَهيان	ٿَهيس
ٽُرم	ڏِڪِ. (منهن وجهڻ ٿو		ٿَهيُو
	جو)	ٿونهندوُ	ٿهندو
ٽَرَ	ٿُهه	پاٿه	پاهَ
ٽِڳهان	ٽيهہ	پَرَڻِ	سَرائي

لفظ	معنيٰ	لفظ	معنيٰ
پَرياڻِ	سَنڌِ، يا ٻيڙ:	جَهارَڪُنو	(سڃاڻپ لاءِ نشان وجهڻ)
پينج	رَسي		
پيهال	اُيرندو	چٻڙتو	چِڙٻَ
پَسيج	موڪلڻ	چُرهاڻِ	تندي ڏاچي
پوڻِ	ڪَڏِ	چِمَرِ	اُٺ جو نڪ
جَڏهون	جڏهن	چوڪار	چَندِچاڻ
جِڳهان	جِيءَ	چوپَ	نج
جِين	جَنهن	چامَلو	پاڃو، چانهه
جيندِي	جِني	چُلِي	ڪُلِي
جيئندوئين	جيئندس	چيپِ	مينهَٽوڻ
ڄايان	ڄايسِ	چِيچڪو	ڏگهي منهن واري
ڄائوئين	ڄايو هوس	ٿي	ڪُٺي
ڄائو	ڄايو	چيندو	ٽيندو
ڄائين	ڄايمِ	حام	محبت
جوٽِيُون	اُٺَ جون ٽنگون	داگِينُو	وڏي پيتي، (ڪاٺ جي)
جَهاڙِ	پڪڙيل ٻوٽو		
جهونڪاجي	هيٺو ٿي، ڪمزور ٿريون ٿي		پَن جو سوڙهو پترو (پڪو)
جهونٽِ	ٽِڪَ	دوڪڙيو	زور پريل باهه
جِهٽِڪَ	چِڙٻَ، دڙڪو	ڏاڪَ	هاڪَ
جَهيڙَ	ڪَنَ ۾ چير	ڏانچ	آنِ

لفظ	معنيٰ	لفظ	معنيٰ
ڏاڏِري	گهر جو جَندو	سَتاگيرو	ياڳ وارو
ڏَبِڻ	ڇِيڪي گپَ	سَجهہَ	موقعو
ڏڙڪي	رِلي	شاتہ	شايد
ڏِري	ننڍو جَنڊائون پکو	طبو	علاج
ڏمَدَ	ڳِنيگهي کي چون	ڦانڪَ	ڪانيءَ جي سَنهي
ڏوا	ڏُڪارِ		پٽي
ڏيحان	ڏيندسِ	ڦُڙڪي	پَنڪو
ڏوڙ	سَختِ	ڦولرين	ڳوليمِ
ڏَپ سِيار	ڳِدڙ وانگر ڊڄڻو	ڦولرَ	ڳول
ڊوهي	روڪي جهلي	ڦُولرنوئين	ڳوليندس
ڊِيارِ	ڊِڄڻو	ڪائو	ڪهڙو؟
ڊائو	ڊاوَلِ، ڊايو	ڪُزهڻ	ڪهڻ
ڊايانِ	ڊائِيسِ	ڪَلپ	وهنج
رَسمينِ	ٽِيهاڻِ اُٺ	ڪَمپِلِ	لالٽين
رُسندوئين	رُسَندَسِ (مذڪر)	ڪُوپو	ڪُتو
رَمَڻِ	ڪڏَڻِ، ڪيڏَڻِ	ڪرهوڻِ	ڦَندِي
رُسنديانِ	رُسنديَسِ، (مؤنث)	ڪانجاڻ	رَندڪَ
روهہَ	عادَتِ	ڪنهور	اُجڙيل گهر
سَتي	بَهادر	ڪُتو	هَنيو
ساٽ	ياڳ	ڪرو	تڪو
سُتانِ	سَجائي	گتِ	عادَتَ

لفظ	معنيٰ	لفظ	معنيٰ
گتين ڪوٺو	بَداخلاق	ناسِي	سياري ۾ اولهه جي
گزهڻ	اَگهڻ		تيز هوا
گُواچڻ	دوڙائڻ	نَڍِ	بنياد
گُبنين	اگهيم	نَکو	نه
ڳمِ	غمِ	نِوائو	صاف
ڳهَر	تند	نِچارَ	نونهن
ڳِيجَ	ڳِيچَ	منيس	کُوهہِ
لامَ	ٻيگهه	واڪرو	چِبو
لامَ	ٻگهي تاري	وينو	وِندين
لامَ	هِري	وارمِ	وڏي لهر
لُونسَ	جَرَ	واڇَ	تيز هَوا
لِچان	عادت، هيسَر	واڇ	هَلِ
مجوسِي	پيتي (تنڊي)	هُنِيِ	شور، گوڙ
مِسَ	تالهه	هورو	سِڪَ
موڪو	ڪوريئڙو	هَماتِ	سزا
مڳا	اِڳيان	هنيان هور	گهٽي سڪ وارو،
مَيڊ	طاقتور (ڪاري رنگ		ياڊنلَ
	وارو)	هُونُو	هوندين

پهاڪا ۽ چوڻيون:

- هُو سَرو، هيءَ سَڙي جي مائي.ڪن جي ڪَسَر ٻُجَ ۾ آئي.
- يَلي رَڙي بادام، جيڪهين جو ڦَر آهي ڦَٽرو

- ڪَڙيءَ ويو وڳِ، ڪَڙِيءَ مُهاڙِ ماڙهہ جي.
- سَپَ مٿي گاهہَ، سپ ٻيٺو نہ وِسَرِي ڇِتِ وِٽِيي ڏُڏَ ڪهڙو ساءِ.
- جي ڪين ۾ آنجڻ هُئا، تہ ٻُوترڪيون ڪِيهان پُوِيُون.
- جَتَ سي جيندي، سسئي کي سَر هوٽي نہ ڏني.
- ييٽون، سي ييٽون، ٻيون جَهڙيون اُوني ڪِيرَ جون ڦِيٽون.
- ياءُ سي، ياءَ، ٻيا جهڙا يا هہُ جا واءُ.
- سون هوندو تہَ ٻِہ ييٽِ ۾ لڳندو ييٽ ۾ ڪونہ پوندو.
- ييٽ واريءَ لاءِ اُڪَڙِ (ڪُکِ) وارو ڪونہ وڃائبو.
- پوک موري چنيدِي. هٿان نڪري هٿ نہ ايندي.
- جِتي راڌا، تِتي ڪَهڙا ڪاڌا.
- آنجَڻَ ٻہ اکين ۾ سُهندا.
- آنجڻ کي اکيون کپن.
- اکيون سي جي آنجڻ ٻنا سونهن.
- سُنا ڪاڌا،وِلها وِيڻَ وڃي وسرندا.
- لاکو ڦلاڻي روز ٿو پَرِٽجي.
- ڇَتي ڪوريءَ واري پوت ٿي.
- ڪارو بوٽ هٿ ۾ جت جاتي ٿو وڃي
- ڪَڙِي توکي ايرِي آهي.
- ڪَڙِي پولڙِي ٻي يَٺُوئُن ڪُتِي.
- ڪَڙو يُڇَڙو ٻيو دِڦَ ۾ تِنيون ڏئي.
- جاتو مَٿي پوءِ گيڏوڙا ٻہ انب.
- ڪُتي واري ڪُريدَ تِي.

■ ٻَرائي ماهَ ۾ ڪاتي، ڪپاهہ ڪان ٻہ ڪُنڌَرِي.

■ ڪَڙو ڪڪائو، ڪَڙو جُهڙو وگِ ٽرمَ ۾ پيو آجون خير سان آئوئين.

عام محاورا:

جت قوم جي روزمره واري گفتگو دوران استعمال ٿيندڙ محاورا:

■ هڪ ٻئي کي يليڪار ڪندي چوَن: جوڙ، جوپ، نَهو، جَڪارو آهون.

■ ڪنهن بيئل يا شاهوڪار ماڻهوءَ لاءِ چون: فلاڻو پُڇن ڍڪو مازِهِ آهي.

■ ڪنهن ٻڌاڪي ماڻهوءَ لاءِ هي اکر اُچارين: اِجهي ٿِلڪو مازه آهي.

■ مُنهن ڏاڍي ماڻهوءَ واسطي چوندا: فلاڻي مازهہ کي مُنهن تي رُڪ ٻَڌل آهي.

■ ڪنهن کي ڪو نقصان پهچي تہ چوندا: فلاڻو هچا پيو هجي رَهو.

■ ڪنهن ٻار کي سَزا ڏين خاطر چوَن: ماٺِ ڪَر نہ تہ هٿ پَجاڙي چماٽ هَڻندوئين.

■ ڪنهن کي علاج ڪرائڻ لاءِ اُن کي آٿت ڏيندي چوَن: توجهو ترت طبو ٿو هو.

■ ڪنهن جي دل جهليندي چوَن: اِين ڪان پوهَيُو.

■ اڙانگي پنڌ سبب چوَن: چاڙو تو چين جو چوهڙ کي پُڇين.

■ جَجهي پنڌ ۾ پنڌ کي ويجهرو ڄاڻائيندي، تڪليف گهٽائڻ خاطر آٿت ڏيندي چون: هو وڻ جهالُو جا پُڳي ڪُتا ٻہ يت نہ ڪانِ.

- ■ ڪنهن جي خراب خبرن ڪرڻ بابت چوَن: فلاڻو او ياڻيُون خبرون پيو ڪري.
- ■ ڪا سُهڻي عورت ڪوجهي مرد کي، يا ڪوجهي عورت سهڻي مرد کي ڏني وئي تہ چوندا: اجهي تہ ڪونجَ ڪُبي ڏاڙهي.
- ■ ڪو هلنديءَ وارو ماڻهوئين جي صحبت ۾ ڪجھہ نہ ڪري سگهي تہ چوَن: اجهي شينهن سَزي سَلاڙو آهي.
- ■ ڪنهن هينئين هاريل ماڻهوءَ کي آٿتَ ڏيندي چوَن: تہ ادا سانيڙي ڪَڙي مُهاڙ تہ نِڪرَندي؟

جتڪي ٻوليءَ جي هڪ ڪهاڻي:

اڄ سان جِهي (١) ڳوٺ ۾ جِهو (٢) مَلڪَ صاحب اچڻو آهي. آجون (٣) صبح مان ئي اوطاقت آهين (۴) فيصلو چَنُو ء لائيق جو آهي، چَنو کي لائيق پن جون (۵) ڏھہ اُنين (٦) چارڻ نا (٧) ڏنيون هيون. ٻِنهي جا چَڙط (٨) هِگهان (٩) تہ جي اُنين چارڻ وارو مازهِ (١٠) وڪتِ (١١) ڪان مڳي (١٢) ڦرو (١٣) تہ اُنين جا پير ڪين (١۴) چيندا (١۵) اِينَ (١٦) انين ڏيڻ وارو مازهِ ڦِرو تہ اونَ (١٧) معنيٰ چَنو جا پير چيندا. اڄان اُنين کي ڪَڙو (١٨) سال ئي مَسَ تو (١٩) آهي، تِين (٢٠) چَنُو تو چَئي تہ لائيق پِن جون اُنين ڪازهي (٢١) وِڄ (٢٢) اين مان کي (٢٣) مان جها (٢۴) پير ڏيئي چڏِ.

---

(١) سان جِهي= اسان جي (٢) سان جهو= اسان جو (٣) آجُون= اَئون (۴) آهِين= آهيان (۵) پن جون= پَنهنجون (٦) اُنين= اُٺيون (٧) نا= لاءِ (٨) چَڙط= شَرط (٩) هگهان= هئين (١٠) مازهِ= ماڻهو (١١) وڪت= وقت. (١٢) مڳي= اڳيان. (١٣) ڦَرُو= ڦِريو (١۴) ڪين= ڪونہ. (١۵) چيندا= ڦيندا (١٦) اِينَ= ۽ (١٧) اونَ= اَنَ (١٨) ڪَڙو= هڪڙو (١٩) تو= ٿيو (٢٠) تِين= تيسين (٢١) ڪازهي= ڪاهي (٢٢) وِڄ= وَڄ (٢٣) مان کي= مون کي (٢۴) مان جها= منهنجا.

جڏهُون (٢٥) تہ لائيق چئي دو (٢٦) تہ اگهان (٢٧) ڪين جيندو، اُنيو. چاري وکت پورو ڪَر. پوءِ پلي پيرن جو حساب وَٺِ. نيٺ ملڪَ صاحب آئو. (٢٨) مَلڪ صاحب فيصلو امين تي ڇڏو (٢٩) جيندِي (٣٠) چنو ڪي مياري ڪَئو (٣١) چَنو ملڪ صاحب، چڱان مڙسن اين لائيق ڪان بہ معافي ورتي اِين انيون بہ ١٠ سالن تائين چارڻ نا تيار تو.

---

(٢٥) جڏهُون= جڏهن (٢٦) دو= تو (٢٧) اِڳهان= اڳين (٢٨) آئو= آيو (٢٩) ڇڏو= ڇڏيو (٣٠) جنيدِي= جِني (٣١) ڪَئو= ڪَيو.

باب پنجون

ماڇر جي ٻولي

ماڇرڪو لهجو تقريبًا ٽن تعلقن ۾ ڳالهايو وڃي ٿو، جن ۾ تعلقي ميرپور ٻٺوري جو اُلهنديون ڀاڱون، سجاول پورو ۽ جاتيءَ جو اُترين حصو يعني اولهه کان اوڀر وارو سمورو حصو اچي وڃي ٿو.

متبادل اکر: ماڇر جا ماڻهو پنهنجي گفتگو دوران "پ" ۽ "ڀ" جي جاءِ تي "ٻ" اُچارين ۽ "ٿ" بجاءِ "ت" جو استعمال ڪندا آهن. "ذ" بَدران "ز" ۽ "ز" بجاءِ "ي" يا "ج" اُچارين. جڏهن ته "خ" جي جاءِ تي "ڪ" اُچارين "ش" جي بجاءِ "چ"، ۽ "ق" کي "ف" يا "ف" کي "ق" به استعمال ڪن ٿا:

ب، پ، ٿ ۽ ت جو استعمال:

غلط	صحيح	
ڀ	ٻ	رات ڀر ڪچوريون ڪيوسُون، يا ڪلهه ڀ آياسين
ڀَلي يا ڀلي	ٻَلي يا ٻَلِي	ڀلي آيا با بلائي ڪَر ڳالِ
تي يا تي	تي يا تِي	تي ڪِي يا ويو تي

ذ/ ز ۽ ج وغيره جو استعمال:

غلط	صحيح	
جتيم	يتيم	جتيم ڪونين (ڪونهي)
زتيم	يتيم	زتيم آئي (آهي)
جال	زال	لي جَالَ هِڏان اچ (هيڏانهن)
جاڦر	جعفر	جاڦر (ڀاڦر) ڪتِي آئي (ڪٿي)
شال	چال	چَال جور هجين (زور)
فڪو	ڦڪو	فڪو تِي رَيو (رهيو)
ڦر	ڦرَ	ڦرڪي تَس (اَٿس)
جَرورِ	ضرور	جَرور ڪاص ڳَالِ آئي (خاص)

خاص لفظ: ماڇر جي ٻوليءَ ۾ خاص لفظن ۽ محاورن جو ذخيرو بہ چڱو آهي. اُتان جي شاعرن بہ پنهنجي ڪلام ۾ خاص لفظن جو استعمال ڪيو آهي. انهن خاص لفظن مان ڪن جو ذڪر باب چوٿين ۾ ڏنل آهي، ڪجھ ٻيا لفظ هي آهن:

مردن جا محاورا:

- خوش خير عافيت ڪندي چوَن: خوش چاڪ، چڱو يلو، متارو نَو ٻنُو.
- پريون آيل وري جواب ۾ چوي: تون جوڙ، تنهنجا راڄ ڀاڳ، ڳوٺ گام، ٻار ٻچا ٻيا هڙئي سکَ.
- ڪو جيڪڏهن ڪنهن کي مارڻ لاءِ چوي تہ چوندا، اِهڙي ٻچَ وِجهينسِ جو ياد ڪري.
- ڪو جيڪڏهن ڪنهن جي وڏي شاهوڪار هجڻ بابت چوندو تہ،

چوندا: سچاڻانس ٿو وڏو لڱيسر آهي.
- ڪنهن ظالم ۽ جابر ماڻهو جي ظلم جو تذڪرو ڪندي چون: فلاڻو ايڏو ظلمي آهي جو سِپيءَ ڪان ستڻ پيو لاهي.
- ڪنهن مهانگي واپاريءَ بابت چون: فلاڻي وٽ انسان اُبتا پيا ڪلجن.
- ڪو جيڪڏهن ڳالهه ٻڌي اَڻ ٻڌي ڪري ڇڏيندو تہ چوندا: فلاڻو تہ، ڪنن تان وار واريو ويٺو آهي.
- ڪنهن ابوجهه ۽ بي عقل انسان لاءِ چون: فلاڻو عقل جو ماڳهي ٽِبو آهي.
- ڪنهن جي طبيعت پڇندي مريض ڪان پڇن تہ: ڪيئن ماتا مزهہ ۾ آهي؟
- ڪا عجب واري ڳالهه ٻڌن تہ چون: ميان ڳالهه ڪِ ڪلَ.
- ڪنهن اَڻ ڏٺل شيءَ يا حد ڪان وڌيڪ ٿلهي يا ڏِگهي شيءِ ڏسن تہ چون، وَڃ سُوڙي.
- ڪو جيڪڏهن ڪا شيءِ ڪنيو ويندو يا مهمان وغيره وٺيو ويندو تہ ايندڙ چوندو يار تون منهنجي ڳالهه ٻڌ تہ اڳلو ورنديءَ ۾ چوندو: بيهي هنجو پلو پٽيي ڪري اچان.
- ڪو جيڪڏهن ڪنهن کي ڏسڻ وڃي ۽ اُتي ڪابہ پهر موجود نہ هجي تہ چوندا: فلاڻيءَ جاءِ تي ڪا ٻوءَ باس ئي ڪانهين.
- ڪنهن دعوت جي نالي چون تہ، اصل سَتَ رَڇيون لڳيون پيون هيون.
- ٻن ڀهرن جو ڪتي ڪو وڃي ۽ پڇڻ تي ٻڌائيندو، ميان ٻوڙا ٻپار لڳا پيا هئا.

■ ڪو جيڪڏهن چوي، فلاڻي زمين يا ڍنڍ پري آهي، اسان کي ويجهي گهرجي تہ چڙ مان چوندا:توکي تہ بابا گهرَ مَهندان گنگا گهُرجي.

■ ڪو جڏهن ڪنهن جي بي عزتي ڪري تہ چوندا:فلاڻي جي مون لاک لاهي ڇڏي.

■ ڪنهن دولابي ماڻهوءَ لاءِ چون:فلاڻو وڏو گهُوگهٽِ آهي.

■ شادي، مُرادِيءَ وقت يا فيصلي واسطي برادريءَ جا پائر اچي گڏ ٿين تہ پٽيل يا چڱو مڙس پليڪارَ ڏيندي چوي: پلين آيا پارَ پَلير.

■ ڪو جيڪڏهن ٻئي کي ڪم جو چوي تہ فلاڻو تو ڏانهن اچي تو جواب ۾ چوندا: پلين اچي سئو وار اچي اڪين تي چڙهي بار نہ ڪري.

■ ٻپ جو اظهار ڪندي چون، ميان اسان تہ ساهہ سُڪايو پيا هلون.

■ ڪو جيڪڏهن چوي تہ فلاڻي جاءِ تي اُهو ماڻهو آيو آهي جنهن ۾ تُهنجو ڪَمَ آهي تہ ٻيا ان کي چوندا:ميان مُنيون پيڙي پچ.

■ ڪو جيڪڏهن ڳالهائڻ ۾ شروع ٿي وڃي ءِمانڻ نہ ڪري تہ چوندا، هاڻ سورجاڻي بند وارو گهارو شروع ٿي ويو، سو جلد تورئي بند ٿيندو.

■ ڪنهن کي ڪا ڳالهہ ٻڌي ٻپ وني وڃي تہ چوَن: فلاڻي ڳالهہ ٻُڌي، منهنجا تہ لِڱَ ڪاندارجي ويا.

■ سيڌو سامان وٺڻ وقت دڪاندار جي پٺسن گهُرڻ تي چوَن.(مذاق مان) ميان ويسَر جي ڪاتي ۾ لکي ڇڏ.

■ ڪنهن سان ظُلمَ ٿيندو تہ اُهو پنهنجي جذبات جو اظهار ڪندي

چوَندو:ميان جيڏري پيٽو ماھ (پيٽ مان گوشت) ڪوري ويو آهي.

- ڪو جيڪڏهن ڪنهن کان پڇي تہ ڇا پيا ڪريو؟ جواب ۾ اڳلو چوندَو: ادا ٻڪَ جا بابَ پيا پڙهون.
- جيڪڏهن ڪنهن غمگين ماڻهوءَ کان، ڪو آجايا سوال جواب پيو ڪندو تہ اُهو غمزده ماڻهو بيزاريءَ مان جواب ڏيندو:ميان اسان جي سِرَ تي سورن جي سَڪَراتِ ٻَري (يا لڳي) پئي آهي، توکي آهي پنهنجي.
- ڪا شيءِ جيڪڏهن گهڻن ماڻهن جي هٿن ۾ اچي دربَدر ٿيندي ڏسن تہ چوَن: ميان اِها تہ هاڻ واچوڙن جي وات ۾ اچي ويئي آهي سو پيا ڦيرائينِس.
- ڪنهن ڏکويل ماڻهوءَ کان پُڇن ڪهڙا حال آهن؟ تہ چوَندو:يَرَ ڇا چوان دل سڄي ۾ ڦٽ اٿم.
- فڪرمند ماڻهو پنهنجي ڳڻتين جو اظهار ڪندي چوندو: يَرَ مون کي ڳڻتين هٿي ڳيي وڌو آهي.
- ڪنهن دلير ماڻهوءَ لاءِ چون، فلاڻو ٻاون وِير آهي.
- ڪو جيڪڏهن ڪنهن کان خوامخواھ ڪا شيءِ ڦرڻ جي ڪوشش ڪندو تہ اڳلو چوندو:تنهنجي مون وٽ ڪهڙي دراوت رکيل آهي؟
- ڪنهن جي ڳالھ ٻڌي اُنهيءَ جا جذبات يا جوش ٿڌا ٿين تہ چوندا، ميان فلاڻي جي ڳالھ ٻُڌي مُنهنجا تہ ڊِينگ ئي ڍِري پيا آهي.
- ڪاوڙ مان ڪنهن جي ڳالھ کي رَدِ ڪندي چوَن: ميان ڌوڙ پئي

ڏڙڪي ويئي.

- ڪو جيڪڏهن ماجر جي ماڻهوءَ ڪي چوي تہ: تو وٽ هلي تو ترسان تہ پريون اِن مذاق جو جواب ڏينديي چوي،ادا اسان وٽ پڪون نان پيهي.
- ڪو جيڪڏهن ڪنهن ٻُڍڙي ڪان ڪنهن ڳالهہ جي تصديق ڪندي پُڇندو: فلاڻي ڳالهہ ڪئين آهي؟ تہ اُهو جواب ۾ چوندو: اَبا آئون قبر (ڪنڌي آهيان) ۾ پير وجهيو ويٺو آهيان پاڻ ڪان ڪُوڙ بِداد ڪونہ ٿيندو.
- ڪو جيڪڏهن ڳالهہ سمجهائڻ تي نہ سمجهندو تہ چوندا، انڌي گهوڙي ڪلن ۾.
- ڪنهن بَد نظر واري ناظروءَ لاءِ چونَ: فلاڻو اِهڙو ناظرو آهي جو بَس هَڻ، ڪَڻ.
- ڪنهن ڳالهہ جو گهر، گهر ۾ چرچو لڳو پيو هوندو تہ چوندا، فلاڻي ڳالهہ جو گهر گهر ۾ هَل هُلاچو لڳو پيو آهي.
- ڪنهن وٽ اوچتو پئِسو ڏوڪڙ اچي وڃي تہ چوَن: فلاڻي پَڪَ سان اوٺو ڌاڙو هٿي وڌو آهي، (اڳ ماڻهو رات وچ ۾ اُنن تي پري پري ڪان ڌاڙا هٿي ايندا هئا).
- ڪو جيڪڏهن اول ڪان وٺي ڪنهن شيءِ جو عادي هوندو تہ چوندا،فلاڻو تہ پهرين سَٽَ ڪان اِئين ئي آهي.
- ڪنهن سُست ماڻهوءَ لاءِ چوَن:فلاڻو پُوئارِ ردَ آهي.
- ڪو ڪم زوري پيا ڪندا تہ چوندا: ميان چا ڪريون حاڪماڻو حَشر موچڙن سان پٽِڻو آهي.

■ ڪا اهڙي ڳالهہ جنهن سان ٻئي کي پريشاني ٿئي تہ چون: مون هٿي فلاڻي جو پتوئي پاٽي ڪري ڇڏيو.

عورتن جا مُحاورا:

■ ماجر جون عورتون ڪِيڪاريندي چون: لَئي جيڏَل پلين آئينءَ.

■ ڪنهن جي گهڻي دير بعد اچڻ تي چون.لٿي نِڪر پڃي وجهو فلاڻي آئي آهي.

■ ڪنهن جو جيڪڏهن ڪم بند ٿي وڃي تہ چون: فلاڻيءَ کي فلاڻي ڳالهہ سبب نِڪر اچي ويو، هاڻ ان جو ڇا ٿيندو.

■ ڪا عورت هر ڪاڄ ۾ هرويرو اڳوائي ڪندي ڏسن تہ چون، فلاڻي پَٽَ راڻي آهي.

■ ڪنهن جي ڳِلا نہ ڪرڻي هوندين تہ چونديون: اڙي مون کي کهڙو لاچار جو پرايو پوتيون پَٽيان.

■ ڪا عورت جيڪڏهن نجڻ تي ٻيءَ عورت پويان لڳندي تہ چونديون: فلاڻي جورَ (جَر) تي لڳي آهيم جند ئي ڪونہ ٿي ڇڏيم.

■ ڪا عورت ڪا اِهڙي ڳالهہ ڪري جنهن سان جهيڙو ٿي پوي تہ عورتون پاڻ ڳالهيون ڪندي چون، ايها چُوچَڙِي فلاڻيءَ جي ڏنل آهي.

■ بيڪار پُٽ جيڪڏهن گهر ۾ اچي گهِڙندو تہ چونديون: آبا ڪيپَ ڪِٽي آئين؟

■ اگر ڪنهن مرد جي زال گذاري وڃي تہ عورتون چون: فلاڻيءَ ويچاري جي گهر ڏهي پيو.

■ ڪنهن ڳالهہ تان بہ عورتون ڳڏجي ٽين عورت جي گهر وڃن ۽ گهر ڌڃياڻيءَ کي جُٺ ڪرڻي هُوندَن تہ جيڪا اُنهن ۾ ڳالهائي عورت هوندي اُها چوندي: مائي ويهج آئون فلاڻيءَ کي ناهي ٽي لاڳ ڏيانس.

■ ڳوٺ ۾ اِهڙو ڪو واقعو ٿي پوي جنهن مان ڪنهن عورت کي رنج پهتو هجي تہ ٻيون عورتون چون: فلاڻيءَ جو تہ لِيڙو لهي ويو.

■ ڪنهن ڪَم لاءِ گهڻي ڪوشش بابت چوَن: اَدي لٿي اسان اِنَ ڪَم لاءِ ڏاڍا مَٿا مُنا هنياسون پر ڪونہ ٿيو.

■ هڪ عورت ڪنهن ٻي عورت لاءِ چوي: فلاڻيءَ جا هِنڌين ٿي چوي تہ ان لاءِ چون لڳي/ ريٽي اها ٽلهوئي ٻانڊ پَٽي.

■ ڪنهن عورت جي طعني ڏيڻ بعد وري مِٺين ڳالهين تي ڪاوڙ واري انداز ۾ چوَن: ٽهيو ادي ٻُر ڪونہ ڏٺي.

■ ڪنهن جي حَسب نسب لاءِ پُڇن فلاڻي ڪٿين آهي؟ تہ چونديون: ٽوپَ جي پاڙ پاندي جو ٻج.

■ ڪنهن کي پرچائڻ خاطر وڃن ۽ هُو نہ ٽهي تہ چوَن: فلاڻيءَ جو اسان تڏو وڃي ورتو پر مڃيائين ڪونہ.

■ ماجر جي ڪنهن مهاڻي قوم جي عورت کان ٻي عورت پڇي تہ تو واري ڇوڪري ڇا پئي ڪري؟ اُها پنهنجي ڇوڪريءَ لاءِ جواب ڏيندي:ٻڙي، سڄو ڏينهن انهن تي چڙهيو "ليلا" پئي ڪُڇي. (ليالو هڪ گيت جو قسم آهي).

■ ڪنهن بخيل عورت بابت چون: فلاڻيءَ تہ وڏي ٻيڙ ٻِي آهي.

■ جيڏانهن، ڪيڏانهن سنبرڃڻ واري عورت لاءِ چون: فلاڻي تہ يَتَ

پولڙي آهي.

- هڪ عورت ٻيءَ عورت کي ڪوڙي شاهدي ڏيڻ لاءِ چوي ته پرين عورت نَڪ تي گيسي ڪندي چوي: نہ ڙي لَٽِي پاڻ کي قبر ڪاري ڪرائڻي ڪانهي.
- ڪنهن چيڙاڪ عورت لاءِ پُڇَن ته، اها ڪئين آهي؟ ته چون: اِها ته پاڻ سان سدائين چِتِ ڪُتائي ڪٽيو وَتي.

باب ڇهون
ڪڪرالي جي ٻولي

اوائلي دور ۾ ڪڪرالو ڪڇ سان لاڳاپيل هو انهيءَ ڪري هن علائقي ۾ بلوچ قبيلا: جت، جمالي، چانگ ۽ بروهي ڪڇ کان آيا. ان ڪري هن علائقي تي "ڪڇي ٻوليءَ" جو اثر نمايان نظر اچي ٿو. آيل بلوچ قبيلا سنڌي لهجو قبول ڪري چڪا آهن. البت اڃان اهي مُذڪر کي مؤنث ۽ مؤنث کي مذڪر ڪري اُچارين ٿا. هتان جا ٻيا بلوچ قبيلا جهڙوڪ: جتوئي، جلبائي، مگسي، لغاري، چانڊيا، سنجراڻي ۽ زنگيجا وغيره سنڌي لهجي تي عبور رکن ٿا. بلڪِ تعلقي شاهبندر جا جمالي تہ پنهنجي گهرن ۾ بہ سنڌي زبان ڳالهائين. ٻئي طرف ڪڪرالي جا سنڌي ڳالهائيندڙ رهاڪو "بلوچي اثر" سبب وري بلوچي ۽ سرائيڪي ٻولي آسانيءَ سان ڳالهائين ٿا.

ڪڇي ٻوليءَ جو اثر: ڪڪرالي جا ماڻهو پنهنجي روزمره جي گفتگو دوران سنڌي لهجي ۾ "ڪڇي" لفظ استعمال ڪن ٿا. مثال طور: ڪنهن کي وٺي اچڻ لاءِ چون "فلاڻي کي ڳِني اچ". يا ڪا شيءِ اُجلائي اچڻ لاءِ چوَن، "وِتاڙي اچ". يا ڪنهن ڪم سانگي ڳڏجي هلڻ لاءِ چون تہ جواب ڏيندا تہ: آئون نِورو ڪونہ آهيان" يعني واندو ڪونہ آهيان. گهر جي ٿَلهي کي عام طرح "اوٽو" چون. اهڙي طرح ڪا شيءِ ڪنهن کي ڏيکاري اچڻ لاءِ چوَن: "وتاري اچ". يا جيڪڏهن ڪو ڪَم ڪار ۾ اَٽڪ ڪندو تہ چوندا: "اوڙائي نہ ڪر". هي ڪچي لفظ ڪڪرالي جي مَردن کان

سواءِ هتان جون عورتون بہ استعمال ڪن. عورتون ٻار کي ماٺ ڪرائيندي چوَن "آبا/ آمان اوڙائي نہ ڪَر". هن لفظ کي ڀٽائي صاحب پنهنجي ڪلام ۾ بہ استعمال ڪيو آهي. ننڍڙي ٻار جي بدن تي بخار وقت ايندڙ پگهر جي سنهڙي ٻُوند کي "ڪَڏِري" چون، ڪنهن کي گهر ويندو ڏسن تہ چوَن فلاڻو "گهرين پيو وڃي". ڪنهن کي الزام تراشيءَ وقت احتجاج طور چوَن تہ مون تي "يوچ" نہ اُڇل، هي لفظ هاٿي تعلقي شاهبندر، ڪاروڇاڻ ۽ جاتي اندر "يوچپَ" استعمال ٿئي ٿو. ڪنهن جي نہ ٿيڻ بابت چوَن: "فلاڻو مون سِين پري" ڪونہ ٿو. اِهڙيءَ ريت ڪو جيڪڏهن پنهنجي ٻاران ڳالهہ ڪندو تہ چوندا "پِندُ" هڻين ٿو چئي. هڪ ٻئي کي مخاطب ٿين تہ "آئِين" چوَن يا "آن" چوَن وغيره. ڪنهن کي مٿانهين ڪان هيٺ لهي اچڻ لاءِ چوَن "اُتري اچ". اِهڙي طرح "ٻُجهڻ" لاءِ سمجهڻ يا سمجهائڻ ڪان سواءِ "اوڊڻ" لاءِ ڊڪڻ، ڪنهن سانوري ماٺهوءَ لاءِ "آروڪڙو" لفظ استعمال ڪندا. پسند ڪرڻ لاءِ لفظ "آڙڻ" بہ پنهنجي جملي ۾ ڳالهائين، جيئن "نٿي آري". اِهڙي نموني هتان جا جهُونڙا اجان تائين ٿڌي (راتوڪي رکيل) پٽ ۾ صُبح جو لَسِي ملائي رَبُ وانگر ٺاهي کائين، يا زمين ۾ پاٺي ڇڏي ان جي ينجوءَ کي بلڪل گپ ۽ گهارو ڪري رَبُ وانگر ڪن، انهن ٻنهي عملن کي هُو "آروڙِي" چوَن. ڀٽائي صاحب جي ڪلام ۾ بہ هي لفظ استعمال ٿيو آهي: عُمر "آروڙِي" ٻُلاهن سين نہ پاڙيان."

اِهڙيءَ طرح عورتون ٻار جي رُسي وڃن کي چون، "ولٽيو"

وينو آهي. اهو لفظ بہ ڀٽائي صاحب استعمال ڪيو آهي: "ڪينءَ وِلٽين وِلها".

جتڪو اثر: ڪڪرالي جي لهجي تي "جتڪي ٻوليءَ" جو بہ اثر آهي، ڇاڪاڻ جو هتي جتن جي اڪثريت آهي. پاڙيسري هئڻ ڪري اڪثر سنڌي ڳالهائيندڙ نہ صرف جتڪي سمجهي سگهن ٿا. بلڪ ڪي تہ ڳالهائي بہ سگهن ٿا. اهوئي سبب آهي، جو هُو پنهنجي گفتگوءَ دوران ڪئين اهڙا لفظ ڳالهائي وجن ٿا، جيڪي "جتڪي ٻوليءَ" سان واسطو رکن ٿا. مثال طور: سنڌي ڳالهائيندڙ چوندو "آجون" (آئون). ڪنهن جي ڳالهہ تي ڪو ڪاوڙجي تہ چوي "ماٿِ ڪَرِ چِرو وينو آهيان" اهو لفظ بہ جتڪي ٻوليءَ جو آهي، جڏهن تہ اسان عام طرح سنڌي زبان ۾ اهو لفظ "چريو" ڪري اُچاريندا آهيون، صرف وچ ۾ "ي" جو اضافو ٿيل آهي. اهڙي قسم جا ٻيا بہ ڪافي مثال ملن ٿا. جاتي ۽ شاهبندر جا رهاڪو ڪيڏي مَهلَ ڪجي لفظ استعمال ڪري وجن ٿا تہ ڪنهن وقت جتڪا لفظ اُچارين.

ڪڪرالي جا مُختلف لهجا: ڪڪرالي جي علائقي ۾ جيڪو لهجو ڳالهايو وڃي ٿو انهيءَ کي ٽن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو: هڪ سُڌريل يعني "معياري لهجو" ٻيو اڻ سُڌريل يعني "غير معياري لهجو" ۽ ٽيون بگڙيل لهجو، جيڪو انتهائي بگڙيل صورت ۾ آهي. مختلف صورتون رکندڙ انهن ٽنهي لهجن وارن لفظن کي هيٺ ڏجي ٿو:

معياري لهجو	غير معياري لهجو	بگڙيل صُورت وارو لهجو
اُنهن کان (اُنهين کان)	اُنهن کنان	اُنن کنان (اُنين کا)
آخَر	آخيرِ	آکَر
آزِمُودو	آزمُوتو	آزِمتُو (مُدو)
اَماڻِ (امر جي صيغي لاءِ)	اَمائج	اَمائيج (اَمان ٽج)
آچج	آچيجان	آچجئين
بادِشاهَه	باشا (پادِشاهه)	ياچا (ياشا)
ٻچيا	ٻچا	ٻتا (ٻتا- ٻچا)
بيهوشِ	بيهونشِ	بيهوشيشِ
ٻاهَر	ٻهرِ	ٻارِ
ٻسُو	ٻٽُو	ٻوٽو
تُهنجو	تُهجو	توجو
توهان (اوهان)	توهين (اوهين)	توان (اوان)
تنهنجو	تنيجو	تهجو
ٿَهرائُو	ٿاهرائُو	ٿارائُو (ٿارائو)
پگهارَ	پگارَ	پفارَ
جيڪا	جيڪي	جيڪين
جعفر	جافر (جاڦر)	يافر
جڳهَه	جاڳاهه	جاڳاهي
چوَندا	چئيندا	چُونِ (چوندا)
ڇَنِڪارَ	ڇَنڊِڪارَ	ڇَنِڪارِ
ڇڏي ڏار (ڇڏي ڏئي)	ڇڏ ڏءِ	ڇڏارِ

خوشبوءِ	خوشبُو	خوچبو
خيراتِ	خَيرِياتِ	کيرات
خوبصورتِ	خوبسورتِ	کوبٺورت
ڏسِ	ڏسيسِ	ڏسينس
ڏج	ڏيج	ڏينج (ڏجينسِ)
ساڳيو	ساڳو	ساڳوٽو
سَخِي	سکِي	شکِي
سانجهي	سانجهہَ	سانجهئين
سُتو	سوَنو	سُونو
سامهُون	سامُهين	سامون
سچو	سَچلو	سَچيلور (سَچِيلو)
شروع	شرُوُ	شرُون
شوقِ	شَئونق	شوکِ
صبوح جو	صُبعوڙو	صبحانرا
صبوح ٿاڻي (صبحا نکر)	سُيانَکر	سُيائي ران
ڪانهي	ڪانهِين	ڪانِين
غائب ٿي ويو	غئيب ٿي ويو	گئيبِ ٿي يو
ڪَرِين	ڪَرئِين	ڪارين
ڪاغَذِ	ڪاگسِ (ڪاگر)	ڪاگس (ڪاگذ)
ڪَبَتِ	ڪَباتِ	ڪباٽ
ڪالهہ کان	(ڪالهان ڪَر)	ڪالهون ڪَرَ
گهمايو ونې	گهُمايو لائي	گُمايو لاءِ

گھَرِ	گھرين	گرِ
ماٺِ (ماٺِ اَمرَ جي صيغي لاءِ)	ماٺي	مائِهِ
معافي	مافي	ماڦي
ملنداسين	مليندداسين	مِلداسين
مُنهنجو	مُهجو (مونجو)	موجو
ڪائيندو	ڪاوَندو	ڪِيندو
ڪائِنِ	ڪائين	ڪاَيِنِ
وقتِ	وَڪَتِ	وڪَتِ (وخَتِ)
ورزش	وَرجِسِ	وَرجِشِ
وِيا	وَيا	وِئا
واقف	واقوف	واقب (واقِفِ)
هُوشيار	هوشار	هُشارِ
اڪيلو	آڪيلو	ڪَلو (هيڪلو- هيڪلو)
يارهين (بادشاهه پير جو ختمو)	ڪارهين	ڪارهه
يتيم	زتيمِ	جَتيم
هڪڙو	هيڪڙو	هيڪڪڙو
نقصانِ	نُسڪسان	نُشڪان

ڪڪرالي جا اضافي لفظ: ڪڪرالي جو هر رهاڪو پنهنجي عام گفتگو دوران جملن جي وچ يا آخر ۾ ڪي اضافي لفظ استعمال ڪري ٿو:

"نان" ۽ "نُون" جو اضافي استعمال: ڪنهن کي جمع واري صِيغي ۾ مخاطب ٿيندي چوَن: فلاڻي کي فلاڻي شيءِ وٺي ڏني نان، يا فلاڻو ڪم ڪيون نان، يا فلاڻي چيز ڪٺي نان، يا ڪسِي نان، اوهان نا، اسان نان وغيره. ڪڪرالي جي ڪاري واري ساحلي علائقي ۾ نان، ٻن مقصدن لاءِ استعمال ٿئي ٿو: جنهن مان "ڏانهن ۽ "لاءِ" جون معنائون ٻه وٺي سگهجن ٿيون. پويان ٻه جملا يعني "اوهان نان، ۽ اسان نان" انهيءَ جي عڪاسي ڪن ٿا. "نين" وري واحد واري صِيغي لاءِ استعمال ڪَن ٿا، جئين فلاڻي شيءِ ڏِني نين. يا ورتي نين، فلاڻي سان فلاڻي اِهڙي حالت ڇَڏرائي جو بَس نان ڪِنين، يا فلاڻي ڪان مون واري امانت ڪٺي نين، يا ڪو ڪنهن کي چوي، بَس ڪر نہ تہ ڪوليانين تو شجرو، وغيره.

"ج" جو استعمال: ڪڪرالي جي لهجي ۾، "امر" ۾ وڌيڪ تاڪيد لاءِ پويان "ج" اَئيندا آهن، هڪ جملي جي آخر ۾، ۽ ٻئي جملي جي وچ ۾، ٻهرين صورت جو مثال هن طرح آهي: وٺج، وَٺي آچجِ، فلاڻي کي فلاڻِي شيءَ ڏئي اچج، يا فلاڻي ڪان منهنجو ڪتاب ڪٺي اچج، يا هَمراهہَ کي ڳولرائج، ڇڏرائج، يا فلاڻي ڪان سندس شيءَ ڦرج نہ. فلاڻي ڪان اُن کي ڇڏائج ضرور.

ٻي صورت اها جو جملي يا لفظ جي وچ ۾ "ج" اَئين، مثال طور: ڪراچيءَ مان مُنهنجو ڪَم ڪري اچجئين. حيدرآباد مان فلاڻو ڪتاب وٺيو اچجئين، يا ونجَئين ضرور، ماجر مان ميچي ڪٽجئين ضرور، يا ڏسجئين، اهڙي طرح "ج" بعد "همزو" "ي" ۽ "ن" ٻہ اچن ٿا.

"س" جو استعمال: هيءَ حرف بہ جملي جي آخر ۾ استعمال ٿئي ٿو، "س" کان اڳ ڪڏهن "و" جو بہ استعمال اچي ٿو. ڪڪراليءَ جا ماڻهو پنهنجي لهجي ۾ ڳالهائڻ واري جملي جي آخر ۾ س استعمال ڪن ڏينس، فلاڻي کي هيءَ شيءِ ڏجينس، يا وٺينسِ، يا يار تورو هيڏانهن هَلينَس يا هتان نِڪرينسِ، يا هن کي تورو جَهلِينس، تو سان گڏجي هلندس، يا فلاڻي ڏانهن ضرور ويندس، وغيره. "س" کان اڳ وري "و" ڪتب آندو وڃي ٿو. جئين تہ، فلاڻي شي ڪٽجوس، يا اڳتي هلجوسِ، يا فلاڻي کي بہ ملجوس يا ڇڏجوس وغيره.

"ڏ" ۽ "و" جو استعمال: جئين، جَلد نِڪرجو، اُماڻي ڏجو، ڪَم لهرائي ونجو، فلاڻي ڏانهن ضرور وڃجو، يا هلجو، آن جي ڪوڙي ڍڪي ڇڏجو، فلاڻي کان گهُرَ ڪري ڏسجو، يا گهُرجو، وغيره.

"ڙ" جو استعمال: اسم تصغير واري صورت لاءِ ڪڪرالي وارا "ڙ" جو استعمال ٻن طرحن سان ڪن ٿا: (الف) پهريون اِهو جو "ڙ" کي "و" جي اڳيان استعمال ڪن. (ب) ٻيو خصوصاً عربي لفظن ۾ "ر" جي بجاءِ "ڙ" استعمال ڪن.

(الف) جئين تہ يتيمڙو، جيتامَڙو، وِچارڙو، غريبڙو، گهرڙو، سنهيرڙو، ٿُلهيرڙو، پُورڙو، بُخارڙو، پِتڪولڙو، حرامڙو، چگيرڙو، چورڙو ۽ سنگهارڙو.

(ب) جئين اڻ پڙهيل طبقو ڪن عربي لفظن کي "ر" جي بدران "ڙ" سان اچاري، جئين: ضروڙ، اقراڙ، اسراڙ ۽ برڪراڙ انهن لفظن جي

اصل صورت هن طرح آهي، ضرور، اقرار، اسرار ۽ برقرار.

مردن جا محاورا:

- آيل سان خوش خيرعافيت ۽ ڀليڪار ڪندي چون: چڱو، ڀلو، جوڙ متارو، راڄ ڀاڳ ڀيا مڙئي سک.
- وري مهمان، ميزبان کي موٽ ۾ چوندو: ڀَاريون، ڀاڀايون، سک، آنندَ. شانتيون. اهي ساڳي طرح هندو ٻه استعمال ڪن.
- خبر چار پُڇبي ته جواب ۾ چوندا: مالڪ جا احسان آهن، يا چون الله جا لک شڪر، ڏٺي ۽ جون مهربانيون آهن.
- ڪاوڙ مان ٻئي کي چون: بَس ڪَر نه ته ڏيندو سائين ڄرَ. يا چوَن اهڙي ڄرَ ڏيندو سائين نَڪ مان وِرِ نڪري ويندئي، يا چوَن اهڙي حسيني وِجهندو سائين جو گهٽا ڏينهن ياد ڪندين.
- ڪنهن ڳالهه نه سمجهي خالي وَڦل پيو ڪندو ته ان کي چون: وڏو ڪو ڦيڪاري آهين.
- ڪنهن جي گهڙي گهڙي ڳالهائڻ تي يا ٽپائڻ تي چون: ڀَنڊِي نه ٻار يا چون: رڳو ڀَندي ٻاريو بيٺو آهين.
- ڪنهن سان ڳالهائڻ ۾ نه پُهچَن ته چوَندا: بابا! تون ڪان مون بَسِ ڪئي، يا چون آئون ڪونه پُڄندَسِ يا چوندا منهنجي ٻِي ۽ ٻه توبهه ڳِيسِي ڪئي.
- ڪنهن کي جيڪڏهن پيٽ ۾ گهڻو سُور پوي ۽ هُو پيو ٻُلَ ڪائي ته چون: ميان ڦلاڻي کي اِهڙو سور پيو جو ڪانو ٻولاٽي لڳي پئي هُئَس.
- ڪو جيڪڏهن ڪنهن ڪم سانگي ٻاهر ويل هجي ان جي موٽڻ

تي اُن کان پُڇن ته: ڇلا ڪَم ٿيو؟ اگر ڪم پورو نه ٿيو هوندو ته جواب ڏيندو: مڙئي اڌو گابرو ٿيو، يا چوَندو: اڌو لاڙو.

- ٻه ڄڻا ملن ته هڪ ٻئي کي چوَن: طَلبئُون ته مِلئُون.
- رات جي وقت اگر وڏي سر وارو آواز ٿئي ته: چوَن ڏکاءُ تي رهيو.
- گهُتِيلَ ۽ دميل آواز لاءِ هيءُ محاورو ڪتب آڻين: هو ٻيڙور يا هو پيو ٿي رهيو.
- ٻئي کي ڳالهه ڪندي چوَن: سائينءَ منهنجي کي چوان، يا چوَن رب توکي نيڪي ڏئي.
- ڪا اهڙي ڳالهه ٿئي جنهن سبب ماڻهن ۾ گوڙ پئجي وڃي يا خوف ۽ حراس مچي وڃي ته چوَن: ميان اِهڙو هُل ٿيو جو ٽرٽلو مچي ويو.
- ڪو جيڪڏهن رڳو پنهنجا پيو نوازيندو ته چوندا: فلاڻو، رڳو پنهنجن تي پيو اِڇائُون ڪري.
- ٻن ڄڻن کي ڳالهائيندو ڏسي ٽيون اگر پُڇي ته ڇا پيا ڪريو، ته چوندا: لهواريون اوپاريون پيا ڪريون، يا چوندا: نيون پراڻيون پيا ڪريون.
- پڪائيءَ خاطر چوَن: ادا سُيا سانت/ سانتي، متان هيءَ نه هي ڳالهه تي پوي.
- مينهوڳيءَ وقت ڪير ڪنهن کي چوي ته فلاڻو ڪَم ڪري اچ، ته چوندا: پلين مِينهوڳِي لَهي، يا چوَن، پلين سَوا سائي ٿئي.
- ڪنهن کي ڪنهن ڪَمَ لاءِ چوَن ۽ اُن کي ڪرڻُو نه هوندو ته ڪاوڙ مان چوندو: وڃي پئي جُهدَ ۾.

■ شهر ۾ مڇي يا گوشت وڪڻڻ وارا گراهڪ کي ان جي چربيءَ بابت ٻڌائيندي چوَن: ميان هي مڇي/ گوشت اِهڙو تلهو اٿئي جو ڏوئي ڊِڪڻ گيھہ.

■ ڪو ڳالهہ ۾ اجائي دِيگهہ ڪري تہ چون: ميان چتي ڪوري واري دِيگهہ نہ ڪر، يا پٽاڙ نہ ڪر.

■ ڪير ڪنهن سان ٺڳي ڪري تہ چوَن: ميان هيڏو ظلم! ههڙو هاڃو! يا چون هيڏو بغدادِ!.

■ اگر ڪو خوامخواهہ هيڏانهن هوڏانهن پيو ٿيندو تہ چوندا: فلاڻو هرويرو اول پٽڻ تي مُٺو آهي، يا چوَن: دربدر ٿي پيو آهي، يار رُلي مُٺو آهي.

■ ڪير ڪنهن کي سَڏِي ۽ اُتان ڪوبہ جواب نہ ملي تہ چوَن: ميان سڏ ڪري ٿڪو آهيان، ڪو ٿوٽ ٻوڏ چوڻ وارو ئي ڪونهي.

■ ڪچهريءَ ۾ ڪنهن جي نہ ڪرڻ جهڙي ڳالهہ ڪو ڪندو تہ چوندا: ميان فلاڻي هٽي، فلاڻي جي ڏگري لاهي ڇڏي.

■ ڪو وات ڦاٽو ماڻهو، جيڪڏهن ڪنهن جي پَرواهہ نہ ڪندي ڪا اِهڙي بي ربائي واري ڳالهہ ڪري ڇڏي، جنهن ۾ ٻئي جي بي عزتي ٿئي تہ چوندا: فلاڻي جي وات تي ڍڪڻ ئي ڪونهي، يا فلاڻي جي منهن تي ملائڪ ئي ڪونهي.

■ اگر ڪنهن جو ڪم نہ ٿيو يا ڪنهن معاملي ۾ شڪست کاڌائين تہ سندس مخالف خوش ٿيندي چوَن: فلاڻي جو تہ سائو منهن ٿي رهيو. (يا رهيس).

■ جيڪڏهن ڪو ڪنهن وٽ ڪنهن ڪم سانگي لنگهي وڃي ۽

اُهو وري اُلٽو اُن تي ڪاوڙجي پوي ته چوندا: ميان فلاڻو مون کي ڪائين جي مُٺ سان گڏيو، يا چوَن ڏکيو پيو، يا چوَن، ڏاڪا ٻڏي چڙهي ويو.

■ ڪنهن جي گهر کي باهه لڳي ته چوڻ: فلاڻي کي تڏو لڳو آهي.

■ عجب واري ڳالهه ٻڌن يا ڪنهن کي طاقت کان وڌيڪ ڳورو بار کڻندي ڏسن ته چوندا: وڃ ييٺيان جِي پُٺاڻِي.

■ ڪير اِهڙي ڳالهه ڪندو ته هاڻ ڇا ڪرڻ کپي ته چوندا: ميان انَ ڳالهه کي ڪير تو پُڇي.

■ هڪڙو ٻئي کان پڇي ته ڪم پورو ٿي ويو يا ڪَم کي ڪٿي پُڄايئي؟ ته جواب ڏيندو: ڪَم ڪِتلي ڪري آيو آهيان.

■ ڪنهن کي هيٺو ڏسن ته چوندا: فلاڻو نانجهو ٿي ويو آهي.

■ ٻئي جي تڏي نه وڃڻ بابت قسم کڻندي چون: منهنجي ٻچَ ۾ ٿير آهي جو آئون فلاڻي جي تڏي تي وڃان يا چڙهان.

■ ٻئي ڪنهن جي لاءِ پُڇن ته فلاڻو ڪئين آهي؟ ته چوندا: فلاڻو ميان ڪو هلڪو سلڪو ماڻهو ٿوروئي آهي، يا چوَن هلڪي سلڪي ٽوپي نه آهي. (يعني ڳري ٽوپي). اِهو محاورو ان ماڻهوءَ لاءِ، جيڪو ڪنهن کي اختيار ۾ ئي نه آئيندو هجي.

■ غير شادي شُده اڪيلي ماڻهوءَ لاءِ چون، فلاڻو ٻنه ڇَڙو چانڊِ آهي.

■ ڪنهن بهادر ۽ دلير ماڻهوءَ لاءِ چون: فلاڻو ميان اٺئي مڙس مٽير يا چوَن: فلاڻو مڙس آهي ڏُوپار.

■ هڪڙو ٻئي کي چوي ته مون توکي، فلاڻي شخص کي ڪم

ڪرڻ لاءِ چيو ڪِ نہ؟ تہ اڳلو چوندو: اُنهيءَ سان منهنجي ڪُڇَڻ جي واٽ ڪانهي.

- ڪو ڪنهن جي ڳالھہ بلڪل نہ مڃي، مُنهن جو پڪو هجي ۽ جُٺ ڦٽ تي بہ نہ مُڙي تہ چوندا: صفا ڪو نَڪَ نِرجو آهي، يا چون بِنهين نود آهي.
- سچي ڳالھہ ڪندي چون: بابا! آئون بہ ٻچڙيوال آهيان، مَري جواب ڏيڻو آهي.
- ٻئي تي ڪوڙي شاهدي ڏيڻ بابت چوَن: ميان پرائي تبر (ڪڏ) ۾ ڪونہ پئبو!.
- نياڳي يا اڻ وڻندڙ ماڻهوءَ لاءِ چون تہ فلاڻو ڪٿين آهي؟ تہ جواب ۾ چوندا: الله پَلي، يا چوندا: ميان ڪائي ٻي نالو وٺوس.
- جيڪڏهن ڪنهن، ڳالھہ ٻُڌي اڻ ٻڌي ڪري ڇڏي تہ چوَن: مون واري ڳالھہ ائين جيئن پاڏي جي ٻُٺ تان پاڻي يا چوَن: مينهن مُٺيو پاڻيءَ ۾.
- ڪو جيڪڏهن اوچتو پاڻ کي وڏو ماڻهو محسوس ڪرائي تہ چوندا: فلاڻو ڳُلَ مان غلام تي ويو.
- امين پنهنجي مُنهن فيصلو ڪري راڄ وارن تي مڙئي مَڙهي ڇڏيو تہ چوندا: ميان پاڻ وارا امين رڳو نائي ڪُنڙو پيو.
- ڪو ڳالھہ لِڪائڻ خاطر بار بار اُن ڳالھہ ڏانهن اشارو پيو ڪندو تہ چوندِس تہ: ادا تون گابو ڪيئن نہ ڪر.
- ڪو جيڪڏهن وات مان پاراتو يا ٻيو ڪو اِهڙو اڻ سُهندڙ جملو ڪيندو تہ چوندا: وائي تہ موچاري وارِ. يا چوَن: ويڻ نہ ڪَڍِ.

■ ٻہ ڄڻا پاڻ ۾ وڙهي پوَن تہ چوندا: اِها ڇيٽاپوري ڪنهن ڪئي آهي.
■ هڪڙو ٻئي کي ڌمڪي ڏيندي چوندو تہ: ميان پاڻهي خبر پوندئي تہ گهٽي ويهين سئو آهي. يا چوَن: ميان تون ڏورو پيچي ڪائج؟
■ ڪنهن کي نقصان ڪري اچڻ تي چون.ميان ٻنهين ڪو هڙ ٻوڙ آهين.
■ ڪنهن کي جيڪڏهن ٻن پاسن کان مجبوري هوندي تہ چوندو: ميان مون لاءِ (يا مون سان) نانگ ڇڇيءَ وارو ڪم آهي. ڪائي ٿو تہ مري ٿو ۽ جي ڇڏي ٿو تہ انڌو ٿو ٿئي.
■ واندي ماڻهوءَ لاءِ چون: هي اٽي تي چٽي آهي. يا چون: واندو ماڻهو الله جو مهمان آهي.
■ ڪا ڳالهہ وڏڻ جو خوف محسوس ڪن تہ چوَن، ميان متان ڳالهہ مان ڳالهوڙو نہ ٿي پوي، يا چون: متان ڪنيار جي ڍڪڻيءَ وارو ڪم نہ ٿئي.
■ ڳهڻَ ڪامائو ماڻهو پنهنجي ويڌن بيان ڪندي چوندو: مون سان اهڙو حال آهي جو ڪنهن جي ڄائيءَ سان بہ اهڙو نہ هجي.
■ پارت ڪندي چوَن:ٻيلي پنهنجا سڃاڻ يا چون تہ:ججهي پارت ڪونہ ٿو ڪريائين.
■ ڪو ڪنهن کي اک ڏيکاري (ڊپ ڏيارېندي) تہ چوَن: ميان وڏن جون اکيون ٽيون آڏيون اچن نہ تہ سونداري ڇڏيائين.
■ ڪنهن کي جُٺ ڪرائڻ لاءِ چون تہ: فلاڻي کي ٽوري تڙِ، پيڙَ ڪري ڇڏ يا ٽوريءَ کا ڪورَ ڪرينس.

- جَجهن ماڻهن کان پُڇجي تہ ڪيڏنهن ويا هئا؟ تہ جواب ڏيندا: ابا ويا هئاسون وَنگارَ وهڻَ.
- هڪ ٻئي سان صلاح مشورو ڪرڻ لاءِ چون: صلاح صُولي ڪريون.
- بلڪل اڪيلي ماڻهوءَ لاءِ هي اکر ڳالهائين: ميان ان جي هتي ڇا؟ ڪو اُکَرِ ڪو مٿيلڙو، يا چون: ڪو اِنِي ڏکَر يا چوَن: ڪو سُتَ ڪين ڪپاهہَ.
- يوڳ يوڳ ۾ ڪو نقصان ٿي پوي، يا ڪو ڇڙي پوي تہ چوندا: ميان ڪِلَ مان دِلِ ٿي پئي.
- ڳالهہ مان ڳالهہ وڌي وڃي تہ چوندا: ميان تِيليءَ مان ٿنڀ نہ ڪَري، يا ڳالهہ ڪ جُٽِ، يا ڳالهہ ڪ ڪِلَ، يا چوَن ڦرڙيءَ مان ڦٽ، يا نوڙيءَ مان نانگ.
- ڪو جيڪڏهن ڪنهن ڪم ۾ مشغول هوندو تہ چوندا، وَنسيرَ ۾ آهيون.
- ڪنهن سَنجيده ماڻهوءَ لاءِ چون: فلاڻو ڳري دل وارو آهي، يا چوَن: دماڻتو ماڻهو آهي.
- ڪنهن منافق ماڻهوءَ لاءِ هي لفظ اُچارين: فلاڻو دل پليت آهي، يا چون: دل جو ڪُدرو آهي يا چوَن: دل جو ڪارو ماڻهو آهي.
- ڪنهن ڪند ذهن طالب علم يا ماڻهوءَ لاءِ چون: هن لاءِ ميان ڏبي ۾ تڪريون يا چون: انڌي گهوڙي ڪَلن ۾.
- مهمان ڪي مانيءَ جي صلاح هٽندي چوَن: جيڪا جائي جُواري آهي، يا جيڪو غريباڻو حال آهي، يا جيڪو اپري حال سارو

آهي، يا جيڪا رب پاڻي آهي.

- ڪو ڪنهن کان حال يا طبيعت جو پُڇي تہ پريون جواب ڏيندو تہ: بَس ادا شڪر آهيسِ. ڪيڏي مَهلَ سير تہ ڪيڏيءَ مهلَ ٽي پاءُ. يا چون: ڪِين گذري آهي ڪا گُذري ويندي، يا چون: الله جو شُڪر آهي پئي گذري.
- ڪو جيڪڏهن هر وقت پنهنجي غريبيءَ جو ذڪر پيو ڪندو تہ ان لاءِ چون: فلاڻو تہ هميشه غربت جو ڪُنو چاڙهيو وينو آهي.
- بخيل ماڻهوءَ لاءِ هيءَ اکر ڳالهائين تہ: ميان فلاڻو تہ رڳو ڪِينَ ڪُنو چاڙهيو پيو هلي.
- طعني طور ٻئي کي چوَن: ميان تون ڪهڙو ناري جو نواب آهين؟ يا چوَن: تون ڪهڙو ڪڪرالي جو ڄام آهين؟
- دعوت وقت ڪير مانيءَ لاءِ تڪڙ ڪري تہ اُن جي دلجوئي ڪندي چون:ٻهرين منهنجي ياءُ کي.
- ڪنهن جي هَٿَ ۾ ڳُندڻِ ڏسندا تہ مذاق واري انداز ۾ چون: آبا ڄَڄهو وڄهي چاڙهج.
- ڪو حصي مان ڪا پتيءَ نہ ڏئي ۽ سڀ هَڙپ ڪري وڃي تہ حصيدار دانهن ڪندي چوندو: مون تي ٽَڪو بہ شانت ڪونہ ڪيائين.
- گراهڪ جي هن پُڇڻ تي تہ هن ڪپڙي جو رنگ ڪئين آهي، تہ واپاري مذاق ڪري چوندو: ڳالهہ ئي ڇڏي ڏي، بس ڏوبي ڌوئي ڏٺي روئي.
- ڪنهن اصول واري ماڻهوءَ لاءِ چوَن: فلاڻو يَڪ سُخنو ماڻهو آهي.

يا چوَن: يَڪ زبانُو آهي.

- ڪنهن بئي همراهہ ڪي زورائتو ڏڪ واهي ڪڍيو هجي تہ اُن لاءِ چوَن: فلاڻي تہ فلاڻي ڪي اِهڙو ڪاپاري واهي ڪڍيو.
- ڪنهن پوڙهي ماڻهوءَ ڪي طبيعت ۾ تيار ۽ خوش ڏسن تہ چوَن: فلاڻو بُڍڙو پَڙِ آهي يا چوَن جَڙد مَڙِد (جلد، مَردِ) لڳو پيو آهي.
- ڪير ڪنهن سان خوامخواهہ جهيڙو ڪري تہ چون: فلاڻي مون سان چَڪوات ڪئي، يا چوَن.مُنهن ماري ڪئي.
- ڪو ڪٿان ڪنهن ڪم کان نااميد ٿي موٽي آيو هجي تہ ويٺل اُن کي لڙيل مُنهن سان ايندي ڏسن تہ چون: آبا ڏاڪون ٿي پڪو، يا چوَن: هاج خاشي، يا چوَن هاج سماڙي.
- ڪنهن کان زوري ڪَم ڪرائڻ خاطر ڏمڪي ڏيندي چوَن: مِيان ڪَم ڪري ڇڏج، متان تريون نہ مهٽيون پوَنئي يا چوَن اڙي نہ سَرِئي.
- ڪنهن سڪئي ستابي ماڻهوءَ لاءِ چون: فلاڻو مانيءَ ميڇيءَ وارو آهي. يا چوَن پنهنجيءَ وارو آهي.
- ڪنهن سمجهدار ماڻهوءَ ڪي اُبتيون سُبتيون خبرون ڪندي ڏسن تہ ان لاءِ چوَن: ان کي اڻ پيتيءَ جا نشا آهن.
- ڪنهن جاءِ تي ڪوبہ نہ هوندو تہ چوندا: ميان سُڪَ نوائي لڳي پئي آهي، يا چوَن: ماڻ مانوڙو لڳو پيو آهي.
- ڪنهن ناظرُو ماڻهوءَ لاءِ چوندا: فلاڻو زبان جو ڪارو آهي.
- ڪُليءَ زبان واري ماڻهوءَ لاءِ چوَن: فلاڻو بِنهہ ٿاٺَل دُهلِ آهي يا چون پيرَ تي ڏونڪو آهي.

■ اجائي ڳالهائڻ واري جو وات بند ڪرائڻ لاءِ چون: يَخ يَخ نہ ڪَر. يا چوَن: بَڪَ نہ ڪر. يا چوَن: وِڦل نَہ يا جڪي نہ هڻ.

■ ڪو ماڻهو ڀئي ڪنهن اِهڙي ماڻهوءَ پويان هلندو وتي جنهن مان ڪم جو آسرو بہ نہ هجي تہ چوندا: ميان اِهو ٺلهو حيران ڪُتر هرڻ پُٺيان ڊوڙي.

■ اونداهيءَ وقت چوَن: ايڏي انڌوڪار لڳي پئي آهي جو اک نہ ڏسي گوڏي کي يا چوَن: گر اونداهي لڳي پئي آهي.

■ ڪنهن کي سور ۽ ٻري سان ڪَم ڪندي ڏسن تہ اُن لاءِ چوَن: ٻَري ٻري مان ٽري وارو قصو لڳو پيو آهي.

■ ڪا شيءِ وڻندي ان جو اگهہ ٻڌائيندي چوَن: عشق مهانگي هيتَرو، ڪَ هيترو آهي.

■ ڪير ڪنهن کان پُڇي تہ فلاڻي سان ڪا ڄاڻ سُڃاڻ آهي تہ جواب ڏيندا: مڙئي مُنهن لڳ آهي.

■ ڪو ڪنهن کي شرمائڻ خاطر ڪا ڳالهہ چوي پَرَ پرڻين ماڻهوءَ کي مُنهن ۾ ور ئي نہ پوي تہ چون: فلاڻي کي هيترو چيم پَرَ مجال آهي جو ان جي منهن ۾ مُرلو پوي، يا چوَن ڪُرلوئي نہ آيو.

■ ڪو جيڪڏهن هڪ چڱي ڳالهہ ڪان پوءِ وري اجان ٻي وڏيڪ چڱي ڳالهہ ڪندو تہ چوندا: اهو ٽيو سون تہ مِين.

■ ڪنهن جي ڀاڳ، اياڳ بابت پُڇَن تہ جواب ۾ چوَن: چنيهہَ لڪٽو آهي.

■ ڪو جيڪڏهن نقصان ڪري گهر اچي تہ چوَن: ميان ڪهڙو ڪيچ ڪٽي آئين؟

عورتن جا مُحاورا:

- عورتون ٻار جي روئڻ تي ٻار کي چوَن: اَبا/ امان ڪهڙي هوبِيسَ ٻڌي اٿئي. يا چوَن: ڪهڙي سُجَ ڏني اٿئي.
- عورتون ٻار کي چُپِ ڪرائيندي چوَن: ماٺ ڪرَ نہ تہ ڪيائين تي مصيبت.
- ڪڪرالي جون عورتون ڳالهہ ڳالهہ تي اڪثر هي لفظ استعمال ڪن: سَميتَ، يعني سمجهي تہ.
- ڏک واري يا نقصان ۽ حيرانيءَ واري ڳالهہ تي چوَن: آئي گهوڪَٽَ. يا آئي گهوڙن هَنيس! يا آئي گهوڙا! يا آئي مُنيس!.
- ڳالهہ نہ سمجهن تہ پيهر پُڇندي چون: آئي ڪُواڙو.
- ظلم خلاف احتجاج ڪندي چوَن: ناحق نوار- ري گناهہ.
- دعوتن ۾ اگر ڪنهن کي کاڌو پيتو نہ ملي تہ مَيارَ ۾ چون: ادي اسان جي بہ ڪا پڇا ڳاڇا ڪئي آتوَ؟ يا ڍائي پويان اوگرائي؟
- هڪ ٻئي جي ڳالهہ نہ سمجهن تہ، نہ سمجهڻ واري عورت ڳالهہ ڪندڙ کي چوندي: لَئِي، ڪهڙو پئي اُرڙو مُرڙو ڪرين؟
- پاڻ کي صاف رکڻ خاطر چوَن: ادي آئون آلايو پلايو ڪونہ ڪريان، يا چون: ڏِيرڻ نہ آهي.
- گهڻي ڪَم ڪار کي چوَن: گهر ۾ سارو ڏينهن گِيو ڪار لڳي پئي آهي.
- ڪنهن کي ضروري ڪَم بابت نياپي ڏيڻ لاءِ تاڪيد ڪندي چوَن: فلاڻي کي هاسيڪارَ چئج.
- گهڻي اونداهيءَ بابت چون: لَئي اونداهي انڌ گهور لڳي پئي آهي.

■ ڪوڙ ڳالهائڻ واري عورت کي چوَن: ادي هَوَرَ نـ هڻ.

■ ڪي عورتون ڳالهين ۾ مشغول هجن ۽ ڪا ٻاهرين عورت اچي پُڇي تـ ڇا پيون ڪريو، تـ چونديون: مڙئي هَوَرَ دَوَرَ پئي ڪياسون، يا چوَن: پنهنجيون، پرايون پئي ڪيون سُون.

■ شادي ۾ ڪن کي ڪاڏو گهٽ مليو تـ چونديون: اڳئين لڏَ پُٺين گاهـ.

■ ڪا عورت، پنهنجي عزيز يا ساهڙيءَ تي تپي پوي تـ چوي: فلاڻي پَنگهرجي آئي آهي.

■ جيڪڏهن پنهنجي جيڏڙيءَ جو انتظار ڪري ٿڪجن تـ چوَن: جيڏل اڃان سينگارجي پڪارجي پوءِ نڪرندي.

■ آيل مهمان جي خير ڀلائي ۽ ڪيڪار ڪندي چوَن: جيجل نِجُ آئينءَ. يا جيڏل ڀلين آئينءَ.

■ ڪنهن عورت جا ڳهـ ڳٺا ۽ زيور زَٽا ڏسي چوَن: ادي فلاڻيءَ جو تـ سون مِڻِ ڏسي آئون حيران ٿي وِيس.

■ ٻئي ڪنهن سان پنهنجو ٻار ڪيڏانهن گڏي ڇڏين تـ پارت ڪندي چوَن: ادي منهنجي ٻچڙي جي ٻَرَنَ هُجي.

■ ڀليڪار ڏِنل عورت، جواب ڏيندي چوندي: امان/ ادي سَتَ ڀلايون.

■ ٻارن کي ٿڃ پياريندي يا ڪاڏو ڪارائيندي چوَن: سَتَ بسملايون. (بسم الله هُون).

■ ڪَم ڪار جي تاڪيد ڪندي چوَن: لئي فلاڻي منهنجو ڪم لاڳي ٻَڌي ڪرٽو اٿئي.

■ ڪا شيءِ ڪٿي ٻيءَ جاءِ تي پئي هوندي تـ چونديون: ڦلاڻي شيءِ

آڳر ڀُنيرِي پٽي آهي.

- عورت ڪي ڪنهن عورت جي گهر گهٽو ايندي ويندي ڏسن تہ چوَن: فلاڻيءَ جو فلاڻيءَ جي گهر ڏانهن لانگرو پيو ڏسجي.
- ڪنهن عورت کي زور ڪاڙهي ۽ تنيءَ مَهَلَ ڪم ڪندي ڏسن تہ چوَن: فلاڻي ڪاڙهي جي زَمُورَ ۾ پٽي ڪم ڪري.
- ٻار کي مستيءَ کان روڪيندي چوَن: ابا آوڙائي نہ ڪر.
- پنهنجي مرد کي ڪپڙي گنديءَ جو طعنو ڏيندي چون: ميان تون مون کي ڪهڙا، اَر مک (ارمڪ) اُڊايا آهن.
- ڪا اهڙي ڳالهہ جنهن جي ڪري ٻي عورت کان نفرت ٿئي تہ هَٿِ اُجلي چوي: ڪو ڪَڏيس.
- هڪ عورت ٻيءَ عورت کان ڪنهن ڳالهہ جي تصديق چاهيندي تہ چوندي: ٻيو نَڪو يا ها لَئِي ٻيو نہ تہ.
- عورتون نِينگريءَ کي ماٺ ڪرائيندي چون: ماٺ آمان تون کي سون پائيندا سَمان.
- گهر جو ڪو ڀاتي ٻاهر مُسافريءَ تي ويل هوندو ۽ ڪو ان جي پُڇا ڪري تہ جواب ڏين: فلاڻو خير ڪو آهي.
- هڪ عورت ٻي کي جهيڙي وقت ماٺ ڪرائيندي چوندي: بَس ڪر نہ تہ ڪَدائين تي وَڙِ يا نِيتمِ.
- جهيڙي وقت ٻي عورت جيڪڏهن جهيڙو ڪندڙکي چوَي: پاڻ ڪنهن جيءَ ۾ ڪونہ آهيون، تہ جهيڙاڪ عورت اُن ڏانهن هٿ اجلي چوَندي: لئي ادي تون بہ پاڻ کي ٺلهو اُڇاءِ نہ. سڀ تنهنجي خبر اٿم.

■ ٻئي عورت سان دڙيندي/ ڀهاڪو ڏيندي چون: پاٽيان اُڏري وڃي لوڪان متيون ڏيندي وڃي ماٺ ويهي پيئن.

■ ٻيءَ کي طعنو ٽُڪو ڏيندي چون: آئي ماٺ ڪري پاڻ کي پَل. يا چونَ: مائي پنهنجي پُٽ ورائي ڏس.

■ عورت پنهنجي مرد جي وفات تي روئيندي هجي ۽ ٻيون عورتون بہ اُن سان گڏ روئينديون هجن، مٿان ٽين عورت جيڪا سيني ۾ ڏاهي هجي اُها ٻين کي چوندي: آئي فلاڻيءَ کي پاٽي نہ ڪري ڏيو، يا چون: فلاڻيءَ کي ماٺ ڏياريوسِ.

■ مرد جي وفات تي عورتون آئت ڏياريندي بيوه کي چونديون: ادي دل نہ لوڙهہ. گابڙا آهن (اولاد خاص ڪري پُٽ) وٺاڻ ۾، جي ڏِڳا تي پيا تہ لُڙ لهي ويندا. پوءِ ساماٽا سِرهي ڏٺي آچا اگهُ ڏار.

■ عورتون اگر پاڻ ۾ ٻين ساهيڙين کان لِڪَ چوري ۽ ڳُجهہ ڳوهہ ۾ ڪو ڪاڙو ڪائي ويون تہ ٻيون عورتون جن کي صلاح بہ نہ هنيائون اُهي چوَنديون: مائي آيو مايو ڳوڙو ڪري ڪاڻئون.

■ ڪنهن نہ مجيندڙ عورت کي وڏڙيون نصيحت ڪندي چوَن: آڙِي ڪا اڄ پُلي. ڪا ڪالهہ پُلي ٻَرَ تون توڙِ پُلندي تي اچين.

■ اگر ڪا نوجوان ڇوڪري (خاص ڪري ڪُنواري) وفات ڪري وڃي تہ چونديون: ادي فلاڻيءَ جي جُواڻ جَماڻِ، اُڏي سمائي نيائي گذاري وِيئي.

■ ڪا ڳالهہ سمجهائڻ تي بہ ڪنهن کي ڳالهہ سمجهہ ۾ نہ اچي تہ چونديون: ٻِنهِين ڪا موڳي مساڻ آهين.

■ ٻار کي ڌمڪي ڏيندي چوَن: رڳو اچ، اِهڙي تي ما ميڄَ ڏيائين.

—

باب ستون

ڪاري جي ٻولي

جيئن تہ نالي مان ئي ظاهر آهي تہ هن علائقي ۽ ان جي آس پاس مان وهندڙ ننڍن وڏن ڪاري پاڻيءَ جي دريائي وهڪرن سببان هن کي "ڪارو" چيو ويجي ٿو. هيءَ علائقو بنيادي طور قديم تاريخي رياست ڪڪرالي جو هڪ حصو آهي، ۽ جڏهن شاهبندر کي تعلقي جي حيثيت ملي، تڏهن بہ هيءَ علائقو شاهبندر تعلقي جو هڪ حصو ٿي رهيو. ليڪن سن ١٩٥٢ع ڌاري هن کي شاهبندر کان جُدا ڪري "محال" جو درجو ڏنو ويو ۽ ٧٧ - ١٩٧٦ع ۾ هن کي ترقي ڏيئي باقاعده هڪ تعلقي جي حيثيت ڏني ويئي. اِهڙي طرح هيءَ علائقو هاڻ پنهنجي جدا حيثيت رکي ٿو.

ڪاري جي ٻولي: لاڙ جي ٻين لهجن وانگيان، ڪاري جو بہ پنهنجو هڪ منفرد لهجو آهي، هتان جي ماڻهن جو اٿڻ ويهڻ درياءَ ۾ هجڻ ڪري نرالو آهي ۽ انهيءَ ڪري هو پنهنجي منفرد انداز ۽ لهجي واري گفتگوءَ جي ڪري نمايان نظر اچن ٿا. سندن لهجي کي "ڪارائي لهجو" چئجي ٿو. ڪارائي لهجو رکندڙ قومن ۾: وَنگرا، دَبلا، ڏانڊل، داد، ۽ لاڙا شامل آهن. ڪارائي لهجو ٻن قسمن جو آهي: هڪ "معياري" ۽ ٻيو "غيرمعياري" .

معياري لهجو: ڪاري جي علائقي ۾ ڪاري ڇاڻ کان وٺي ڪيٽي بندر تائين شهري آبادي سان شامل معياري لهجو آهي، جو تہ شهرن ۾ مواصلات جي نِت نَون ذريعن جي سهوليت هئڻ ڪري

انهن علائقن جي رهاڪن جي گفتگو ۾ ڪافي حد تائين تبديلي آئي آهي، ليڪن پوءِ بہ جڏهن هُو پاڻ ۾ ڳالهائين تہ اُنهن جي لهجي ۾ ڪارائي ٻوليءَ جو عنصر نظر اچي ٿو، مثال طور: ڪنهن شيءِ وٺڻ يا ڏيڻ لاءِ چون تہ: "فلاڻو تہ هُو شيءِ مون ڪَنا وٺي ويو آهي" . يعني تہ لفظ "ڪان" جي بَدران "ڪنا" استعمال ڪن. يا وري "مان"لفظ بدران "ران" ڳالهائين جيئن چوَن: "فلاڻو صبحان ران پِئي ويو" .

غيرمعياري لهجو: ڪاري جا اهي ماڻهو جن جو واسطو شهرن سان ڪونهي ۽ صرف دريائن ۾ زندگي گهارين، انهن جي عام رواجي گفتگوءَ ۾ ڪارائي لهجو بلڪل پڌرو نظر اچي ٿو. هو پنهنجي گفتگوءَ ۾ "ٽ" جي بجاءِ "ت" ۽ "پ" جي بَدران "ب"، "چ" جي مقابل "ت"، "ظ" جي مقابلي ۾ "س" ۽ "ذ" ۽ "ج" استعمال ڪن. جڏهن تہ "ج" جي بجاءِ "د" ۽ "ط" بدران "ت" استعمال ڪن ٿا. ان ڪان سواءِ ٻيا بہ انيڪ مثال ملن ٿا، جيڪي هيٺ ڏجن ٿا.

ڪاري جا ماڻهو "ڪارائي لهجي" ۾ گفتگو ڪن، ڪارائي لهجي جي سُڃاڻپ رڳو بِگڙيل لفظ نہ آهن، بلڪ هڪ سبب زَبر، زير ۽ پيش وغيره جي تبديليءَ جو پڻ آهي، جنهن جا مثال هيٺ پيش ڪجن ٿا:

پ بَدران ب ۽ ٽ بَدران ت جو استعمال:

لهجو	لهجي وارو بدليل لفظ	معياري لفظ
بَلي ڪِري آئين	بَلي	پَلِي
بانڪَرِ پاتو	با	پاڪر
بوڳِ ڪِيمِ	بو	پو
آئون تہ وِڃان تو	تو- وِ	ٿو- وَ

چا تا چُونِ	تا- چُ	تا- چَ
تورو نہ ڏِءِ	تو	تو

چ بَدران ٽ ۽ ظ بَدران س جو استعمال:

لهجو	لهجي وارو بدليل لفظ	معياري لفظ
ڦلاڻو ٻروٽ آئي	ٻروٽ	ٻروچ
ٽاڏي ڪٽي ڏِءِ	ٽاڏي	چاڏي
ايڙا لَفسَ چَٽين	لفس	لفظ

ز بدران ج ۽ ج بدران د ۽ ر ڪان سواءِ ٻين لفظن جو استعمال:

لهجو	لهجي وارو بدليل لفظ	معياري لفظ
لي جالَ هن گوري اچ	جال	زال
لي روجا ڪونہ تو رکين	روجا	روزا
سمادَ ۾ جُلم لڳو پيو آهي	سماد	سماج
سمندين ڪِيجاڙو	سمندين	سمجهين
باتوني ڪِيجالا تو ڪرين	باتوني	باطوني
زائر چاتو چُوئِين؟	زائر	ظاهر
نياگو ماڻو آئي	نياگو	ڳو

جتڪي لهجيءَ جو اثر: ڪارائي ملاحن جو لهجو بہ ٻُڌڻ وٽان آهي. جو جو هو جڏهن ٽن زبانن جو "ميلاپي لهجو" ڳالهائين ٿا،

تڏهن بنهہ هڪ مخصوص زبان جي وجود جو گمان ٿئي ٿو، مثال طور هُو ڪنهن کي چوَن، تہ تون هڪ ڄٽو اچج، تہ چوندا: "اَتون ڪڙو اچج." يا هينئر اچڻ لاءِ چوَن: هِجَر آءُ. اِهڙيءَ طرح اڳيان ويهڻ کي چوَن: مڳي ويهہ. هنن جملن ۾، اُتون، ڪڙو، هجرآءُ، يا مڳي جتڪا لفظ آهن.

ڪڇي ٻوليءَ جو اثر: ڪاري جي رهاڪن تي ڪڇي ماڻهن سان لڳ لاڳاپن سبب انهن جي (ڪڇي) ٻوليءَ جو اثر بہ نمايان نظر اچي ٿو. هو پنهنجي روزمره واري گفتگو دوران "جتڪي زبان" وانگيان، "ڪڇي ٻوليءَ" جا لفظ بہ عام طرح ڳالهائين. جيئن هُو ٻن ڄڻن کي "ٻوڄڻا" اُچارين. ڪُجاڙو لفظ کي "ڪيجاڙو" ۽ وڃي اچڻ لاءِ "ڳِني اچڻ" استعمال ڪن. هڪ ڄڻي لاءِ "هيڪو" اُچارين. اُجلائي اچڻ لاءِ "وتاڙي" يا "وتاءِ" چوَن. مانيءَ کي "ڪاڄ" چوَن. هيٺ اچڻ لاءِ "نِيچي" ۽ لهي اچڻ واسطي "اُتري اچڻ" چوَن. هي سڀ لفظ ڪڇي سنڌي جا آهن.

ڪارائي لهجي جا خاص لفظ: ڪاروچاڻ ۽ ڪيٽي بندر جا خاص رهاڪو جهڙوڪ: ونگرا، لاڙا، ڏانڌل ۽ داد پنهنجي خاص ڪارائي لهجي ۾ جيڪي انوکا لفظ استعمال ڪن. سي هيٺ ڏجن ٿا: ڪارائي لفظن ۾ زَبر، زير ۽ پيش جو فرق پڻ مَدِنظر رکيو آهي:

آريا: ڍلو ڪري جهلڻ، يا ڇڏي ڏيڻ.

اُتري اچڻ: لهي اچڻ.

اُپڙَڻ: مٿي اچڻ، يا مٿي چڙهڻ.

اُيِري: درياءَ مان ٻاهر نڪرڻ.

اوڇَڻِ: بسترو.
اُڏان: اوڏانهن (ونگرا ڳالهائين).
اُسَلَ: ڀرو ڪيون ويريون اڇڻ.
آڳيرِ: صغير (ننڍو ٻار).
اِن: هِن (دبلا چون).
ٻَروٽِ: ٻَروچ= بلوچ.
ٻوڃَڻَا: ٻہ ڄڻا.
ٻيڙو: گڏ- ساڻ.
تَڙِ: ياٿو ڪرڻ، ٽڪڻ (جتي ٻيڙيون بيهارين اُن جاءِ کي چوَن).
تُرمَ: جيل، (جيئن چوَن وچي تُرم ۾ پئي).
ٽانِڪو: هتيڪو، هنڏائتو، جائتو.
ٽائي: ويڙهيل سِڙهَ جي ڳنڍ کي چوَن، هن کي ڇتا ٻہ چوَن جيڪو ڪچو ٻَند هوندو آهي.
ٽَڪائڻ: ٽِپڻ" خاص ڪري ميجيءَ جو.
پالائڻ: بيهارڻ. (ٻيڙي بيهارڻ).
پاٽِڪَ: رَڇ لاهڻ، يعني رَڇَ جي.
پُواڏِ چيلهہِ: (پوک ڪرڻ، وڃائڻ).
پري: پيهي، يا پڇَندي.
پُساٿا: ميجيءَ مارڻ وقت پائڻ وارا ڪپڙا.
پَوَنِ: هوا (هي هندي لفظ آهي جيڪو ڪارائي ماڻهو ٻہ ڳالهائين).
پينسَرو: اُيرندي طرف کي چوَن.
پيالِي: ڪوپَ.

پيالِ: اُيرندو طرف.

پيڊي: صنڊل (هن کي ٻاجهتَ ٻـ چوَن).

ڀَهرِي وِڄڻ: هوڙا کاهي وڄڻ، ڀهرائي وڄڻ.

جَزِيرو: کَنٽي، ڪنارو، ڪنڍِي.

جَنجِيرو: جزيري جي بگڙيل صورت.

جُواهِ: وير پرڻ وقت رَڃ پوکجي.

جوپِ: مضبوط" سِڌو رَڃ.

جاٽو: نانِي- نياڻو.

چِڪجا: چِڪَڻ، چيڙو ڏينڻ، رسو ڏينڻ.

رَالَ: زال، (هي لفظ خاص ڪري، ونگرا ۽ لاڙا ڳالهائين).

رانَتَ: اُجَلَ ڏينڻ، خاص ڪري رڃ کي.

رامٽو: جَهنبو، هن کي بانبٽو ٻـ چوَن.

رِيپَ: سِڙهه (جو ننڍو قسم).

سورو: سُهور.

سِيارِ: اُتر. (طرف).

سوٻو: ڪِيڪرو- ڪُکَٿُون.

سَنگهاڙهُ: ٻيڙين کي گڏ ٻڌڻ سنگهر (زنجير) ۾.

ٽِڳائِڻ: اُجلائڻ. (هي لفظ گهٽو ڪري ڏانڊل ۽ داد ڳالهائين).

ڪُهاڙو: ڪُڄاڙو يعني ڇا...؟

ڪِيڄاڙو: ڪُڄاڙو (هي لفظ ونگرا ڳالهائين).

ڪِڏِي: ڪيڏانهن.

ڪاميتَ: رَڃ جي پوڇڙ ۾ ٻڌل ننڍي جَهنڊي.

ڪوس: ڪاچيلِ طرف ڪي چوَن.

ڪُرچَلَ: ڪُڪئون.

ڪوڏو: ڦبِضو.

ڪاچ: ماني يا طعام.

ڳرو: ڏاڍو ڪري جهلڻ يا تيز ۽ تکو.

ڪِرو: جلد يا ضروري.

گِيلِياس: گِلاسِ.

گورِي: پاهي يا طرف. (هيءَ لفظ خاص ڪري ڊبلا ڳالهائين).

گابِيو: ٻيڙيءَ جي سِڙهه مٿان ٻڌَل ڪپڙو، جيڪو سِڙهه وانگر هوندو آهي پَرَ سِڙهه کان جدا هوندو آهي.

ڳِيور: معصوم ٻار.

ڳِنِي اچڻ: وٺي اچڻ، يا وٺڻ.

ليرا: لهرا.

لي: اي يا اڙي.

لڪَ نہ اچڻ: ڏسڻ ۾ نہ اچڻ.

ماڻِين: ماڻهو، (گهٽا)

مُنو: گوڏو.

ميربورِ: ميربَحرِ.

مَٽِڪو: مَٽُ (پاڻيءَ جو مَٽُ يا گهڙو).

مُٽو: اکرن جو جوڙ.

نيچان: هيٺ.

نباکو: نياڳو- نادان.

وانسرو: ألهندو طرف.
وِتائڻ: اُڇلائڻ. (دبلا ڳالهائين).
هيڪو: هڪ (عدد لاءِ ڪم اچي).
هودارڻ: رس چکڻ وغيره.

ڪاري جي خاص محاورن وارا جملا: ڪاري جو خاص لهجو رکندڙ ونگرن، دَبلن، ڏانڊلن، لاڙن ۽ دادن جا جُدا جُدا محاورا، جيڪي هو "تڪئي ڪلام" طور استعمال ڪن. سي هيٺ ڏجن ٿا:

- وَنگرا ڪنهن کي مخاطب ٿين تہ چوَن: "لي ياڙي... يعني اي ميان.
- دَبلا مخاطب ٿيندي چوَندا، "لي ڪَدڙِي.... يعني اي ميان.
- ڪنهن کان پُڇندي چوَن، "لِ ڪُواڙو تو چَئين." يعني اي ڪُجاڙو تو چوَين.
- ڪيڏانهن وڃڻ بابت چوَن، "ڪوئين تو وڃُون،" ڪيڏانهن تو وَڃين.
- قسم کڻندي چوَن، "آلاَسُون" الله جو سُنهن.
- وِيرَ اچڻ بابت چوَن، "وير يَرجي پَئي" . وير اچي پئي.
- هينئر اچڻ لاءِ چون، "هير اچون تا" "چون ڪيڙي ڳالَ تو ڪرين؟ ڪهڙي ڳالھ تو ڪرين؟
- ٻئي کي پنهنجي طرف اچڻ لاءِ چوندا: "اِن/ هِن گوري اَچ" يعني هن طرف (هيڏانهن اچ).
- پيو جيڪڏهن هڪ طرف بجاءِ ٻئي طرف ويندو پيو تہ چوندا:

"آڏان ڪِڏان وجون تو" . يعني اوڏانهن ڪيڏهن وڃين ٿو؟

■ جيڪڏهن ڪو چوي ته فلاڻو اچي سهڙي ته اڳيون چوندو اگر هُو اچي وڃي ته "آئون بَرائون ڪٽانس" ، يعني ان جون مصيبتون، ۽ پريشانيون پاڻ تي ڪٽندس.

■ ڪنهن کي ڪجهه ٿئي ته چوندا، "لي هيڪَلا ڪُواڙو تِيو نين" يعني اي اڪيلا ڇا ٿيو اٿئي؟

■ پنهنجي ڇيلهه، متي ڪَٽڻ لاءِ چوَن، "لي بُوئيرو پُواڙ ڪڙي ڪري وَنان" . يعني، اي ٻيهي رَهو ته آئون چلهه متي (سِڏي) ڪري وڃان.

ڪاري جي مردن جا مُحاورا: ڪاري چاڻ ۽ ڪيٽي بندر جا رهاڪو پنهنجي روزمره جي ڪاروبار ۽ عام ڳالهه ٻولهه ۾ هيٺيان جملا يا محاورا ڪم آڻين:

■ ڪنهن کي ڪيڪاريندي چون: "ڇگو يلو، جوڙ جوپ" .

■ ڪنهن پيسي ڏوڪڙَ واري سَيري ماڻهوءَ لاءِ چوندا: فلاڻو پاڻ يَرو آهي، يا بِيتَل آهي.

■ ڪو ڪنهن جي ڳالهه سمجهي وڃڻ کان پوءِ به اڳيون ڪيس تاڪيد ڪندي چوَي ته ياد ڪجائين! ته اڳلو چوندو: ادا! تُنهنجي ڳالهه منهنجي رُومَ، رُومَ ۽ نَسَ نَسَ ۾ آهي.

■ جيڪڏهن ڪو ملڪيت وارو مري ويو آهي ۽ ان وٽ پئسي ڏوڪڙ جي ريل ڇيل هئي ته چوندا: ادا ها! فلاڻو رَهندي رزقَ وارو ماڻهو هو.

■ ڪنهن قابل ماڻهوءَ لاءِ چوَن: فلاڻو اهڙو مشهور معروف آهي جو

سڏيو ئي بَس آهي.

- ڪنهن کان پُڇَن تہ ڪيئن وينا آهيو؟! تہ جواب ۾ چوندا: بَسَ اَبا الله جي تَهنِ ۾ وينا آهيون.
- ڪو فخر ۽ هَٺَ وڏائيءَ مان ڏاڙ (ٻڌاڪ) پيو هڻندو تہ چوندا: ميان توبہَ ڪر، وڏائي الله کي جڳاءِ.
- ڪو ٻڌاڪي ڳاڙ پيو هڻندو تہ مون هيئن ڪيو، هُونئن ڪيو، تہ چوندا: يلير انصاف ڪري آيو آهين، ماري ٻلي ڪونہ. چئي شينهن ماري وڌو اٿم.
- ڪنهن ڪاريگر ماڻهوءَ لاءِ چوَن، فلاڻو اهڙو ڪارِيگرَ آهي جو بَس نا ڪانهي.
- ڪو جيڪڏهن بار بار ڳالهہ سَمجهائڻ سان بہ نہ سَمجهندو تہ چوندا: انڌي گهوڙي ڪلن ۾.
- ڪنهن جي عبادت رياضت لاءِ چون: ميان هُن (الله) کي آلاءِ ڪنهن تي سانجهائ وٺي.
- اگر ڪو ڪنهن کي مري وڃڻ بعد خواب ۾ چڱي حالت ۾ ڏسي ۽ اُهو ماڻهوءَ پنهنجو خواب ٻئي کي ٻڌائي تہ اڳلو چوندو، ميان جنهن کي رَب مَرهي.
- اگر ڪو ڪنهن جا عيب ڪڍندو يا ٻئي کي ميار ڏيندو تہ چوندا: ميان پنهنجا ارڪاڻا ٻئي کي نہ آڇ.
- ڪنهن مَرِي ويل ماڻهوءَ جي ذڪر ڪندي چوندا تہ ان کي هيترا ڪيترا ڏينهن وفات ڪندي ٿي ويا آهن، تہ عَجب وچان چوندا: هَل ٻيلي، موئن تي وَرَ پوندا وڃن. يعني توٽي ۾ ايترا ڏينهن

گذري ويا آهن.

- ٻئي کي ڪم جي خاطري ڏياريندي چون: ميان مون تي لُوڻ توروئي تو لڏجي جو آئون ڪم ڪان لهرايان.
- ڪنهن منافق طبيعت رکندڙ ماڻهوءَ لاءِ چون: فلاڻو تہ ٻنهہ وڻ ڪارِ آهي.
- ڪنهن سُست ۽ ڪاهل ماڻهوءَ لاءِ چون. اهو تہ اهڙو ساڃن جو ڄايل ئي ڪونهي، جو پاڻهي ڪم ڪندو.
- ڪا چڱي ڳالهہ يا ڪم ڪو اُگري نموني ڪرڻ چاهيندو تہ چوَندا ميان سُون ڪُهاڙن توړئي ڪُٽجي.
- ڪير جيڪڏهن، ڪنهن سُٺي ڪم جي پارت ڪندو تہ اڳلو وري مذاق طور ان کي چوي، ميان ڏني ئي ڪونہ وٺنڊِي.
- ڪو جيڪڏهن رڳو ٻئي تي پيو ياڙيندو تہ چوندا: فلاڻو ماڳهي ڪوَٺِ تي مال ڪاهيو وَتي.
- ڪو جيڪڏهن ننڍي هوندي کان ئي ڪنهن شيءِ جو عادي هوندو تہ اُن لاءِ چوندا: فلاڻو تہ ساءِ مسڪي ڪان ئي ان جو عادي آهي.
- ڪو جيڪڏهن ڪنهن ڪمَ لاءِ يا قرض وٺڻ لاءِ تڪڙ ڪندو تہ چوَندا: يار ڪجهہ صبر ڪان ڪم وٺ، جيستائين ڪو وَجهہِ پيچ ڪريون.
- هڪڙو ٻئي کي طعنا ڏيندي چوندو ميان پونين (هندوستان جي شهر پُونا) ڪير ڪونہ ويندو، هرڪو اِتي پيو هلندو، يا چوندا: تون پلين مون کي پونين موڪلي ڇڏج.

■ ڪاري جا ماڻهو ڪنهن سان ڳالهائڻ وقت اڪثر چوَن "اي هيڏانهن يا چوَن: آئون چان ... (آئون چوَان).
■ ڪنهن سان ملڻ بابت چوَن آئون تہ فلاڻي سان چائي ڏيئي مِليس.
■ ڪنهن کي ڳولڻ بابت چوندا: ميان توکي ڳولي پَٽَ اُٿلائي وِدم.
■ ڪاري جا ماڻهو هڪ ٻئي کان پُڇن تہ ڪيڏي مَهَل آيو آهين، چوندو: هي (هينئر) آيو آهيان.
■ ڪنهن کي دِپ ڏياريندي چوَن: ميان خُدا حاضري ڪَر.
■ ڪو ماڻهو جيڪڏهن ڪنهن جي ڳالهہ نہ مڃي ۽ ڪاوڙجي پوي تہ چوَندا: ميان فَلاڻو بِنهہ برِ تي بيهي رهيو.
■ هڪڙو ٻئي کي ڌمڪي ڏيندي چوي: آئون تُنهنجي بِيڪَ (بيخ) ڪڍي ڇڏيندس.
■ جيڪڏهن ڪو ڪنهن کي ڏيئي ڏيئي ٿڪجي پوندو تہ آخرڪار ان کي چوندو: آئون تُنهنجا ڪيترا بُرَ (بُهر) پيو پريندس، يا پريندو رهندس!!؟
■ ڪنهن جو ڪنهن مان ڪم ٿيندو ڏسڻ ۾ نہ اچينِ تہ چوندا: فلاڻو- فلاڻي پويان نَلهو پيو ٻاٽون ڏئي.
■ ڪو جيڪڏهن ٻئي جي ڪَم ۾ دلچسپي نہ وٺندو تہ چوندا، ميان اها نَلهي تي بيگر ٽارٽي.
■ ڪاري جي ٻيڙياتا ٻيڙيءَ جي سَفَر ۾ صبح ساڻ هيءَ دعاءَ ڪن: صُبح جا سائين ٻيڙا ٻنين لائين.
■ ڪنهن کي فائدي مٿان فائدو ٿيندي ڏسن، يا ڪنهن جو چڙهندو پاسو ڏسندا تہ چوندا: فلاڻي جي تہ ٻيگهي مَچي (متي) پئي

آهي.

- ■ ڪنهن کان اگر پُڇبو تہ اوهان ٻئي ذات ڀائي آهيو، ڀلا رِشتي ۾ ڇا لڳو؟ تہ جواب ۾ چوندا: ادا! (اگر هو رشتيدار نہ آهن تہ) اسان رَتَ ڀائي نہ پَر ڀَتَ ڀائي ضرور آهيون.
- ■ اگر ڪنهن جي گهر واري وفات ڪري وڃي تہ چوندا: فلاڻي جي گهَرَ ٻڪَ ٽي ويئي آهي.
- ■ ڪنهن جي خاندان بابت پُڇن تہ فلاڻو ڪٿين آهي، جيڪڏهن هُو صحيح خاندان مان هوندو تہ چوندا: اِهو تہ تانجي پيٽِي پٽ آهي.
- ■ ڏنڌي ڏاڙيءَ لاءِ سعيو ڪندي چوَن: اِهڙي ڪڄ جنهن مان هٿ پير سائو ٿئي.
- ■ ڪنهن جي ڏئو ڪرڻ تي چوَن: فلاڻو ڀلين پيو جاوا ڪري.
- ■ فيصلي ۾ مَس مَس وڃي ناهہ جي ڳالهہ ٿئي تہ اوچتو وِچان ڪو ماڻهو اهڙي ڳالهہ ڪري جنهن سان فيصلو ٽٽي ٿيڻ بدران وڌيڪ خراب ٿيڻ جو انديشو هجي تہ چون: ميان هاڻ ڪريو گوري جو اڌ.
- ■ ڪنهن کي جيڪڏهن ٿوري محنت مان گهڻو فائدو ٿيندي ڏسن تہ چوندا، فلاڻي کي تہ سَتَر مان پُٽ ڄاڀي پيو آهي.
- ■ ڪنهن کان پُڇن تہ گُذر سَفر ڪٿين پيو ٿئي تہ چوندا: مڙئي پيٽ ڪايو پٽڻ پيا ڇڏايون.

عورتن جا محاورا:

- ■ ڪاري جون عورتون آيل عورت کي خير ڀلائي ڪندي چوَن: لئي آيلَ ڀلي ڪري آئينءَ.

- خير يلائيءَ جو جو جواب ڏيندي چون: يَلائي ڏئي امان، يلائي ڏئي ادي.
- گهر نهرائڻ بابت ٻئي کي ٻڌائين: ادي تَن کي تَسيا ڏيئي پونگي ٽُکر نهرايو آهِينُو.
- ڪا عورت ڪنهن عورت جي هن اميد تي هرج پوري ڪري ته اڳتي هلي اُها عورت اُن کي ڪم ايندي، پَرَ اُها عورت وقت تي ڪَم نه آئي ته چونديون: اسان تَلها پٽي پاپڙ وِيلِيَا.
- ڪنهن عورت جي ڳالهه جو ٻي عورت تي اثر ٿيندو نه ڏسي چوندي: فلاڻي کي مون واري ڳالهه پِتي تي پَئِي ئي ڪانه.
- اگر ڪا عورت رڳو پاڻ پٺي ڳالهائيندي ته اِهڙي عورت بابت چون: فلاڻي ته ماڳهين سوَنل ٻائي آهي.
- ڪنهن عورت جو ٻِي عورت تي ستارو چڙهيل ڏسڻ ۾ اچين ته چون: فلاڻيءَ جو ته فلاڻي تي پَڪو پيل آهي.
- ڪا عورت، جيڪڏهن هِن هُن سان ڳالهين ۾ ويهي رهي ته اهڙي عورت لاءِ هيءَ اُچار اُچارين ته: فلاڻي ٻنهي لَڳُٽي ٻيڙي آهي.
- گهٽائي وس ۽ هيلا هلائڻ پوءِ به ڪو ڪَم نه ٿئي ته چون: ادِي اسان جو ڍارو ئي ڪونه ڍَريو.
- اگر ڪنهن عورت کي پنهنجي پاڙيسري عورت سان جُٺ ِڪرڻي هوندي ته گڏ هلندڙ عورت کي چوندي: ماٺِ ڪري هَلجِ آئون پاڻهي ئِي لاک لاهيانسِ.
- هڪ ڏُر جي جيڪڏهن نَهلائي (بي عزتي) ٿئي ته ٻي ڏُشمن ڏُر لاءِ چون: پنهنجي نَهلائيءَ تي هاڻ فلاڻ جو ته مَڪو مَڇي ويندو.

■ ڪا عورت ڪنهن عورت جي مُنهن (سامهون) تي مِٽِ، مِٽِ ڪندي ان جي ڪوڙي واڪاڻ ڪري يا ڪنهن عورت جي ڪيل ڳالا کي لِڪائڻ چاهي تہ چونديون: بَس ادي بَسِ راڳو نہ ڏئي.

■ هڪ عورت ٻيءَ کان پُڇي تہ فلاڻيءَ جي ڏيُ ڪٿين آهي؟ (يعني سهڻائي ۾) تہ اڳلي چوندي: ادي ڳالهہ ئي نہ پُڇ بَس ويهن ۾ ايڪيهين آهي.

باب اٺون

جاتيءَ جي ٻولي

جاتي تعلقو تاريخي توڙي جاگرافيائي لحاظ کان ٽن ڀاڱن ۾ ورهايل آهي، اهڙي ريت لِساني لهجن ۾ پڻ ٽن حصن ۾ تقسيم ٿئي ٿو. جاتيءَ جي ماجر واري پاسي جو ذڪر ماجر واري ٻوليءَ جي باب ۾ ڪيو ويو آهي ۽ ڪڪرالي وارو حصو، ڪڪرالي جي ٻوليءَ واري باب ۾ آيل آهي. خاص جاتيءَ وارن جي ٻولي ۽ لهجي تي مختلف لهجن جو اثر محسوس ڪري سگهجي ٿو. هڪ طرف جاتيءَ ۾ جتن جي گهڻائي آهي، جنهن ڪري هتان جي لهجي تي "جتڪي لهجي" جو اثر آهي تہ ٻئي طرف وري ڪڇ جي ويجهو هئڻ ڪري "ڪڇڪي لهجي" جو اثر نمايان نظر اچي ٿو. جاتي تعلقي جو وچ وارو علائقو جڏهن باقي اُترئين ڀاڱي ۾ ماجر وارو علائقو هئڻ ڪري اُن تي "ماجرڪي لهجي" جو اثر پڻ ملي ٿو.

جتڪي لهجي جو اثر: جاتيءَ جا رهواسي (جتن کان سواءِ) پاڙيسري هئڻ جي ڪري ۽ لڳ لاڳاپن جي بنياد تي پنهنجي روزمره جي گفتگوءَ دوران پنهنجي ڳالهہ ٻولهہ ۾ "جتڪا لفظ" ڳالهائين ٿا. هُو جتن وانگيان ماڻهوءَ بجاءِ "ماز" چون، ۽ تُون يا توهان لاءِ "اُتُون" لفظ استعمال ڪن، ۽ هينئر لاءِ "هِجر" چون ۽ "ڇا" واسطي جتن وانگر "شاڙو" چوَن. لفظ "آيو" بدران "آئو" چون ۽ "هڪ" لاءِ "ڪڙو" اُچار ڪتب آڻين، آهي بجاءِ "آئي ڪَ" استعمال ڪن. اِهي لفظ وري جملن ۾ هن طرح ڪتب آڻين. ڪَڙو ماز (هڪڙو ماڻهو).

آئون هِجرَ آئو آئي ڪَ. تون هنيئر آيو آهين، ۽ "ڇــا آهي"واسطي ڇوَن، شاڙو آئي.

ڪڇڪي لهجي جو اثر: جاتيءَ جون اُهي قومون جيڪي ڪڇ جي ويجهو رهن ٿيون، انهن جي ٻوليءَ تي ڪَڇِڪو لهجو غالب نظر اچي ٿو. جاتي تعلقي جي ڪڇ واري (ڏاڪڻين) علائقي ۾. ساحل طرف رهندڙ هي قومون اڄ بہ پنهنجي عام گفتگوءَ دوران "ڪڇيڪا لفظ" استعمال ڪن. انهن قومن ۽ برادرين ۾: جت،ٿهيم، ٻُهريا، ڏاندل، ٿَهيمورَ، رچا ۽ ڏيرا اچي وڃن ٿا. اهي اڄ بہ پنهنجي عام ڳالهاءَ ۽ صوتيات ۾ ڪڇي محاورو ڪتب آڻين ٿا. مثال طور: هُو ڪنهن کي ڪا شيءِ ڏيکارڻ لاءِ چوَن، "وڃي وَتاڙي/ يا وَتاري اڄ". اُجلائي اچڻ لاءِ چون "ٿِڳائي اڄ". گهرن کي ڪچين وانگر گهرين ۽ ملاحن کي ملاحين، ٻارن کي ٻارين، ماسترن کي ماسترين چوڻ. اگر ٿهيم ذات جو نالو وٺن تہ ڪچين وانگيان چون ٿهيمين، رڌن لاءِ بہ رڌين، يا پنهنجو پاڻ کي "پِندَ" ۽ ڏبَنِ کي ڊِبين، ڪانَن کي ڪانين، ٻکين لاءِ ٻکيين اُچارين. اِهڙي طرح ٻن ڄڻن لاءِ "ٻوڄڻا" استعمال ڪن، ڃانورن کي چوڪين چِون، بهرحال جاتيءَ جي ڏاڪڻين حصي ۾ رهندڙ قومن ۽ برادرين تي نہ صرف ڪڇڪي لهجي جو اثر آهي، پر ڪڪرالي کان ويندي ڪاروڇاڻ تائين اِهو اثر مُسلسل نظر اچي ٿو. جنهن جو اسان ذار بابن ۾ ڪيو آهي.

جاتيءَ جي لهجي ۾ مختلف لفظن جو واهپو: جاتيءَ جا ماڻهو پنهنجي گفتگوءَ دوران، مختلف لفظن جا حرف بدلائي اُچارين. جنهن ڪري حرف جي تبديليءَ سبب لفظ جي صورت ئي تبديل ٿي

ويندي آهي. مثلاً: هن علائقي جا ماڻهو الف بجاءِ هہ، ب جي بَدران ٻ، ۽ ت بجاءِ ڏ استعمال ڪن. خ جي جاءِ تي ڪ ۽ ک اُچارين. س جي بجاءِ ش، ۽ ش جي جاءِ تي چ، اُچارين. جڏهن تہ ع بدران الف ڪتب آڻين ۽ ق بجاءِ ک استعمال ڪن. جن جا مثال هيٺ ڏجن ٿا.

الف ۽ هہ جو مثال:

ايٺِ- هيٺ. اينان= هينان، ان جو= هِن جو.

ب ۽ ٻ جو مثال:

ٻلي= بَلي، ٻچو= بَچُو، ٻونڪارَ= بونڪارَ.

ت ۽ ڏ جو مثال:

وِجاتِ= وشاڏِ ، جَڪاڏَ= زڪوات، شانت= شاڏِ.

خ- ڪ ۽ ک جو مثال:

ڪاص= خاص، ڪميسو=خميسو، ڪُوچِ= خوش، ڪاموچِ= خاموش، ڪِيالِ= خيال.

س ۽ ش جو مثال:

سائر= شاعر، سُڪرِ= شُڪَر، سونق= شوق.

س ۽ چ جو مثال:

چاباش= ساباس، چِڪر= شڪر، شَپرِي= چَپَرِي.

ع ۽ الف جو مثال:

اشقِ= عشق، آرو= عارو، اجِب= عَجب.

ي ۽ ز جو مثال:

يارو= جارو، يافَر= جَعفر، جاڪب= يعقوب، جتيمِ= يتيم، زقين=

يقين، جَبَر= زبر، زَنازي= جنازي، زَناوَرِ= جانور.

جاتيءَ جي لهجي جا ڪي خاص لفظ ۽ جملا: جاتيءَ جي لهجي ۾ ڪي اهڙا لفظ آهن، جيڪي جاتيءَ جا ماڻهو پنهنجي سنڌي ٻوليءَ واري لهجي ۾ بگڙيل صورت ۾ ڳالهائين، جيڪو ان طرف جو ئي خاص لهجو مڃيو وڃي ٿو. جاتيءَ جي علائقي ۾ انهن مٿين لهجن (جتڪي ۽ ڪڇڪي) کان سواءِ "شڪارڪو"،هڪ ٻيو لهجو بہ پنهنجو وجود رکي ٿو، جنهن بابت "ڪکرالي واري ٻولي" جي باب ۾ ذڪر ٿي چڪو آهي. ليڪن جاتيءَ واري علائقي مان جيڪي محاورا ملي سگهيا آهن، سي اڳتي هلي هن ئي باب ۾ ڏبا:

جاتيءَجي لهجي ۾ بگڙيل لفظن جو استعمال:

غلط	معنيٰ
آشِقِ	عِشق
ايٺِ	هيٺِ
جوبَڻ	جوبَنِ
ٻِچُون	ٻچون
شڏائيدا	سڏائيندا
ڪنيدو	ڪندو
ڪاص	خاص
ٽِڪَسِ	ٽڪيٽَ
سِلامِ	سَلامِ
لانشِ	لاش
ميڙي	مِڙئي

ڪَني	ڪَنين (ڪَنِ)
واڪوبيت	واقفيت
ڪانِ	ڪانَ
مالومِيَتَ	معلومات
دولاري	ڏُهلاري
مائُووَ	مائهوءَ
سانئِر	شاعِر
لفظو (لوِظو)	لفظ
تگِ	تَنگِ
ڪاڳسِ	ڪاغذِ
طرو	طرح
زقين	يقين

جُملن جو استعمال: اڪرن جيئان جملن ۾ بہ جاتيءَ جا مائهو مهاڻڪيءَ ڪيڪي ڳاڻڙ لفظن جو استعمال ڪن ٿا. انهيءَ ڪان سواءِ شڪارڪي لهجي جو اثر بہ جاتيءَ جي لهجي ۾ پڻ موجود آهي.

مهاڻڪي لهجي وارا جملا:

غيرمعياري لهجو	معياري لهجو
آن ڪا توبانهہ	اوهان ڪان توبَهہ
هُڏان ويچ زور	هوڏانهن ضرور وڃج يا وڃجئين
شَتي جي زنازي ۾ ويولو	ڇَتي جي جنازي ۾ ويو هليو
ڳاڻِ، وِڃاڻِ تِيو جا نہ؟	ڳائڻ، وَڃائڻ ٿيو يا نہ؟

غيرمعياري لهجو	معياري لهجو
ماڻووَ لا لوِ زو (لوظو) چيو	ماڻهوءَ کي لفظ چَيم
اِيٺ ويئي رو	هيٺ ويهي رهو
ڪاڳسِ ڏئي شڏِيدا شُون	ڪاغذ ڏيئي ڇڏيندا سون
جَڪِيُون آلنگ ڪِنديون	يڪيون الڳ ڪنديون
نان ڙي نا	نہ ڙي نہ (ناڪار لاءِ)
لانشِ ڊوئڻ ويو	لاشِ ڍوئڻ (ڪڻڻ) ويو

ڪجي ڳاڏڙ لهجي وارا جُملا:

غيرمعياري لهجو	معياري سنڌي جملو
مَلائين (ملاحين) جي گهرين هِلو	مَلاحن جي گهرن ڏانهن هلو
شورين کي ماسترين وٽ شڏيو	ڇوڪرن کي ماسترن وٽ (پڙهائيءَ لاءِ) ڇڏيو
ٻارين کي رڊين ۾ نہ اُماٽيو	ٻارن کي رڍن ۾ نہ موڪليو
ٿهيمين ٻين جَتين جو پيڙو جهيڙو ٿي پٿو	ٿهيمن ۽ جتن جو گڏ جهيڙو ٿي پيو
پند ڳنهي (ڳني) آيو آئيس	پاڻ وٺي آيو آهيان.
آئين ڪا ڪانہ پڳاسِين	اوهان ڪان (سان) ڪين پهتاسُون
اِنين کي پہ ڪائين تي ڳنهي (ڳني) وڃو	انهن کي بہ ڪانِين تي وٺي وڃو.
آئين ٻوڇٽا گهَرين پيڙا تيو	اوهان ٻئي ڇٽا گهرن ڏانهن هلو.

شڪارڪي لهجي وار جُملا:

شڪاري جملو	معياري جملو
لـي شـائِين، شـوري مـان جوءِ ڪِتاب ڦاڙي شڌِيو	اي سـائين! چوري (چوڪري) منهنجو ڪِتابِ ڦاڙي ڇڏيو.
لـبي رَن سُتـــڻ ۾ سڳو وِجي شڌجينِ	اي (يـا او) زال سـلوار ۾ اڳٺ وِجهي ڇڏجئين.
لي جارو ڪُجِ آهِين ڪِ؟	اي يارو خوش آهين ڇا؟
يافر کي چيداسُون ڪم ڪِندِو	جعـفـر کـي چونـداسُون ڪـم ڪندس .
بائُو توڪِ چابَسِ هوءِ	يائُو توکي شاباش هجي.
لِ شورا آجموتو ڪاري ڏسِ	اي ڇورا آزمودو ڪري ڏسِ.
لِ ڪَٽِيانِ ڪَبَرَ هُوڏن	اي ڪينِ (اوهان کي) خبر هوندي.
ڪٽين ايڙو پَشِ تي شڌايان نہ جادِ ڪيدين	تنهنجو اِهڙو حال تي ڇڏايان جو ياد ڪندين.
لي ڪَٽِيان جوتِ ڪيڙي آئي، نہ لاڙهيا نہ لڳڙ	اوهان جي حالت ڪهڙي آهي؟ نہ ڪپڙو نہ گندي.

جاتيءَ جا خاص مُحاورا:

ٻين علائقن وانگر جاتيءَ واري علائقي جا ماڻهو پنهنجي روزاني واري عام گفتگوءَ ۾ ڳالهہ جي بناءَ ۽ ان کي خوبصورت بنائڻ خاطر اِهڙا جملا ڳالهائين، جن مان اُن ڳالهہ جو مڪمل نچوڙ نڪري سگهي. اهڙي قسم جي جملن کي نہ صرف جاتيءَ جي علائقي جا

مَرد، پر عورتون بہ ڳالھہ ڳالھہ ۾ استعمال ڪن.

مَردن جا محاورا:

- ڪنهن کي خوش خير عافيت ڪندي چون: خوش، جوڙ، ٺاٺ، ڀيا مڙئي سڪَ.
- ڪنهن کي ڌمڪي ڏيندي چون: ماري ڀِڏ ڪڍي ڇڏيندوسانئين، يا چون: ماري ڪَلر ڪري ڇڏيندوسانئين.
- هيءَ لفظ ڪنهن اهڙي ماڻهوءَ لاءِ چوَن جيڪو ٻُڏي ۽ وساري ڇڏي چوَن: صفا ڪو مهُجڻ آهين.
- ڪو جيڪڏهن ڪا ڳالھہ پيو ڪندو ۽ بيو چوندو اِهو ڪوڙ پيو هڻي تہ اُهو ڳالھہ ڪندڙ مذاق مان قسم کڻندي چوي: پَن جو سونهن. هي ڏندين تي رهندڙ ماڻهو چوَن.
- ڪنهن جيڪڏهن ٻئي کي ماري ڇڏيو تہ چوندا. فلاڻي هٽي فلاڻي کي پش ڪري ڇڏيو.
- مال ۾ يا ماڻهن ۾ موت پوي تہ چوَن: هن پيري ڏاڍي اوتر تي ويئي آهي.
- ڪو جيڪڏهن خراب ويڻ ڪڍندو تہ چوندا: ميان توارَ نہ ڪَر.
- پنڌ ڪري پهچڻ وقت چوَن: ميان هڻ هٽا، ساهہ ميران (يا مردان) ڪري اچي پڳاسين.
- ڏڳو خصي بنائڻ لاءِ چوَن: پوني/ يا سَسَو ڪري ڇڏيوسون.
- خراب وقت لاءِ چون: ميان ڪارو وقت اچي ويو آهي.
- توڪل لاءِ چون: ابا الله تو سلي ويٺا آهيون.
- ڪنهن کي ڌمڪي ڏيندي چوَن: ميان تون هاڻ ڏونرو پيچي ڪائج.

- ■ ڪنهن چڱي ماڻهوءَ لاءِ ڪُڏي ڪَمَ ڪرڻ وقت چوَن: سانگِ، وانگَ ماڻهو آهي ائين توڙئي ڪندو.
- ■ اگر ڪو آيو تہ پُڇندا، ابا خيرڪو آيو آهين؟
- ■ ڏيتي ليتيءَ بابت چوَن: گهور اُڌاري ياجي آهي اڄ ڏيٺي سُڀائي وٺي.
- ■ جلدي ڪَمَ وٺڻ وقت چون:ميان هينئر ڪم وٺي لاءِ پوءِ مٿان ٻاندي ڏيڱي وارو ڪَمَ نہ ٿئي. (ٻاندي ڏيڱي جي پڇ مان هٿ ڪڍبو تہ ٻڌو).
- ■ حياتي ۽ بقاءَ جي ڳالهہ ڪندي چوَن:ها! بابا دم نہ دم ڪنئي پيڙو آهي، بس دم گُذر آهي.
- ■ عاجزي ۽ انڪساريءَ جو اظهار ڪندي چوَن:هُن (الله) جي سَرڪار ڏاڍي آهي (يا چوَن ڀاري آهي).
- ■ ڪير واندو ۽ نَڪَمو ماڻهو رُلي پني ڏِڪا جهلي گهر ايندو تہ اُن ڪي طنز وچان چوَن:ها! نورو تَڪن جو ڪمائي آئين؟
- ■ ڪتي گهٽي هاءِ گهوڙا ٻُڌن تہ چوَن، ميان يڪدم گهوڙا ويڪَ مچي ويئي.
- ■ ڪنهن ظاهري ڳالهہ ٻڌائڻ بابت چوَن: ميان اُبَ اکين ٻيو ڏسجي تنهن ڏانهن اَڱر سَجڻ جو ضرور.
- ■ ڪنهن جانور ۾ سُٺي عادت ڏسن تہ چوَن:ميان انسانن مان اسالت نڪري وئي پَر جانورن ۾ اڃان موجود آهي.
- ■ جيڪڏهن ڪو پنهنجي زال تي ڪاوڙجي ۽ ان کي ماٿن ۾ وٺي وجي ۽ سُهري کي ڇوي، ميان جَهل پنهنجي پڳريءَ کي.

- كنهن جي ترقيءَ لاءِ چوَن: ميان رب وڏو نقطي نواز آهي جنهن کي وٽي تَنهن کي گهُري.
- کو جيڪڏهن آرڏائيءَ کان ڪم وٺي ته چوَن:شَلَ پنيائي گهوٽ پُڄنئي.
- وقت جي نزاڪت ۽ حالت جو اظهار ڪندي چوَن، ميان وِچين ٿي ويلا ڪري.
- کو جيڪڏهن هيڏانهن هوڏانهن نهاريندو ويندو ته چوندا، هيءَ کو جهوتن ۾ اچي ويو آهي؟
- کو جيڪڏهن بدفضيلتو هوندو ته اُن لاءِ چون: فلاڻو ماڳهي فضيلت جو کوٽ آهي.
- بي عقل ۽ بيوقوف ماڻهوءَ لاءِ هي لفظ چوَن: فلاڻو عقل جو ڪانگارو آهي.
- کو جيڪڏهن ڪچهريءَ يا فيصلي جي وچ ۾ ڳالهائيندو ته ان کي چوَن:بِتاڙ نه ڪر.
- کو جيڪڏهن ڪَم ڪرڻ کان لهرائيندو پيو ته چوندا. گوٺ ناٿ پيو ڪري.
- کو جيڪڏهن عطر يا ڪا خوشبوءِ هٽي ايندو ته چون:اِيڏي ڏَپ فلاڻي ۾ هُئي جو بَس نا ڪانهي (ڏپَ عموما بَدبُوءَ لاءِ استعمال ٿئي ليڪن جاتيءَ طرف اِهو لفظ خوشبوءَ لاءِ ڳالهائبي).
- کي پاڻ ۾ ڪچهري ڪرڙي رهيا هوندا، ۽ ٿيون ٻاهران اچي پڇي ته ڇا پيا ڪريو؟ ته جواب ۾ چوندا: مِڙئي ڪٽ وٽِ پيا ڪريون.

■ گهٽي گرميءَ واسطي هي اکر چوَن، ميان ايڏي گرمي آهي جو متو تو ڇٽي.
■ ڪنهن اِهڙي ماڻهو ڪان پڇن تہ ڪهڙي خاندان مان آهين؟ اِن تي هُو جواب ۾ چڱي ڪُٽنب جو حوالو ڏئي تہ ان کي چوَن:ٻوءِ تون ڪَنڌائتو آهين.

عورتن جا محاورا:

■ جاتيءَ جون عورتون ٻليڪار ڏينديون چون، آئي لَئِي ٻلي ڪري آئينءَ.
■ تعجب واري ڳالهہ جو اظهار ڪندي چوَن، آئي گوڪَلَ.
■ کو ڪم نہ ڪرڻو هوندن ۽ ٻي جي مجبور ڪرڻ تي ڪنديون تہ چونديون: اڌي نيٺ نڌان ڪرڻو پيم.
■ ڪنهن پوڙهي عورت جي محفل ۾ نہ اچڻ تي ٻي ان جي پٺي پُڇا ڪري تہ چون: اُها هاڻ چلڻ چُڪي ويئي آهي.
■ ڪا جيڪڏهن ڪچو ٻار ڪيرائي وِجهي تہ چوَن، فلاڻيءَ پيٽ وراڻي ڪئي آهي.
■ هڪ عورت ٻيءَ عورت سان ڪنهن جي گِلا ڪرڻ چاهيندي هجي ۽ اُها ٻڌڻ لاءِ تيار نہ هجي تہ اڳلي چوَندي، هاڻ نَهيو اڌي جيٺا پوري نہ ڪَر.
■ ڪا عورت بلڪل آهستي، آهستي پٺي ڳالهائيندي ۽ پرين عورت کي ڳالهہ سمجهہ ۾ نہ پئي ايندي تہ چوندي: لَئي هاڻ تون مِن، مِن چونجڙو تہ نہ ڪر.
■ ڪنهن جي سوال ڪرڻ تي اوڏيءَ مهل جواب نہ سُجهندو هوندن

يا جواب نہ ڏيڻو هوندن تہ تڏو ساهہ پري چوَن، لٺي اڏي ماٺ ويهي.

■ ڪنهن جي ڳالهہ تي عجب ٿيئن تہ چوَن، فلاڻيءَ جي ڳالهہ سٺي اِهڙو عجب ٿيومر جو بَس نا ڪانهي يا چون، عجب ڪٺي ويم.

■ اگر ڪا عورت ٻي عورت کي سندس پُٽ جي دانهن ڏئي تہ اڳلي چوي ها! ادي ڳام منجهان (پيو يا ٿيون) ڳجَريون مٿين... (يعني منهنجو پُٽ اِهڙو بَد افعالو نہ آهي).

■ اگر جاتيءَ جي عورت ٻئي پاسي وڃي ۽ اُتي ڪنهن عورت سان ڳالهائي، اُها عورت ان سان بحث ۾ نہ پهچي سگهي تہ چونديون اوهان جاتيءَ واريون ڳالهہ مان ڳالهہ ڪڍو. تڏهن تہ سالڪن چيو آهي، جاتِيون سٺو واتيون.

■ هڪ عورت جي ٻار ٻي عورت جي ٻار کي مار ڪڍي هوندي تہ اُن عورت جي دانهن تي چوي: ادي پلي اچي ناهي ٿي مچَ ڪَڍانس.

■ ڪا عورت، ڪنهن عورت جي بيگاني پيل چيز ڏانهن اشارو ڪندي چوي: لٺي ٻڙي تنهنجي مٿي تي وار. پنهنجي چيز سنڀارِ. (ٻار بہ هڪ ٻئي جي گم ٿيل چيز لاءِ ڪري چوَن).

—

باب ٽائون
ڪي خاص، ٻٽا ۽ بگڙيل لفظ

ماڇي، ڪڪرالي ۽ ڪاري جي علائقي ۾ اڄان تائين، ڪي اهڙا لفظ ڳالهايا ويندا آهن، جيڪي لغت ۾ گهٽ ڪري ڪونہ لڀندا، پر ڪٿي هجن به سهي تڏهن بہ اُهي ٻين علائقن ۾ اِهڙيءَ طرح عام ۽ مُروج ڪونہ هوندا. ۽ اِهو بہ ممڪن آهي تہ لاڙ جي مختلف علائقن ۾ ڳالهائبا هجن، ليڪن عام نہ ...! مذڪوره علائقن ماڇي، ڪڪرالي ۽ ڪاري مان جيڪي لفظ ملي سگهيا آهن. اُنهن کي ٽن ڀاڱن ۾ ورهايو ويو آهي. هڪڙا "خاص لفظ"، ٻيا "ٻٽا لفظ" ۽ ٽيان "بگڙيل لفظ".

خاص لفظ: هتي خاص لفظن مان مراد اُهي لفظ آهن، جيڪي ماڇي، ڪڪرالي ۽ ڪاري جا رهواسي پنهنجي روزمره واري گفتگو ڪندي ڳالهائيندا آهن. اُنهن لفظن جو تفصيل هن ريت آهي:

آنوري: گجرن جو اچار.

آوَري: پٽائي گجرن جو اچار. هي خاص ماڇي طرف ڳالهائجي ٿو.

آبوسو: ڪاٺ جو ٽُڪرو جيڪو واڍا ڪِليءَ طور ڪم آڻين، اُن کي ڪاري جا ماڻهو سُونهڻ بہ چوَن.

آبوسا: مَڪئي، ڪڻڪ، جُوار ۽ ٻاجهريءَ جي اڌ ڪچي- اڌ پڪي سَنگن کي ٽاندن تي سيڪي کائين، انهن پَڪَل سنگن کي آبوسا چوَن.

آڪرو: مَهانگو- (هيءَ لفظ ڪاوڙ لاءِ بہ استعمال ٿئي ٿو).

آريا: هيٺ ڪَري ڊِلو ڪري جهلڻ (هيءَ لفظ خاص ڪري ڪاري جا بيڙياتا ڳالهائين.

آئيرَ: مرد ماڻهو پر پوڙهو.

اُپرمُو: آڻ ڪاڻل يا ڪاٺ بعد بچيل پت يا ٻوڙ کي چئجي.

اُپڙه: مَتي چڙهڻ (هيءَ لفظ ڪاري جا ماڻهو ڳالهائين).

اُپراسو: قاعدو (هي لفظ ڪڪرالي طرف ڳالهائجي).

اُيري: درياءَ جا ماڻهو پاڻيءَ مان ٻاهر نڪرڻ يا اچڻ کي چون.

اوپارو: ڪُنَ وارو تکو پاڻي، ڪاري جا ماڻهو ڳالهائين.

اوپالو: ڪنهن کي ڏوراپو ڏيڻ.

اُتري: ڪاري جا ماڻهو لهڻ لاءِ استعمال ڪن.

اُتوتي: هڪ ٻئي پنيان جاول ٻه ٻار جنهن جي عمرن ۾ هڪ هڪ سال جو فرق هجي. آهي گهٽو ڪري پاڻ ۾ وڙهندا رهندا آهن.

اِتوڙي: حُقي پيئڻ جي ڪاني.

اُجهاءِ ڪڻ: ڪنهن ڪم کي مڃائي ڪڻڻ.

اِڇا: ٻئي کي ورسائڻ.

اُدي: تلهي متاري عورت.

اِڌِ: ڪپڙن جو ڍِڳُ.

اُڌ: لوڏڙو. (هي لفظ خاص ڪري جاتي طرف ڳالهائجي).

اُڌِ: گهٽي ڪاٺ وارو پينوڙو (هي لفظ جاتي طرف ڳالهائجي).

اُڌَ: هنڌن بسترن جو ڍِڳ.

آريال: آرموشَ- پور جواني وارو اُٺ.

آروٽ: بلڪل نئون.

اُڏڪ: مکڻ کي تپائي گِهه ڪرڻ بعد پڇاڙيءَ واري سڙيل لسِي رهي ٿي ان کي اُڏڪ چئبجي ٿو. ان ۾ ڪڻڪ ماکي يا ڳڙ وغيره ملائي کائبجي ٿو.

آروڪڙو: بي ڍولو، بدشڪلو ماڻهو، هي لفظ ڪڇي زبان جو آهي پر ڪاري جا ماڻهو ڳالهائين.

آسالت: ساڃاهه، حياءَ.

اُسل: چنڊ جي پهرين تاريخ ۾ چڙهندڙ ويرن کي چئبجي (هي لفظ ڪاري جا ماڻهو ڳالهائين).

اُلڪو: ڳڻتي، فڪر، ڪنڪو.

آلوڪرو: چاڳلو (هي ڪڇي زبان جو لفظ آهي پر هتي عام طرح چاڳلي ٻار لاءِ ڪتب آڻين. پر عورتون وري آليڪرو چون).

آوساءُ: پٽ تي آگر يا ڪانيءَ سان ليڪا پائي فال ڪڍڻ.

آوساڻ: اُونهي ڪڏ جيڪا قدرتي طور ٺهي هجي ان کي اوياءَ به چون.

آوشا اُوشا: (ڏاچي) ڦرائڻ وقت آوڏارا اِهي لفظ ڳالهائين.

اورڪَ: مينهن جي سنهڙي بوند.

آورٽ: ننڍڙي ٻار جي اُلٽي.

آئوشرو: لڇو ۽ نياڳو ٻار.

آوگِرو: ڪِنو يا بي انعالو (هي لفظ گهڻو ماڇي جا ماڻهو ڳالهائين).

اُورَ: گهٽيس، ماڻهن جي گهٽائي.

اوئو: اُهيان – پارَ.

آونو: ٻُڌتي- فڪر.
آوٽو: گهر اڳيان نهيل ٿلهو.
آيُون: ٻڪريون.
آينو: اَڻ ڏوتل ٽانوَ.
اِيلاڙ: ڪوڪون. منٿون.
بارَ ٻَرِي: پيٽ واري عورت جيڪا پورن مَهينن سان هجي.
باهوڙجڻ: ڇتو ٿيڻ. (خاص ڪري ڪتي ڇتي ٿيڻ لاءِ ڪم اچي).
ٻَڌِ: دل ۾ ڪينو يا بُغض رکڻ.
ٻَسِ: ڪاري طرف وَسَ ڪي چَون.
ٻُؤ: مينهن جو پويون ٽڙ متي هُجڻ.
ٻَجيرِ: وزير، ملاح قوم جي چڱي مڙس کي چون.
ٻَنّا: غيرآباد زمين.
ٻاجهتِ: ننڍين ٽنگن وارو ڪاٺ جو صندل ان کي ٻَجَهتِ بہ چوَن.
ٻتار: ٻن ڇٽن جي وچ ۾ ٿيون هرويرو اچي ڪانجان وجهي ان کي ٻتار چون (هي لفظ گهٽو ڪري جاتيءَ طرف ڳالهائجي).
ٻِڏ: گاهَ جو هڪ قسم جيڪو بلڪل سنهو ۽ نازڪ ٿئي. هي گاهہ ڪاري طرف ٿيندو آهي. جاتي جي ساحلي علائقي طرف هڪ محاورو بہ مشهور آهي تہ ساري ٻِڏ ڪڍي ڇڏيندو سانءِ.
ٻوٽار: ڏاڙهي جي ٻچن کي چَون.
ٻونجهرِ: عورتون ٻارن جي گهٽي گوڙ کي چوَن.
ٻُوبِڙي: گدڙ جي دانهن.
ٻَلَرَ: سُوَرَ جي ٻَچَن کي چوَن.

ٻُلَ: ڳئون يا مينهن کي ميڙڻ لاءِ پُنيان ڦوڪ ڏيڻ.

ٻيڪَ: اکِ جي روشنيءَ کي چون.

ٻِنَڻ: هڪ ٻئي سان منافقت ڪرڻ.

ٻيٽَ: اک جي روشني ۽ خبرَ پوڻ لاءِ ٻه هيءُ لفظ استعمال ٿئي.

ٻياڻِ: ٻِه سالو اٺِ.

ٻاٻيڻ: ڏُکي مينهن جي ٻُڇَ جي پار ۾ ٻينڌل (اُپريل) نَنديون هڏيون پاڻهي ٻڃي پون تہ اُها مينهن جلد وِيامَندي. ٻا= ٻيڻ: ٻا= ٻہ نَنديون هڏيون ٻُڇ جي پاڙ واريون. ٻيڻ= ٻجي پوڻ. ٻاڳيا ان کي "ٻاٻيڻ" چون.

ٻَندِ: ابوجهہ.*

ٻَڏَرَ: ڪاني يا ٻَن جي پکي جي ديگهہ.

ٻولِي: ڪاري ماڻهو ايهو لفظ ڏُبر لاءِ ڪَتب آڻين.

ٻوڃَ: الزام مڙهڻ يا ٻُهتان هڻڻ- هي لفظ ڪڇي زبان جو آهي. جيڪو هاڻي ٻوڃَبَ ٿي استعمال ٿئي ٿو.

ٻَلَ ڪُلهيرو: ٻَل= ٻَلي، ڪُلهيرو= ڪُلهي وارو- يعني ٻلي عزت وارو، مان وارو.

ٻيجو: اُها زمين جيڪا صرف چَراگاهہ طور ڪم اچي.

ٻَر ڦوڪَ: ٻَرَ= ٻرجي وڃڻ، ڦوڪَ= ڦوڪجي وڃڻ. هي لفظ عام

---

* ان لفظ لاءِ هڪ عام روايت آهي تہ "ٻندِ" مگسي قوم جي هڪ شاخ آهي تہ مگسي قوم جي هڪ شاخ جڏهن بلوچستان لڏي "ڪڪرالي" طرف آئي تہ اُنهن هتان جي مقامي ماڻهن کي ڳاڙهن چانورن جو ٻت رڌي کائيندي ڏٺو تہ هنن بہ ڇا ڪيو جو بغير ٻجا ڳاڃا جي ڳاڙهن چانورن جون ساريون صاف ڪرڻ کان سواءِ پاڻيءَ ۾ رڌي ٻت ناهڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ اُهو ٻت جڏهن مقامي ماڻهن ڏٺو تہ انهن چيو تہ اوهان ٻنهيءَ کي "ٻَندَ" آهيو! ان کان پوءِ انهيءَ شاخ تي اِهو نالو پئجي ويو ۽ لفظ "ٻند" کي ابوجهہ يا ڇريو جي معنيٰ طور استعمال ڪيو ويو. حوالو: رئيس آچر خان مگسي کان مليل مؤرخہ ۱۹۸۷. ۳. ۲

محاوري ۾ ڪڪرالي طرف آجائي ڪاوڙ لاءِ استعمال ڪن.

يُڃان: هڪ ڪي ٻئي مان ڌپ اچڻ- پَرَ هي لفظ هڪ جو ٻئي تي تپڻ طور ب، عام طرح استعمال ٿئي.

تانگهو: گهرو ۽ اونهو تار پاڻي.

تَڙِ: ڪاري جا ٻيڙياتا ڪٽي بيهڻ يا تِڪَڻ کي چوَن.

تِروڪڙو: ٿورڙيءَ روشنيءَ جو ڏيئو.

تَڪِي: تکو پيجي وڃڻ، جيئن عام چوڻي آهي ت، فلاڻو ڏڪ هٿي ٽُڪي تي ويو.

توسلي: آسري- يا ڀروسي.

تَر گهٽي: ويساهَ گهاتي يا دوکو ڪرڻ.

ٿاڻِ: ٿاڻ يا ٿانِ، مال جي وٿاڻ طور ياڳيا ڳالهائين.

ٿڙِي: ڪنهن کي دوکو ڏيڻ، وعدو ڪري ڦري وڃڻ.

ٿَنيِ: ڪُنوار کي ساتجهين ڏيڻ وقت عورتون ڳيت چوڻ مَهلَ ستن سهاڳڻين مان جيڪا ب، عورت وِچون مصرع ڪٽي عورتون ان کي "ٿني" چون اُن مصرع جو تعلق اُن ڳيچ سان ن، هوندو آهي.

تِندو: سَٽيو پاڻي.

تو، تو: گذر سفر يا ڪنهن شيءِ جي ڳولا واسطي ڪوشش ڪرڻ.

تيڏ: ڪاٺ جي ٻونڊي کي گهڙڻ وقت هڪ ٻونڊي کي ڪارائيءَ جو ڇهڪ ڏيئي، واهولي سان چلي سڌو ڪرڻ کي واڍا "تيڊِ" چوَن.

ٽائي: ڪاري جا ملاح ۽ ٻيڙياتا رَڇَ جي ڳنڍ کي چوَن.

ٽانڪڙ: جاتيءَ جي ساحلي علائقي جا مهاڻا ڪپڙن کي ٽانڪڙ چوَن.

ٽڪاڻ: ٽَپَ ڏيڻ، ڪاري جا ماڻهو درياهَ ۾ مڇيءَ جي ٽپ ڏيڻ کي ٽَڪاڻ چون.

ٽِڪُنڊڙي: هڪ ول جو قسم.

ٽِيَرِيٽِ: اُهو ٽانو جنهن ۾ ڪنيار مٽي ڳوهين.

ٽانڪَ: انگڙي وانگر سَنهِي ڪانيءَ ۾ ٽانڪيل مڇين جي ڄڳي کي چوَن.

ٽِنگهڙ: ڪانين جي پري.

ٽَلِي: پڪين جي ٽَلِي جنهن ۾ چار پڪي ٿين.

ٽانٽو: ڀڳل ٽول (جيڪا بيڪار ٿي ويئي هجي). ۽ ڏِگا گاڏيءَ جي وِچَ واري حصي کي ٽانٽو چوَن.

ٽوٽِ: صفا پَڪل ٻير يا ڏاڏي چيڪي زمين.

ٽوڙي: اسم خاص تعلقي شاهبندر ۾ هڪ ڳوٺ جو نالو.

ٽُڪِڙي: جهينگن مارڻ جو رَڇ.

ٽڳڙو: اُهو ماڻهو جيڪو هنيلو هجي.

پالاڻ: ٻيڙيءَ کي ٻيهارڻ.

پاڻُو: درياهَ جا ماڻهو ڏگهي عرصي لاءِ ڪٿي رهن ته ان کي پاڻُو چوَن.

پاڻرو: مُهاڻن جي هڪ اوڙڪ.*

---

* مهاڻن جي انهي اوڙڪ تي پاڻرو نالو اِنَ ڪري پيو جو اِهي گهڻي وقت کان ولي جاتيءَ جي بزرگ حضرت مڱل پيرءَ جي ميلي جي ڪُنيءَ لاءِ پٽر ويندا هئا.

پُساڻ: درياءَ جا ماڻهو مڇي مارڻ وقت جيڪي ڪپڙا پائي وڃن تن
کي پُساڻ چون.

پوتو: درياءَ جا ماڻهو جنهن ڪپڙي سان ٻيڙي صاف ڪن اُن صافي
کي پوتو چون.

پَٽِ: پٽيل جي راڄ کي (جيڪو ان جي حصي وارو هجي) پٽ
چون.

پرِي: ڪاري جا ملاح پيهي يا پچنديءَ کي سڏين.

پريو مڙس: وڏي عُمر واري ماڻهوءَ کي چون.

پَريرو: پري يا پَريرو- هي لفظ خاص ڪري ماڇر ۾ ڳالهايو وڃي.

پش: ختم ڪري ڇڏڻ- ماري ڇڏڻ.

پَنگهجڻ: ٻئي تي ٽپڻ.

پوسَلَ: بارش جي موسم ۾ گپ چڪ کي چون.

پوٽائي: ڪٿي برادري ۾ برادريءَ جو سڏ ڏيندڙ کي چون.

پوٽي: هندن جي نڪاح کي چون.

پُونجي: (جمع پونجي) گڏ ڪيل، ميڙيل رقم کي چون.

جَراڙِ رسم: هي رسم ملاح ماڻهو خاص ڪري شاديءَ جي وقت
هڪ ٿال ۾ مينڌي وجهي گهوٽ کي ملين. اِنهيءَ رسم کي
"جَراڙ رسم" چون.

جَر: مڇيءَ جي ميڙاڪي کي خاص ڪري مُهاڻا چون پَرَ عام طرح
گهٽي پاڻيءَ کي چيو وڃي ٿو.

جُواڻِ: ڪاري جا ماڻهو رات جي پهرئين وقت کي جُواڻِ چون.

جُوٽَر: ڏاندن جي جوڙي واري پاڃاري.

جُوٽي: چوري ٿيل شيءِ جو ڏس ڏيندڙ.
جُهڳاء: رڃ جو قسم.
جهوڪ، جهوڪ: مينهن ٿرائڻ وقت ياڳيا پاڏي کي آٿڻ لاءِ آواز ڏين.
جِهلَ: هڪ ٻوٽيءَ جو قسم جنهن کي مال بہ کائي ۽ دوا طور بہ ڪم اچي.
جِهيرَ: چير- (چوپائي مال کي بيماريءَ وقت ڪَنَ ۾ جهير وجهن).
چانتِ: ڪنهن سان حرڪت ڪرڻ.
چِتَا: سِڙه ويڙهي ان کي جيڪو ڪچو ٻَندَ ڏين، ڪاري جا ماڻهو ان کي چِتَا چون.
چَلِ: مينهن جي وڏي اوهہ کي ياڳيال چَل چون.
چِڪراٿو: نڪراٿو ٿول (خاص ڪري يڳل) جنهن ۾ ڪنيار پاڻي وجهي رکن.
چُورِ: چِهنب دار ڪانِي.
چِيوڙو: سُور جو سنهُو چَڪِ.
چِيڪو: رات جو گهر دير سان اچڻ.
چابَ: ڪَسِي يا واهڻ کي پاڻِي هلڪي ڪرڻ لاءِ ڪکن ۽ ڪانن جو ڳنديو ڏيڻ.
چاڙو ڪرڻ: زمين تي پير هڻي ڪاوڙ جو اظهار ڪرڻ.
چانيو: لَٺِي جو سنهو ٿارو جنهن کي منهن ۾ ڇڳو ٿئي.
چِترو: ٿُرهي جو ننڍڙو تَڏو.
چِيَرِي: ڪَٽي چِرَ وقت رنگ جي ٿانوَ مٿان ڪانين جو ٺهيل حفاظتي

پڙچ جو ٽڪرو رکن ان کي چون.

چَمر: پن يا ڪانيءَ جي ويڪر کي چون.

دِلي واري رَسم: هيءَ رسم ملاح شاديءَ ۾ ڪن. هيءَ رسم هن طرح ملهائين جو هڪ ڪوري دِليءَ ۾ چانور وجهي ان کي سينگاري گهوٽ ۽ ڪنوار متان گهوري درياهَ داخل ڪن.

دوڪَ: ٻه ڏندو اُٺ يا گهوڙو.

ڍِيندار: پينگهي ۾ ٻار جي متان مُنهن رکڻي کي چيو ويندو آهي.

ڏامائي: ميمڻن ۾ برادريءَ جو سڏ ڏيندڙ کي چيو وڃي.

ڏوڪي: وڏي ڪانيءَ کي چيرجڻ کان اڳ چون.

ڏمچَر: اجايو گوڙ، ٻارن جي گوڙ ۽ مستيءَ کي چيو وڃي ٿو، پَرَ ڪاري ۽ ڪکرالي جا ماڻهو شيدين جي پُرجوش ناچ کي چون.

ڏُمر: پنهنجيءَ لَٽَ ۾ لنگهي وڃڻ، (هي لفظ خاص ڪري ڪاري جا ماڻهو اُچارين).

ڏاٻڙا: اُهو ڪاٺ جو ٽُڪرو جنهن تي عورتون ڪپڙا سنئين ۽ ڌوپ ڪَن.

ڏڪي: اُها ڪاٺ جي ڳن واري ٿُلهي پَٽي، جنهن سان ڪپڙا سَٽين.

ڏاوڻ: عورت جو ڪير (هي لفظ ڪڇي ۽ جت به ڳالهائين).

ڏارِ: مُهريءَ جي پٽڙي رذيل دال.

ڏاچَر: اُهو جانور جيڪو چرڻ ۾ بلڪل سُست هجي.

ڏنوُ: ڪاري ۽ جاتيءَ جا ماڻهو جيڪي ڪڇ جي ويجهو رَهن ٿا، أهي جزيري کي ڏنو چوَن.

ڏوتو: ڪاريِ جا لنگها ۽ ملاح مرداني عُضوي کي پنهنجي جوڙيل زبان ۾ چوَن.

ڏاڍِ: ڪڪرالي ۽ أتان جي َبين علائقن جا ماڻهو وڏي سڏِ ڏَرڻ کي چوَن.

ڏاماهُ: گاهہَ جو قسم.

ڏبَرَ: گاهہَ جو قسم.

ڏبَرَ: سُست عورت، جنهن کان ڪم نہ پُڄي سگهي.

ڏَڪِ: ڪاري جا ملاح وڏي مڇي مارڻ لاءِ جيڪو رڇ ڪَم آڻين ان کي ڏَڪ چون. هي ڏيگهہ ۾ ويهہ، ٻاويهہ فوٽ ٿئي ٿو. هي رڇ ناتارين ذريعي اُڇلجي.

ڏامَ: داغ- نشان. هي لفظ ماڇر ۾ اڪثر ڳالهائجي.

ڏوڏو: مانيءَ جو ٽُڪر- هي لفظ ماڇر طرف ڳالهائجي.

ڏيڻُو: مٽل يا سگهو هلڪو جانور.

ڏيڏو: وڏو پڪل ٻير. ان کي ڏوڏو بہ چون.

رَجهڻ: رڌجڻ- هي لفظ ماڇر طرف اڪثر ڳالهائجي.

رُپاه: ننڍڙي ٻيڙي، جنهن تي چڙهي تڙ کان وڏي ٻيڙيءَ تائين پهچي.

رڱ: أهو رڇ جيڪو ڏيڍ سئو کان بہ سئو والن تائين ٿئي. اهو وڏين مڇين مارڻ لاءِ ڪم اچي.

ريبيون: وڏين مڇين مارڻ لاءِ ڪم ايندڙ رڇ.

ريجالو: چاڳلو ٻار.

ساٽور: ڪيڙيل زمين کي جنهن سان تر ڏنو وڃي، ان کي هتي ساٽور يا سينور چون.

سانوٽي: گاهه جو قسم، جو سانوڻ ۾ ٿئي.

سايو: تياري ڪرڻ. هي لفظ عربي زبان جي لفظ "سعيو" جي سنڌي صورت آهي عورتون هي ٻئي "ي" سان به جلد اچڻ يا ڪم ڪرڻ لاءِ سايي سان اچ چون.

ساڻ: اُها چانهين جيڪا ٻاهران ۾ اندران هيٺڊي هجي.

سڄي: وڏو- هي لفظ هتي علائقن ۾ اڪثر عورتون ڳالهائن.

سپر پنوڻ: عورت جي پيٽان پورن مهينن جو مڪمل پر مُٺل ٻار ڄمي اُن کي چون.

سنير: هتي جا ماڻهو درياءَ جي وير جنهن وقت نه وڏي ۾ نه گهٽجي ۾ هڪ ڪري هجي اُن کي چون.

سبيري: ڇني اوطاق جي ٽه وقتي ماني.

سرهيال: وڏي عُمر وارو يا چڱو مڙس.

سنيڊي: سنگتياڻي- ساهڙي.

سوٻلو: چڱو ڀلو، بيماريءَ کان پوءِ چاڪ ٿي ويل ماڻهو لاءِ ڳالهائين- هيءُ لفظ ڪاري طرف گهڻو ڳالهائجي.

سهاڳو: ڪاڻ جي تر کي چون جيڪو زمين جي سڌائي طور ڪم اچي.

سوجڪي: هي لفظ سوجاڳي جي بگڙيل صُورت آهي يعني سويري- گهڻو ڪري عورتون ڳالهائين.

سُڄَرُ: اُهو جانور جيڪو ڇرڻ ۾ چُست هجي.

سَمَرو: رڌ پچاءَ لاءِ سِيڌو سامان.

سيڙهو: مال جي چَراگاهہَ واري زمين کي چوَن.

سِيَارِ: جاتيءَ جا ملاح، ٿهيم، ٻُهريا ۽ جت وغيره گڏڙ کي چوَن.

غِلافَ ڪَڍَڻِ: پارَ ڪڍي درديلي انداز ۾ روئڻ. هي خاص ڪري عورتون ڳالهائين.

غَشو: ڪنهن کي نلهو ڪوڙ هڻي ٺاري ڇڏڻ.

قَتَرو: ڪوڙو الزام مڙهڻ، هي لفظ خاص ڪري ماڇر طرف ڳالهائجي.

قَرَ ڦُلا: عورت جيڪڏهن ٻار ڄڻي ۽ اُهو يڪدم مري وڃي يا مُئل ڄڻي ته ٻيو عورتون ان جي فاتح طور جو ڪجهہ ڏين ان کي عورتون قَر ڦُلا چوَن.

ڦڪرِي: مڱن جي اُها دال جيڪا خُشڪ رڌي وڃي.

ڪانگَ تَرو: ڪَري تي ويهاريل چوڪيدار.

ڪانَڌَ ڏيڻ: ماڻهوءَ کي پُٺيان زور ڏيڻ.

ڪَتِرو: رَڃَ جو نالو جيڪو وڏين مڇين مارڻ جو وڏي ۾ وڏو رَڃ جنهن کي چاليهہ، پنجاهہ ماڻهو ڇڪين.

ڪُشميرو: گپ ۾ پيل ڪِچرو هن کي عورتون ڪُشمرو به چوَن.

ڪَڏِري: ننڍڙي ٻار کي "ٻخار بعد ٿيندڙ ڦِگهر" هي لفظ ڪڇي زبان ۾ به ڳالهائجي ۽ خاص ڪري ڪاري جون عورتون ڳالهائين.

ڪُسانجو: عورت جو ڪچو ٻار ڪري پوڻ. ان کي ڪُهائي به

چون.

ڪَسرَت: ورزش يا طاقت. پَرَ ڪاري طرف هي لفظ اڪثر ڪمال جي معنيٰ ۾ استعمال ٿئي.

ڪُرِچَٽَ: پاڻي نہ هئڻ جي صورت ۾ هاري سُڪي زمين کي ڪيڙي ان ۾ ٻج ڇٽين ان کي ڪُرچٽ چون.

ڪَنگورِ: جاتي طرف سرَ کي چوَن.

ڪَنگ: پکيءَ جو نالو.

ڪَنگ: مڇيءَ جو نالو جيڪا ڪاري ۾ ٿئي.

ڪَنگو: مڇيءَ جو نالو جيڪا ڪاري طرف ٿئي.

ڪونتِ: ماٺو يا ڊِگِيءَ جي ڪِياڙي.

ڪارِ: لاڻي جي ٻوٽي کي ٿهڪائي اُن مان ڪار ٺاهين جيڪا ڪپڙن ڌوئڻ جي ڪَم اچي.

ڪُپَ: ٻوٽِيءَ جو قسم.

ڪُورا: گوڙ ڪرڻ. هي لفظ اڪثر ڪارائي ماٺو ڳالهائين.

ڪُونچرو: ڏِنگي ماٺوءَ کي چوَن.

ڪُنچلڙو: سُڪي تندو تي وجھ.

ڪِجَڻِ: هيءَ لفظ هتي ٻن معنائن ۾ استعمال ٿئي. هڪ پائڻ. جيئن چوَن فلاڻو- فلاڻي کي ڪجي ٿو. ۽ ٻي معنيٰ آهي سُڪِي وجھ. جيئن ٻوڙ لاسَ ڪِجي ويئي.

ڪوڙ: ڪَتي ڪپڙي ڇُرڻ وقت هڪ ٻي رنگو محلول تيار ڪن. جنهن ۾ ڪُتڪي، ڪنئور، مِينوري ۽ پاڻي ملائين پوءِ ان کي ڇُريل ڪپڙي جي رنگ کي پڪو ڪرڻ لاءِ ليپ ڪَن اُن ليپ

ڪرڻ ڪي "ڪوڙ" چوَن جيئن شاهہ صاحب بہ پنهنجي
ڪلام ۾ اهو لفظ هن طرح آندو آهي "جا پَر ڪَنيءَ ڪوڙ،
سا پَر سورن مون سين ٿئي" (شاهہ).

ڳٺوُ: ڇرڪ پرڻ يا ڇرڪ ڏيارڻ يا ٺاهہَ ڏيارڻ. هي اڪثر مال جي
ڊپ لاءِ ڪم اچي.

ڪِيرول: وَل جو قسم.

ڪيروڻ: وڻ جو قسم.

گاراءُ: ملاح ۽ لنگها (خاص ڪري ڪاري ۽ ڪڪرالي جا رهاڪو)
هي لفظ مرداني عضوي لاءِ ڪَم آڻين.

گڏا: (غذا) عادت. هيءُ لفظ ڪاري ۽ ڪڪرالي طرف هڪ جهڙو
ڳالهائجي.

گِري: ڳريو– هي لفظ ماڇر جا ماڻهو ڳالهائين ۽ ڳرئي يا مُرئي ڪي
چون.

ڳڙيت ٿي وڃڻ: يعني اوچتو رنگ بَدلائي وڃڻ. هي لفظ بلوچ ۽
سنڌي سڀ اُچارين.

گڙبَ: عام طرح ان کي گُڙبي بہ چوَن. هاري ماڻهو ڇا ڪندا آهن
جو زمين کي پهريائين هر ڏيئي پاڻي ڇڏي ڏين. جڏهن زمين
ٺَري وڃي پوءِ اُهو پاڻي ڇنڊي ٻيهر پاڻي ڏئي ان ۾ ٻج ڇٽين
اُنهيءَ ٿُنيل پوک کي گُڙبَ چوَن. هيءُ خاص ڪري سارين
جي پوک لاءِ ڪَن.

گڙِي هڻڻ: ڪنهن سان ڪوڙ هڻڻ.

گوش پُورنڊِي: اُها مينهن جنهن جا ڪَنڊا سِگَ پويان وريل هُجن.

گوبِي: ڪڪرالي ۽ ڪاري جا لنگها ۽ ملاح دُبر لاءِ هي لفظ ڪم آڻين.

گِيسو: پَٽَ تي ويهي ميدان ٻُهارڻ. عورتون ان کي گيسو ڪار به چوَن.

ڳانبَ: تنيڙي ٻار جو هڪ ساهي روئڻ.

ڳاهہَ: ميجي ڦاسائڻ لاءِ ڪلونءَ ۾ چارو وِجهڻ.

ڳاررُو: ڪانگ لنوَڻَ جي آواز کي چون.

ڳيُور: جت، ملاح ۽ ڪاري جا ماڻهو تنيڙي ٻار کي چوَن.

ڳنُون: بند يا ٻَني جو پاسو، يا ڪمند جي لٺ.

ڳونِ: ڌيان ڏيڻ. توجهہ ڏيڻ.

ڳهلو: موڳو، سُست يا بيوقوف.

لانٺيرو: ڳاڙهي رنگ جي گندي، جيڪا خاص ڪري ڪتي ڪُنوار کي لانئون ڏيڻ وقت اوڍائين.

لِچَڻِ: گاهہ جو قسم جو ڪاري طرف ٿئي.

لڙهِ: ڪتي ڇرڻ وقت رنگ جي تانوَ مٿان جيڪا ڳوڻ يا پُراڻي ڪپڙي جو ٽُڪري ڍڪڻ لاءِ رکن اُن کي پنهنجي فنِي زبان ۾ "لَڙِهہ" چوَن.

لِگَ: بَدن، هي لفظ ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري طرف عام آهي.

لکَ: ملاح ۽ درياءَ جا ماڻهو ميجي ڏسڻ کي لکَ چوَن.

لَلرِ: گاهہَ جو قسم.

لَڙهيو: پَن جو ننڍو پڙچ.

مڙهو: جَهنگل وارو علائقو، هي لفظ خاص ڪري ماڇر، ڪڪرالي

۽ ڪاري طرف ڳالهائجي.

مَوارِ: ٿلهو ڀَرو.

مورو: سُست ۽ ٿڪي طعام ڪي چوَن.

موٽِ: مال جو لوڙهو. ڪاري طرف موٽ هڪ ڳاهه جو به قسم آهي. پر عام طرح بيوقوف ماڻهو کي به چون.

مُهڄَڻِ: بي متو، بي وقوف.

مَدوري: متي جي چڪر يا تيريءَ لاءِ ڪم اچي، خاص ماڄر طرف ڳالهائجي.

مُتو: ٿلهي ماني. هيءَ لفظ ماڄر ڪان ڪاري تائين ڳالهائجي پَر ڪاري جا ماڻهو وري اکرن جي مجموعي کي به مُتو چوَن.

مَدارِ: تڌ لڳڻِ يا زُڪام ٿيڻ.

مَدي: دل ۾ ميرائي رکڻ.

مورِ: پوٺي واري زمين، ڪاري وارا چون.

مُنديلَ: هڪ ٻوٽي جو قسم جو اِنهن علائقن ۾ ٿئي.

ميٽ: اک جي روشني.

نِراسَ: بغير انگن جي لسِي ڪاٺِي.

نِرجو: ڏاڏو پاپڪو. جيئن چوَن فلاڻو نَڪ نرجو آهي. هي لفظ "نِرجو" به ڳالهائجي.

نِپٽ: صَفا، بِنه، ماڳهين.

نِسيو: سَرديءَ جي موسم ۾ جيڪڏهن ڏينهن تورو گرم ٿي وڃي ته ان کي نِسيو چون. هيءَ لفظ ڪڪرالي ۽ ڪاري جون عورتون گهڻو استعمال ڪن.

نَمتا: مَجڻ يا جُهڪڻ، هي لفظ خاص ڪري ڪڪرالي ۽ ڪاري جون عورتون ڪَتب آڻين.

نِورو: واندو- هي لفظ اصل ڪڇي زبان جو آهي پَر ڪڪرالي جا رهاڪو بہ اُچارين.

نيرو: پاڻيءَ جي ننڍي ڪسي.

واهَندو: ننڍي ڪَسِي.

وانڪِي: اباڻي ملڪيت.

وانَرو: مَسخرو- خوش طبعَ.

وڏوڙڻ: رُسڻ، ڪاوڙجي وڃڻ.

وَرِ: ڪٽ واٽيندڙ ڍينبڍي ٻَڌندي جيڪو تاڳو وارين اُن جي وَٽَ ڪي وَر چوَن.

وَڙ: شانِ عزت، مان، خاص ڪري عورتون گهڻو استعمال ڪن.

وِرَانڊَ: پونجاڙي وِڇيڻ، ويل جيڪو هلڪي قسم جو ڪاڏو پيتو ٿئي ان کي ڪڪرالي ۽ ڪاري جا ماڻهو وراند چوَن.

وِسلٽُو: ڪنهن ٻَنيءَ جو ان اِهڙو ٿيندو آهي جو اُن جو اٽو پچائڻ بہ نہ ايندو آهي ۽ هٿن مان ڪري پوندو آهي ۽ عورتون ان کي بي پوڳو چوَن. هيءَ لفظ ٻَاڙهن چانورن جي اٽي لاءِ ڪتب اچي.

ويچاڙ: گهڻي چاڙي ۽ ڪاوڙ واري عورت.

وينگسَ: چوڏهن ورهن جي ڇوڪري، هي لفظ خاص ماڇر جو آهي.

هَالِي: اُها مينهن جنهن جا سِگَ اُبتا وَريل هجن اِهڙي مينهن کي ياڳيا

نياڳي سَمجهن ٿا. ان لاءِ هڪ پهاڪو بہ مشهور آهي "هالِي پڙَ پالي".

هاسيڪار: خاص طرح ڪنهن وڻ هلي وڃي ڳالهہ ڪرڻ، ڪمَ چوَن.

هرڻ لائي: هڪ وَل جو قسم، جا جاتيءَ جي ساحلي علائقي ۾ ٿئي.

هرڪِجي پوڻ: دِل مٿي ڪرڻ يا آڪن چَڪن ٿيڻ.

هَوَرَ: ڪوڙ هٽن، هي خاص عورتون ڳالهائين.

هوڙا: ڪاري مڇي مارڻ وڃن تہ چوَن: هوڙا پهري ويا آهن.

ٻٽا لفظ: ٻٽا لفظ جن کي لُغت جي اصطلاح ۾ "لفظِ اضافي" بہ چئبو آهي. اهي گهڻو ڪري هم وزن هوندا آهن. انهن مان ڪيترائي لفظ هم معنيٰ ۽ بامعنيٰ بہ ملن ٿا. ليڪن ڪي لفظ اهڙا بہ مليا آهن، جيڪي بي معنيٰ آهن. صرف لِساني صوتيات ۾ دورانِ گفتگو جملي جي نِياءَ طور ڪم اچن ٿا. اهي لفظ اچارڻ سان نہ صرف جملي ۾ سُهڻائي ۽ جاذبيت پيدا ٿئي ٿي، بلڪِ هڪ نغمگيءَ جو تاثر پڻ ملي ٿو.

هي لفظ ماڇر، ڪڪرالي، جاتي ۽ ڪاري جي علائقن ۾ مروج آهن هنن لفظن ۾ انگريزي، عربي ۽ فارسيءَ جا لفظ بہ اچي وڃن ٿا، جن جو ٻڌو لفظ سنڌي لهجي ۾ ملي ٿو:

آنا- فانا
آکڙ- ساکڙ
آتر- پاتر
ايرو- سَيرو
آگر- مگر
ارهيال- سَرهيال
اُٽل- پُٽل
اڃو- اُجرو
اُمر- ڏُمر
آس- نِراس
آب- پاڻي
آب- تاٿو
آزي- نيرازي
آجو- تاجو
آڪرو- مانو
آڇي- پاڇي
اُبت- سُبت
اٿو- پتو
اڪر- ٻڪر
اوڙي- ڏوڙي
اِڇي- پِڇي
آجهو- اولو

اَنت- شمار
آغير- وَغير
انت- اپار
ايرو- غيرو (خيرو)
الهو- تَلهو
اڇو- پِڇو
اُڏي- ساماٽي
اگهہ- پار
اوَير- سوَير
اُڻِ- تُڻِ
اَنگِ- ٻَنگِ
اُٺ- ٻُٺِ
اُڪو- ڏُڪو
ايلاچي- ٻيلاچي
اوهي- واهي
اَڪَن- چَڪَن
اُوري- پوري
اُري- پُري
اِيڙا- پيڙها
بالا- بالا
بَد- شَدِ
بيگهر- سيگهر

بلو- پيٽي
بيڪار- سيڪار
برسات- ٻَڙي
ٻڪيو- اُگهاڙو
ٻگهڙ- ٻِگهڙ
ٻارَ- ٻُيور
ٻڪ- ٻڪ
ٻُر- ٻُر
ٻڪِ- ٻڪان
ٻوڪي- سوکي
ٻيڙي- ٻاتي
ٻَرن- تڙهڪن
ڀلو- ٽَلهو
ڀور- ڀُڪو
ڀَڄَ- ڀُڄَ
ڀور- ڀور
ڀاءُ- برادر
ڀڳتِ- سڳتِ
ڀانئڻ- چِتائڻ
ڀَڙِ- ڀِڙِ
تالا- تاڪَ
تَبر- ترار

ٽِر- ٻِرِ (وِر)
ٽڙ- پيڙ
تَرتيل- پَتريل
تِرِ- تروڪڙيون
تَڪِ- تَڪان
ٿُڪُ- ٿُڪان
ٽنب- ٽوٽي
ٽِڙَن- ٽڙڪَن
ٽِر- ٽاڪَ
ٽارو- ٻُهارو
ٽِپڙَ- ٽِيڪڙَ
ٽِرِ- ٽَران
ٽيڪڙ- سيڪڙ
ٽِلي- ٽِسري
ٺا- ٺا
ٺاشا- ماشا
ٺِڪر- ٺُولو (ٺُولا)
ٺَڪِ- ٺُڪِ
ٺُڪِ- ٺڪِ
پاٿي- جاٿي
پاتِ- باتِ
پٿسو- پائي

پادَ- بادَ
پٿسو- پَنجڙَ (ڏوڪڙ)
پوري- سُوري
پَٽِ- ڇَٽِ
پُٽُ- مُٽِ
پَٽر- پٽر
پرچاءُ- سَرچاءُ
پوش- پوشان
پَروٽِيون- سَروٽِيون
پَلِ- ڪَنِ
پَچي- پُڇري
جاهَ- جلال
جاڙ- جَفائون
جائي- جُواري
جُٽُ- ڪَٽِ
جُٽِ- پُٽِ
جَلد- مرد
جَلِ- ٿَلِ
جڳِ- مڳِ
جُڙِ- ٿُڙ
جوش- خَروشَ
جَوُ- ٻَوُ

جور- جَبرِ
جُتي- ٻُتي
جاڻِ- ٻاڻِ
جَرِ- باهَ (ڪام)
جيرا- جگرا
جٽ- جاموٽ
جَرَ- ٻَرَ
جيرو- جمرو (شيرو)
جَهٽِ- جَهٽان
جُهنگِ- ٻنگ
جَهلِ- ٻُجَ
جَهڻ- ٻَڻِ
چنو- منو
چور- چاڪي
چَنگ- چڙو
چِڪِ- مڪ
چَڪِ- واتِ
چيري- ميري
ڇهڪِ- چيرِ
ڇَٽِ- پَٽ
ڇڊو- پانو (پادو)
ڇيڙ- پَچيڙِ

جڌپَ- جڌپَ
چِنَ- ڪُوندَ
چيرَ- چمرَ
چوڪرا- چنيڙَ
چِٽَ- چگيرَ
چڪَ- پَٽَ
حيا- حقيقت
حياتي- مماتي
حق- حقوق
خصي- رسي
خَير- ٻيرِ
خالي- خُوبي
خوش- پوش
دانا- بينا
دڙَ- داقَ
دڙِ- دَڙِ
دنگ- دِليرَ
ديد- شَرمِ
دير- اوير (بدير)
ديوار- ٻيوار
داعي- مُدعي
ديرِ- خيرِ

ڏانڪَ- ڏُونڪَ
ڏارون- درمل
ڏڙا- ڏڙ
ڏوڙ- فساد
ڏنگِ- ٻَنگِ
ڏوچي- پوچي
ڏڪِ- ڏڪِ
ڏوپ- شوپ
ڏيٺِ- ويٺِ
ڏڏو- ڏڪرَ
ڏڪ- ڏانگر
ڏيڍو- سوايو
ڏونگهو- ٻُونگهو
ڊاڍِ- باڍِ
ڊانوان- ڊولِ
ڊٺو- ڊَپِ
ڊنڊورو- ٻَنڊورو
ڊونگ- بونگ
ڊپَ- ڊڙي
ڍانڍي- ٻانڍي
ڍينڍَ- ٻينڍِ
ڍنگ- اڍنگ

ذَرِ- ذَرِ
راڄ- ياڳ (ڪُرَم)
راڻو- ڪاٺو
رَبَ- پاٺي
ريلَ- پيلَ
رڙهي- سِڙهي
رت- سَتِ
رُڪِ- ٻُڪِ
رِڌَ- ٻڌ
رزق- روزي
ريت- ڪُريتِ
ريب- فريب
رُونءَ- رُونءَ
زالَ- زَئي (ٻال)
زورا- زوري
زرِ- بور
زيوَر- زٽو
زورِ- ظُلم
زور- زَبر
ساگهرَ- ٽاگهر
سانگهيڙو- سانٻيڙو
سُر- ٻر

سيڻَ- سڄڻَ
سڌو- ٻڌو
سکر- مٺو
سڌِ- ماڌِ
سَنڌو- سيڙهو
سودو- سلف
سُهمَن- صَدمَن
سِيرَ- بِگير
سَتِ- سِيلَ
سوز- گداز (فراق)
شاهدِ- گوائدِ (بائدِ)
شال- ٻال
شامَ- ٻامَ
شاني- شريڪ
شيءِ- شيگل
شرو- فساد (ٻرو)
شِير- شَڪر
شِڌُو- مِڌو
صلاحَ- صُولي
صَدَق- سَڙِي
ضروري- ٻروري
ضرورت- زَڙِي

طائي- عطائي
طوطو- مِينا
طبيب- طڙو
طعنُو- (ميهڻو تُنڪو)
طيب- طاهر
طهر- ٻُهرَ
طرو- ٻُرو (مُرو)
ظنِ- گمان
ظلمِي- ٻلمِي
عالي- موالي
علتَ- ٻلتَ
عُمر- ٻُمر
غنيم- شنيم
فترو- ٻترو
فَڪَر- فاقو
ڦڪيون- ٻڪيون
ڦُوندا- ڦُوندا
قوت- قرار
قصر- ڪوٽ
قوس- قزح
قضا- قدرت
قِيلَ- مَقالَ

ڪارو- ڪارَ
ڪارِ- بارِ
ڪامي- ڪُڙمي (عاسي)
ڪَشَمَ- ڪَشان
ڪُجَ- ٻُجَ
ڪُٽڻ- ڪوٺار
ڪوڙ- فتري
ڪُڪڙ- ڏُڪڙ
ڪيسَ- قهرَ
ڪندِ- وِندِ
ڪامَ- ٻَچَ
ڪيرَ- پَنيرَ (پٽ)
ڪڙِ- ڪڙِ
ڪيٽو- بيٽو
گابو- گجو
گرز- گليل
گَرو- گنجو
گوهيون- گهُٽون
گوٽ- نات
گونگا- ٻُونگا
گولي- ٻولي
گيمر- گڙدِ

ٻَپَ- ٻَان
ٻَاهہَ- ماهہَ
ٻَاهو- ميهو
ٻُجھہ- ٻُوهہ
ٻِمَ- ٻِنديرِ
ٻيروُ- ٻوڌو
ٻڻ- ٻوٽ
ٻون- ڏيان
گهُٽو- مَرُوٽو
گهوڙا- ويڪَ
گهِيَہ- پِيهہَ
نَٽِ- ڪَٽِ (شَٽِ)
نَڪَ- نيڻَ
نُور- بَشر
ناڙان- پاڙان
نگرَ- نگرَ
تنگ- دَڙنگِ
مال- مايا
ماڪَ- سانُ (ٻاڪ)
مايا- ڇايا
ماپَ- ساپَ
مَردِ- مَتيرِ

مَرِي- ٻَرِي (ڪَپِي)
ماما- چاچا
مَتِ- ٻَتِ (پِيڊِ)
مَنجهہ- ٻاهَر
مُنجهہَ- سُنجهہَ
مَسِ- ٻَسِ
مهمان- مُئي
ميلا- مَيل
واڌَ- ويجَهہ
وِڙهي- جهڙي (سڙهي)
وَڌ- وِراهہَ
وَس- پُس
وندر- ورونهن (سِندَر)
وُوءِ- ووءِ
ويهانءُ- واڌاٽو
لاءُ- لَشڪَر
لانءُ- ٻانءُ
لاري- موٽر
لٽو- اوڇڻ (لِيڙو)
لُر- لُر
لوچَ- ڪامَ
لٺون- لَٺُون

لُوڻِ- پاڻي
هَٽِ- ٻَٽِ
هيڪ- هيڪوٽي
هَورَ- دَوَرَ
هوڏَ- هامَ
هنگامو- هَور
هَرين- هرين
هَلا- يلا
ياد- باد
ياوَر- ناصَر
ياس- نِراس
يَٽِ- شَٽِ
يَخِ- يَخِ

بگڙيل لفظ: بگڙيل لفظن مان مُراد اُهي لفظ آهن جيڪي عام صوتيات ۾ مختلف لهجن ۾ ڳالهايا وڃن ٿا. انهن ۾ سنڌي کان سواءِ عربي، فارسي جا الفاظ شامل آهن. جيڪي خاص ڪري ٻهراڙي طرف ماڃر، جاتي، ڪڪرالي ۽ ڪاري جي مَلاحن ۽ ٻين قومن ۾ رائج آهن:

غلط	صحيح	غلط	صحيح
آمون (آمَد)	احمد	اِڙد گِرّد	ارد -گرد
آڳاٺِ (اناڳِ)	اڳٺ	اسون	افسوس
آڪيلو	آڪيلو	اسمالِ	اسماعيل
آسمان	آسمَان	اساس	احساس
آزام	انجام	اساڪِ	اسحاق
آزموتو (آزمدُو)	آزمودو	اٿِ	هَٿِ
آبر	آربر	آشڪُولَ	اِسڪُولِ
آڪِرَ	آخر	آشِڪَ	عشِق
آفَتِ	آفت	انزامِ	الزام
اِباَبتَ	عبادت	اونداِئي	اونداهي
اِتبار	اعتبار	آگِوا	اغوا
اتراز	اعتراض	انگريچ	انگريز
آتر	عِطر	اِهيو (ايو)	اِهو
آڙيي	اڙي	اِڪبار	اخبار

غلط	صحيح	غلط	صحيح
ايٽِ	هيٺِ	ٻاڪارَ	ڀَڪارَ
اوڙي	اُهڙي	ٻاتالِ	پائيتال
آئ واڪوبِ	آئ واقف	ٻانُو	ٻانهون
آڃَراق	اشراف	ٻگينِ	ٻگهيڻَن
اِڪراڙ	اقرار	ٻوڙهو	ٻوڙو
اِيلاز	علاج	ٻاچا (ٻاشا)	بادشاهَ
ٻاڪين	ٻاقي	ٻارَ	ٻائِر
ٻانو	ٻهانُو	ٻَرخَط	بَرڪتَ
ٻاجائي	ٻاجائي	ٻاگيچو	باغيچو
ٻاٻي	ٻاٻي	ٻريمِ(ٻرو)	ابراهيم
ٻتليو	بَدليو	ٻينش	بَحث
ٻَلي	ٻَلي	ٻشڪُوٽ	بسڪوت
ٻيٽِ	بيت	تاگِيدُ (تاگيدو)	تاڪيد
ٻذير - ٻجير	وزير	تائيٿ (تائٿ)	تعويذ
ٻڪار	بُخار	تازيبِ	تهذيب
بَشڪِ	بخش	تاريڪَ	تاريخ
ٻرِ	ٻهرِ	تپاشا	پتاشا
ٻگڙِ	بُغض	تُرابِيُون	تراويحُون
ٻنياتِ (ٻنيات)	بُنياد	تراهَ	طرَح
ٻيانُو	ٻيعانُو	تڪريڙ	تقرير
ٻار	ٻاهر	توسِيلِ	تفصيل

غلط	صحيح	غلط	صحيح
تکتِ	تخت	ثابوتِ	ثابتي
تينِيان	تنهن ڏينهان	ثابيتِ	ثابت
ٽاڪو	ٽڪو	ثبابِ	ثوابِ
ٽانِڪو	ٽانيڪو	پاٽور	پاوَرِ
ٽلو	ٽلهو	پاهِڪا	پهاڪا
ٽوڪو	ٽُڪو	پاٽواري	پاڻ واري
ٽهيلو	ٽيلو	پانجا	پنهنجا
ٽانٽِ	ٽاٽِ	پان مان	پاڻ مان
ٽانرو	ٽارو	پاڪوڙا	پڪوڙا
ٽاڪو	ٽانڪو	پوٽل	پهتَلَ
ٽابو	ٽاندو	پوچِي	پَهچِي
ٽارَنج	ٽارچ	پشِ	پُڄ
ٽور	ٽنٽُورِ	پونياڙي	پونجاڙي
ٽونٽي	ٽونِي	پغار	پگهار
ٽقابي	ٽقاوِي	پُوندِي	پوندي
ٽاراٿُون	ٽهراٿُو	پونبِر	پائوبر
ٽارايو	ٽهرايو	پُوهَر	پوٿيرَ
ٽائوڪو	ٽاهوڪو	پيٽُولِ	پيٽرولِ
ٽارائيدا	ٽهرائيندا	جاج (جُهاز يا جُواز)	جَهازِ
ٽاڀِل	ٽاهيل	جاڳاءِ	جڳهَ
ٽوڪارائيندا	ٽوڪرائي ڏيندا	جاٽ	يا ٽ

غلط	صحيح	غلط	صحيح
جاڦرِ	جعفر	ڄنگَ	ڄنگهه
جاڪبِ (ياڦوب)	يعقوب	ڄرَهَ	ڄَر
جِٽِ	جٽِ	جهوڳي	جوڳي
جَڙدِ	جَلدِ	جهٽِ	ڄَٽِ
جوسِ	جوش	جهاتي	جاتي (شهر)
جَابِ	جواب	جهڪِي	جَڪِي
جياستي	زيادتي	جهرَڪو	ڄرڪو
جڪَا	يڪا	چاوَرِ	چانور
جُوسَبِ (جوسو يا يوسپ)	يوسف	چڪهِ	چَڪِ
		چؤگِڙدِ	چوگرد
جِرڪي	جِهرڪي	چؤنِڪ	چوڪِ
جَيڙو	جَهڙو	چوري	ڇٺونري
جِيارت	زيارت	چِهڪِ	ڇِڪِ
جينَتَ	زينت	ڇاٽي	ڇانٽي
جينَب	زينب	ڇلا	ڇالاءِ
جَنجِيرَ	زنجير	چيلَ	شيلَ
جَنجِيرو	جزيرو	حاليتَ	حالتَ
ڄاتو	ڄاڻو	حيريان	حَيرانِ
ڄايو	ڄاڻيو	حيريتَ	حَيرَتَ
جَهارِي	ڄاري	حِيدرِيابادِ	حيدرآباد
ڄرَهُڪو	ڄَرڪو	خَيرِياتِ (کيرِيات)	خيرات

غلط	صحيح	غلط	صحيح
خوچامدِ	خوشامند	روجي	روزي
خوچ	خوش	رکِ	رُخ
خميس (کمبس)	قميص	ريمان	رحيمان
ڏُوڦانِ	طُوفانِ	رهندلِ	رهندڙ
ديوالَ	ديوار	ريمت	رَحمتَ
دَرڪاشِت (ڪاش)	درخواست	رواڙ	رواج
دوڪانِ	دوڪان	رئو	رهو
دينا داشتي	دينا داستي	رَمدانُ	رمضان
درڳاهہ	درگاهہ	ريجو	ريزو
دوئي- مُدوئي	داعي، مُدعي	رڪارٽ (رڪاٽ)	رڪارڊ
داڳِ	داغ	رُشڪَتَ	رُشوتَ
(هي لفظ ٻوڙ جي داڳ ، ٽڪي يا نشان لاءِ بہ ڪتب اچي)		زارِيتَ	زيارَتَ
		زئفان	زائفان
ڏاگدر (ڏاگدار)	ڊاڪٽر	زابدو	ضابطو
ڏِينج	ڏڄ	زتيم	يتيم
ڏنئور	ڏور (بيت)	زناوَرِ	جانور
ڏان	ڏانهن	زِگري	ڊِگري
ٻامون	ٻرامو	زروڙي	ضروري
ڊاما ڊول	ڊاوان ڊول	زَبرو	جَبرو
ڊاکون	ڊاڪو	زئيف	ضعيف
ڊِليوَرِ (ڊِيوَر)	ڊرائيوَر	زقين	يقين

غلط	صحيح
سَڦا	صَفا
ساڳيو (ساڳوٽو)	ساڳيو
سيوَل	سِوَلِ
سَهي	صحيحَ
سُمارِ	سُومار
سونتِ	سَنوَتِ
سکي (شڪِي)	سخي
سنتِ	سَنَدَ
سِنگريٽ	سگريٽ
سوٽو	سُٽو
سياسَتي	سياسِي
سنديون	صَديون
شاني	ثاني
شاٻشِ	شاٻس
شراڦتَ	شرافت
شلوار	سلوار
شڪرَ	شُڪرَ
شناڪتي	شناختي
شيزادو	شهزادو
شوڦ	شوق
شرافِ	شراب

غلط	صحيح
شوهَرِ	شهر
ڦاتا	فاتحَ
ڦشادِ	فَسادِ
ڦنسلو	فيصلو
ڦجرَ	فجر
ڦقير	فقير
ڦُل	فُل
ڦوليس	پوليس
ڦيرنگ	فائرنگ
ڦرار	فرار
ڦڪر	فِڪرَ
ڦارم	فارم
ڦُولادِ	فولاد
ڦوٽو	فوٽو
ڦرماش (ڦرماڄ)	فرمائش
قامِ	قائم
قَدِمي	قديمي
تيامَ	قيامت
ڪارائو	ڪارائتو
ڪاميا	ڪامياب
ڪاڳر (ڪاگس)	ڪاغذ

غلط	صحيح
ڪارَند	ڪارِد
ڪاروپيار	ڪاروبار
ڪاچاري	ڪچهري
ڪرائو	ڪراٽو
ڪوٿي	ڪوفي
ڪيسول	ڪئپسول
ڪلر	خارِ
ڪَبر	خبر
ڪُٽابي	خُطابي
ڪَنا	ڪَنّا
ڪُشِ	خوش
ڪفتِ	خَفتِ
ڪشتِ (ڪَشَتِ)	خشتِ
ڪَرابو	خرابو
ڪوام ڪا	خواه مخواه
ڪانوڪراب	خانو خراب
ڪُواجو	خواجو
ڪُٽاپ	خطاب
ڪَفنِ	ڪفنِ
گرزِ	غرض
گيبِ	غائب

غلط	صحيح
گيبَتِ	غيبتِ
گور	غور
گفا	غُفا
گيراڪِ	گراهڪ
گُلام	غلام
گيريَتَ	غيرت
گيلياسِ	گلاس
گُونڙي (ٽيبليٽ)	گوري
گنيمِت	غنيمت
گوماٽجي	گهوماٽجي
گُٽو	گهٽو
گال	ڳالهه
ڳاڙو	ڳاڙهو
ڳرائِي	ڳرانڙي
ڳونَهه	ڳُٿون
ڳننڊو	ڳِنهندو
ڳيتَ	گيتَ
گهوتا	غوطا
گهمساڻِ	گمسان
گهَپرو	ڳيرو
لائِڪ	لائق

غلط	صحيح	غلط	صحيح
لانتَ	لعنَتَ	مزمان (مجِمان)	مهمان
لوڦر	لوفر	مَدَتَ	مَدَدَ
لوَز (لڦس)	لفظ	ماذورِ	معذور
لمنبرَ	نمبر	مهتاج	محتاج
مامون (مامَد)	محمَد	مسلمين	مسُلمان
ماشُوم	معصوم	مو رکٽِي	مُنهن رکٽي
ماٿي	ماٿ ڪَر	مسنتَ	مَسَنَدَ
ماشو	ماسو	مقادو	مقاطعو
مَهجوُدِ	موجود	مودو	موضوع
مالِ (محل)	مَهَلَ	مَهاري	مارِي
مکتَبِ	مَکتبِ	مُرکندلو	مُرکندڙ
مَلاڪِ	ملائڪ	ماٿو (ماڙو)	ماٿهو
مَسيتِ	مسجد	ناٿنگ	ناٿڪِ
مُساڦِ	مصحف	نالتِ	لعنت
مَراتو	مرحيات	ناڪِ	ناحق
مولبي	مولوي	ناموش	ناموس
مولينُو	مولانا	نوِي	نبي
مَسلتَ	مصلحت	نَشِکو	نقشو
ملتِ	مينٿ	نشاشتو	نشاستو
مُرسيدِ	مرشد	نُشکانِ	نُقصان
مَشکَرِي	مسخري	لکتو	نِکتو

غلط	صحيح	غلط	صحيح
نِيت	نيت	وِرَا	ورآهہ
واکوب	واقف	هاڇو (هاشو)	هاشَمِ
وازبي	واجبي	هاجي	حاجي
وارنڊ	وارنٽِ	هيڪلو	هيڪلو
واڻ	واهڻِ	هنتال	هڙتال
وڪتِ	وقت	هران پران	هرويرو
وَجُو	وضو	يکِي	يخي
وگيرو	وغيره	يارلي	يارعلي
ويشي	ويهي	يوسپ	يوسف

باب ڏهون

پهاڪا ۽ چوڻيون

هيءَ پهاڪا ۽ چوڻيون يا ڏوهيڙا ماجر ڪان ڪاري تائين مختلف ڳوٺن مان مليا آهن:

آياسين سڱ سجائي هِت نڪو پٽر نڪو پائي.

آربسر گهر هوءِ تہ تڪين تي ٽورا ڪري.

آيا ڪنگائي ويو پينجاريءَ مان پائي.

اُٺ نہ مُٺا پَرَ هورا مُنا.

اُڏي ڪائي رات ويهائي.

اڪ ڪائي ڪجي پر ڏِس ڪائي نہ ڪجي.

اگهہَ ڪتيو ڪاڄي نہ ماڻِ ڪتيو.

اڪيلي جو الله بيلي.

انڌي پينو ڪُتيءَ چَٽيو.

اوڏڙو پير چُلهہ جو مارنگ.

اِي جي پونتر يا پُونءَ ۾ تہ گهُنا بہ گهوڙين چڙهيا.

اورنگا ٽٽو بندر وٺو.

ٻُجڙِي بيگان، تڏهن بہ ڏوهہ ڏاتوءَ جو.

بندر جي بازارين ۾ سوين تڙيا سور.

بندر ٽٽو سوڪي وٺي.

ٻڪريءَ کي ساهہَ جي ڪاسائيءَ کي ماهَ جي.

ٻاهر ٻرندي هرڪو ڏسي، منجهہ ٻرندي ڪير ڏسي.

ٻاڳان وڃي ٻرَ ٻاڻان نہ وڃي.
ٻاگھ ھُجنئي ٻاري، نہ کونہ ڪنديئي ويچاري.
ٻَلي نچي سليمت نچي، جنھن جو وَرِ ولائت کان ٿو اچي.
ٻل نچي مائي نَچي جنھن جو ڪِنگرَ نائي جو اچي.
ٿوري ڳَتي جَهجِي برڪَت.
ٽڪو ڏنو ہَرو چِنُو.
ٽِڪَر ٽلھا وچَنِ گھٽا.
پنھنجو گھر الله جو دَرِ.
پرائي ڏيءِ ڦسي لوڪ تماشو ڏسي.
جاتِي ترب جي ڪاتي.
جيڏا توڏا اوڏا لوڏا.
جيڻري ڪونہ سنَيان موئي ڏڙ ٻڙ پِٽيان.
جهڙو مهمان تهڙي مهماني.
جيڪي ڳڙ کائيندا سي چوڪڙا بہ سهندا.
جَجهن جوين گھر نہ هلي، ججهن هارين هر نہ هلي.
جيڪو ساڏي سو واڏي.
جيئن تڏِ تيئن وڏِ.
جيڪي هوندئي ٻاگھ ۾ سو وَهي پوندئي ٻاگھ ۾.
جنھن تي هئا راڙا ڪاڙا سي ڪٽي ويا جهنگ ٻراڙا.
جاتي ڪُل جت ماڃَر ڪُل مٽي.
جتي ڪيهرن جا ديرا اُتي اُنين جا پيرا.
جهوري جَهڻ جي موسو مکَڻَ جو.

جَهِي نہ ٿِي ساجهيڙي ٿِي.

جهوريءَ وڌس جهوري.

چَرين ڪهڙا چِتَ موئن ڪهڙا مامرا.

چندَ واڙو واءُ سَج واڙو مينهن.

چوهڙ جمالي ڪِيسا خالي.

چَٽَ پٽن تي پٽ چٽن تي.

چَچ مڙو ئي چوڪريون ماچر مڙوئي جوءِ.

چُڙِي مَڙي شاهہَ جي.

حَرامي هٽي ہہ ياگا ڪٽي.

خان جي خاني مون ڪي مهمانيءَ مان معلوم تي.

خالي گهڙو وجي گهٽو.

دشمن لاءِ مال سجڻ لاءِ حال.

دُهل وجي، دوسو نچي.

درس پلي ڍڪي پلي.

ديس متجي پر ويس نہ متجي.

ديگ گسي ڏٽي وَسي.

ديرو ٿتو اورنگا ونو.

ڏوبي ڌوئي ڏٽي روئي.

ڏيٽس ڪان ٻاگهي وڏي.

ڏيهہَ مان ڏوري هَروءَ آنديون هريڙون.

ڏيهہَ مان ڏوري ياڙين لڌا پگڙا.

ڍِڳو چتو ٿئي تہ ڪڪَ چَرندو نٽ نہ چرندو.

راءِ کي وڻي راڻي تنھن کي ڪير چوي ڪاڻي.

رَسي مان رسول.

رڙي ٽَڪن ۾ پَڙي جُڙيو جتن کي جواب.

زال ٽيڻَرِ ٻُچ ڪٽي ڳِيڙَ.

زالن تان جَنڊَ ويا مڙسن تان پند ويا.

سئو جي سَٽِ ڏنڊي ۾ هَٽِ.

ساجنِ سوائي سکَ نوائي.

سَمَر ھُجنئي ساڻ تہ ٻيڃ ياڏاين ڪان.

سَمَر نہ ھُجنئي ساڻ تہ وٽ ير ياڏاين جي.

سڳا اُھي سيڻ پڪا جن جا اوڏڙا.

سلو انگوران ٻلو.

سوکي ڦِٽي کارو وٺو.

سنڌو ڦٽو جاتي وَٽي.

شاھبندر ڦٽو چوھڙ وٺو.

صبر جِني ساڻ اوکي نہ پوي اُنھن کي.

غريب جي مار خبر نکا چارَ.

غريب يار تہ الله جي آڌار.

فقيري تہ پوءِ کھڙي دل گِيرِي.

فقيري فکر ۽ فاتو تنھن مان ڪُجا جاڻي ڪاڪو.

ڦِٽيءَ تي ڍِلَ نہ پنچري.

ڦُرئي ڪان پوءِ ڏپ ڪونھي، لٽي ڪان پوءِ اوير ڪانھي.

ڪونھي مڙس ملڪ ۾ تڏھن وانديون ٽيون وَس چَرن.

ڪڏهن ڪڏهن شينهن ڪندا سلام سَهن کي.
ڪاڇي واءُ ٻوڙي يا ٻوڙي.
قرض ٻي غرض آهي.
ڪاٺا ٻُڪا چِٽا هَٽ.
ڪارو ٿئو ڳاڙهو وٺو.
ڪَنَ پاڻ ته ڪاري پر ٻين جو ٻه هاري.
ڪِلَ مان دِلِ.
ڪر ڪَسو نه خالي، آڏيو نه پاوَلي.
گنگوءَ جي گوڙَ جي خاوَندَ کي خَبرَ.
گهرگهٽو وڃي گهران اگهُ آيو ٿئي سَهان.
گهر غريباڻو خصلت خانداني.
گهاٽا گهر بندر جا ٻڙيءَ تي بيٺو ٻن.
ڳونهن (ڳٿون) ٻٽي وٺي دشمن کي ڏئي.
لڳا لونگ اکين ۾ جعفر ويا وسري.
لوءِ وڙهجي آلوءِ نه وڙهجي.
ليکَ کي ميکَ ٻوَٽي ناهي.
مائٽَ مري وڃن پَرَ مجيجي نه مرن.
مَري مري مصر ڇاڻو تنهن مان به اڌ پرايو.
مٿي مون ڪنجهين تون.
مِينهن پَنجين وٺي ڪَر هنجين.
ماسي سيائي دَم پنهنجي دَم پَرائي.
مڙس ته ياڳ نه ته ڇانيي جو ساڳ.

مال تي منائي پَنڌ تي ياڙو.
نانگن جو ناتحائون ڦوڪن سامهون.
نيتَ بَدِ مانيءَ جو اڌ.
واندو ماڻهو آئي تي ڇِتي.
واڳڻ ڪن ڪي وائي ڪن ڪي بادي.
واهڻ وَهِي جا ڊبائيندا درياهَ کي.
واندي ماڻهوءَ جي توڻ ڪوٺي، واندي زال جو ڏڳو ڪوڙو.
هاءِ جي ڪٿي هوءِ ۾.
هَر هر، هلڪائي، در وجڻ دوست جي.
هلندڙ گهوڙي جنهن کي رسي نہ نوڙي.
هلندڙ حليمان، ڦرندڙ فاطمان.
هُنر نَر آهي.
ڇر ڪان اڳ ڦر.
چوڻيون:
آئي ڪان دائيءَ سُورَ.
آيل ڇَشڪَن لاءِ نہ مري ويئل سَت نہ ڇڏي.
ايرو گڏهہ پاڻ سَٽي.
اُٺ وائيا تنهنجو ڪولو ٻَرو.
اُنَ جي چوري پڪي ۾ تورو ئي لِڪي.
اِهڙي ڪَر جو ساڪرو سهي.
الله سائين مون نہ ڏئين مَنَ پاڙي ڏئين.
آڌ ۾ آري اڌم آڪهہ.

اکين جو ڏيئو پيٽ جي ٻڪَ

انڌي اڳيان روئڻ پنهنجو نور وڃائڻ.

اربع خطاء ڪانہ ٿئي آهي.

اُڪريءَ ۾ مٿو وجهي مولڙي (موئلي) کان ڇو ڏجي؟

اُٺ چڙهندي شينهن تي ڪاڏو.

اندر ۾ ڪينچون ٻاهر رام رام.

اهڙا جي تِيل سستا هئا تہ گدڙن بہ ڳلون مکيون.

اڳيان رڪ پيو رائتيون ڪري.

اگهہ اڳوڻو تور سَنوالي.

ادي مُئي، ادا ڄائو اسين اوتري جا اوترا.

اُڃاريون پاڻي پئن، ڍڪاريون کونہ پئين.

انڌا بہ ٿا بازار گهمن.

اُٺَ جو بار بہ ڄَٽَ تي.

اُٺ اُٺي ئي ڪونہ، ٻچڙا ٻاڙو.

اٽو ڪاڏو ڪوئي، مار پئي ڳابي کي.

اُنڌو اُها جا ڪوريءَ جي مَنَ ۾.

اِهڙو تکو آهي جهڙو آچار ڳاڏي.

اِهي ٽيا ڄڙيئي ڇنڻَ وارا پارَ.

ٻکَ نہ ماري، موت ماري.

ٻَصر ٻَجهي ٻانَسَ ڪري.

بي عزتي ٺُڪَر کان عزت جي ٻک ڀلي آهي.

بي علم انسان انڌي جي آچار آهي.

ٻوڙو ٻُڌي ٻہ دفعا.

ٻاڙيا ڳڌيا ٻاڙين کي جيئن ڪورن ۾ ڇائي.

ٻڳيءَ تي ٻُئي نہ هوندي آهي.

ٻلو گهوڙو ٻاڻ ڇڏائي.

ٻجندڙن جي اڳ ۾ هٿندڙن جي پُٺِ ۾.

ٻڳن گهڙن ڪڏهن ڪَنا پيا.

تون ڪهڙي آمي ابڙي آهين؟ (آمي عورت، جيڪا سُونهن جي ڪري مشهُور هئي).

تَنجَڻَ واري عادت ڪَفَن ۾ ڇڏي.

تون ميان ڪهڙا ٻتين تان ٻَتَ پيو اُڇلين؟

تڪي تي ٻُچ جَهلائي.

توري ڦاٽي جَلد تدارڪ ڪِجي.

ٽڪو ڏيئي پرايو ٻار ڪارڻ.

ٽوپ جي ٻاڙ ٻاندي جو ٻچ.

ٽُولا لڳندا تہ ٻڻ ٻڻِ ڪندا.

ٻَنڻَ کان پڙهڻ ئي واندو ڪونهي.

ٻوڪيءَ کان رائي ٻلي آهي.

ٻنهنجو ڏنورو ڪير ڳَنو چوندو؟

پڙهي ٻاڻ ڪونہ ڄاڻي- ماري ڪُتابين (خطابين).

ٻوءِ ٻائي کان قرض نہ ڳَنجي، توٽي لڪ لُٽائي.

پَنو ٻلو ٻَرَ ٻني جي گهل ڏُکي.

پرايو ٻشو ڇَبَ تي ٽاندو.

پڇي (پڇي) ٻڌي مهارِي بنائڻ.

جاتيءَ جو جت تہ ڪونہ آهين؟

جاتيءَ جا جُوان پيرن اُگهاڙا.

جَهانِ هٽي جَهنگرَ اسان وٽا پري پيون.

جهڙو تٽي مان تهڙو ئي دانگيءَ مان.

جَجهي ٻارت پِٽَ جي پيٽ.

جَجهن ڪجي چپر بہ ڪجي وجي.

جهڙا ادائي تهڙا ساڌا بہَ.

جِنَن سان ياري رکي ڪکن جا پونگا ڪونہ آڏبا.

جيڪا ڏڏي سان نہ مِڙي، سا ريب سان ميڙجي.

جنهن جي وَل ڪاري، تنهنجا پِتا بہ ڪارا.

جتي مِينهن پوَن اُتي چڪُون بہ ٿين.

جِتِ لَڳي اُت لاڳجي.

ڄيرو نہ ماري، پَرَ ڄرَ ماري.

ڄَرڪي جو ٻوڙ ڪاٺ جي هوٽل.

جهوري جَهڻ جي موسو مکڻ جو.

چَريا ڪريا پَر مائٽن جا.

چٽي پير مَردَ ڪنِي چٽيندين؟ چيائين آبا ويٺي ڪونہ وڌندين.

چٽي مِني آهي.

چَرن تي چَمَ ٻيرَن تي رنگ جي ٽڪڙا آهيو تہ سوٽي ڏيو وجو!

چريا پنهنجي وس ڪونہ هوندا آهن.

چڏ منڊي ڪي واريءَ ۾.

چوري نندي پر ٻها گهٽا سنيري.
حق پاڻيءَ ۾ ٻه نه وجي.
حاڪماڻو حَشر موچڙن سان ٻه پنجي.
حجامَ! ڪُتو باني ڪَنيو وڃي، چئي آبا ڇپيندو ته چاسون لهندو
(باني حجامڪي اوزارن وجهڻ واري چمڙي جي ٿيلي).
خُواجو ٿُڏ پئي ڪان ٿورو ئي رهي.
خوشيءَ مان ڪريو آهي.
درياءَ ۾ لُڙ ته ڍوري ۾ ٻه.
دوڙ پئي ڏڙڪي ويئي.
ڏٺيءَ ڪان سواءِ ڏڻ سُڃون.
ڏئي رب دلوراءِ ڇا ڏيندو.
ڏيوڙي سا، ايرندي ڏيڪا ڏئي.
ڏپ چرڻ سان ٻڪ ٿورئي لهي.
ڍاندي گدڙ ته ڪونه آهين.
ڍنڍ پرائي ٻوندِ مُهاڙ.
ڍِڳو ته آروڙو.
راند ۾ نڪو سيد نڪو پير.
رَن پرائي نَخرا نوان.
رڍ اڳئي مرٽي بَدِ پئي ٻگهاڙ تي.
رِڍ ڪير ڏئي پولڙين جي آڌار.
رهاڻ رَس َ۾ چڏجي.
رڙيءَ جو شاهوڪار ته ڪونه آهين.

رنڊي وچي نڪري ڪنڊ پوي ڪانءِ ۾.

رڍَ سستي ٿئي تہ ٻچ ڪٺي ڏسوس.

زيري لاءِ ٻڪري مُردار.

ساءِ مان سٺو ڳَنُ.

سٺو سانگا قوت جا تہ هڪ سانگو موت جو ڪجي.

سائو ڪٺي پيٽ ٻڪٽي وچي ساهَ.

سمان مُٺا ٻرَ لوڏ نہ چڏيائون (سِيلَ نہ ڇڏيائون).

سڄڻ جو دلاسو ئي ڪافي آهي.

سِپِي نندي ٻچ وڏو.

سامي جي سياڳا هٿا تہ ماٺن جون مڙهيون وسائين ها!

سُتل شينهن جي ڪَن مان ماڪي ڪير چاٽي.

سون کي کهڙو ڪَس.

سُڪل ڪاٺ ۾ پاسا جهوري.

شَلَ آن (اوهان) ۾ هجي ٿانءَ ۾ ٿي پوندو.

شينهن جي ڪن مان ڪير مَر ڪڍي.

شڪاريءَ جي لاهجي پنهنجي چاڙهجي.

شهيدن کي ڪهڙا غُسل.

صَبران جيڪو ملي سو تڪڙان نہ ملي.

عقل جو تہ ڪاڪو آچار آهين.

غريب جي آهہ عرش ڏاري (آپ ڏاري).

غريب ٿي مري تہ ڪانڌي وچي ڪونہ ڪو.

فقيرن جي ٻار کي پنڻ تي ڪهڙو شرم.

ڦقيرن جي گوڏڙي پَنچن ۾ ٻه پَڏِرِي.
ڦقيرن ڀِندين، ڪُتن ٻَهندي ورهه گُذري ويا.
ڦاڙهو جتي ڪائي، اُوجهه ٻه اُتي ڏئي.
ڦتائي نه ڪک سان متان اُڏامي اک ۾ پوي.
ڦلهيار ۾ ڦوڪون ڏيڻ سان سون ڪونه ملندو پَرَ اُتلو منهن ميرو ٿئي.
ڦهر نه ڪر پيٽ جي نگري آهي.
ڪاڪو ڏنو ڪٽنب ڏنو.
ڪٽي محمد خان مختيارڪار ڪٽي مٽرن جي دال.
ڪوسو پاڻي ڪک نه ساڙيندو.
ڪچيءَ ڪَنا نه وريا تَهنجا پڪيءَ چا ورندا.
ڪَمَ پوي ته ڪَلَ پوي.
ڪنهن کي ڏان ڪنهن کي ڏڪا.
ڪٽي مان خبر پئي ته ديگ پڪل آهي.
ڪڳا ڪوهر ۾ مريون ماند پيون ڪُنجن.
ڪبر جو ڪانٺيل لسِي ٻه ڦوڪي پئي.
ڪُتيو واٽيو ونهيون ٻُولهي.
ڪنٽي گهران ڪونه واٽان ڦريو، (ڪنيائين گهران ڪونه چئي واٽ تي ڦريس.).
گڏهه جو ڪير ڪوديءَ لاءِ پورو.
گُونگن جو آجون مائٽ سمجهن.
گڏهه جي لتَ ڪان گهوڙي جي لتَ ڀلي.

ڳنڍئين ڪير ملي تہ مينھن ڏارڻ جو ڪھڙو ضرور.
ڳِلاخور جو ڪائيجي پَرَ مينھٽي خور جو نہ.
ڳالھہ نہ ماري پَرَ ڳالھہ جو مامرو ماري.
ڳُڙ بہ منو تَئي بہ تِڪي.
ڳِجھہ جي نظر ڏوِنڊ تي.
گھوٽ ماءُ گھر آئي انئيار ماءُ اُٺي بيٺي.
گھوٽ ماءُ گھر آئي ڪُنوار ماءُ ڪتڻ ويٺي.
گھوٽ ماءُ کان انيئار ماءُ کي تڪڙ جَجھي.
گھر ۾ نھي ڪونہ ڪُڪڙ (مُڙس) سنئين ڳاٽ پيو اچي.
گھر ۾ ڪڏ هجي تہ ٻاهر اُڇلڻ جو ڪھڙو ضرور.
گھوڙو پڇي توبري کان توبرو سامھون.
لِيڪا ڏي ٻنوري وارن کي.
لڇمي ايندي لِڇٽن سان.
لڇمي وڃي پَر لڇڻ نہ وڃن.
لڇمي تڏھن وڃي جڏھن لڇڻ وڃن.
ماءُ ڪِجي ڏيءَ کي ڏيءَ ڪِجي ڏڪن لاءِ.
ماءُ ويامي هڪ پيرو زبان ويامي سئو پيرا.
مُنھن کان متي ڪيا ڙي توروئي آهي.
مُڙس تہ وير.
مردن کان سواءِ ڪي ويھون ٿيون.
ماريءَ جي گھر هڏا.
مُٺا کي مسائڻ مان موتيا آهن.

موچيءَ جو گهڙيو موچيءَ جي مُنهن تي.

مور گهٽئي سهٽو پر پير وِنگا.

مرشد کي گهر ۾ ويهاري کو ٽڪي جي کنڊ وٺڻ نه وڃي.

مينهين وسي هڪ دفعو ڄَڻُو ٿمي ڇهه پيرا.

مِينهن گهٽائي ونا پَر هڙيون گپون ڪڏهن ڪونہ ٿيون.

نالي چڙهيو واٽيو ڪٽيو ڪائي.

ننڊ نہ ڏسي هنڌ، بک نہ ڏسي طعام.

نُهن سان ڇجي، تنهن لاءِ ڪاتيءَ جو ڪهڙو ضرور.

نهيرڻ تکي تڏهن بہ نُهن لاهي.

وڙهيا وادا آڙيا آهتي.

وِهہَ جو واپاري وِهہ مان ڪائي.

وڃي ٿـَـڙِ ٿَڏِ (يعني روزي لاءِ ڪوشش).

وڻ ڏنا نہ ڏيهہ ڏٺو.

ويٺي سنگن لاءِ، آئي ڪَنَ ڪپائي.

وات جي پُلاءَ کي داغ جي ڪهڙي ضرورت.

وات گڏيئي ڪان نالو ذات ضرور پُڇجي.

وٺيءَ کي وَرَ گهٽا.

واهَ ڙي باٻڙا تنهنجي يَٽَ ۾ گيهہ.

هٿيار هٽ ۾ ناٿو ڳٽ ۾، (ڳٽ يعني چيلهہ).

هڪ گهر، بيو گنگهرِ.

هٿ ڪنگڻ کي آرسي ڇا ڪندي؟

هُو نين نہ نِين پَر آئون ٻيلهہ چڙهان.

هُو چئي منهنجي هٿ تي نہ چڙهہ، هُو چئي ڪمندو تورِ.
يارن سان بہ پنبڻون.
منظُوم چوَٽيون:
آسُور، اُتي بہ ٽي ڳِنا ڳُور.
پيٽ تي پراڙ، سڄو ڏينهن مَن ڪراڙ.
انڌيون ٽيون رِلهيون سِبَن.
ٻڪٺي ڪي ٻَصَر سان روٽي رڪيائي.
ٻَڊو- ٻڪن ڪَڊو. (هنڌيڪو ڇهون مهينو).
جي ننڍان ڪَرَ نہ وريا، تہ ڏينهن ڪريا وري نہ وريا.
پيڻ ڙي پيڻ، پاڻ مَرندي ڪهڙا سيڻ.
پٽڙ تہ بکيو، غريب تہ گدو، خاشو تہ خاصخيلي، تونگر تہ طاهرائي.
تن توڏانهن، مَن گندئين واري ڏانهن.
اڪيون آٿر هيٺ، گهورِيس اُن تان جيڪو سُتل آهي سُڪل ڊِنگر هيٺان.
ٽَڪَ عيسيٰ جي، ٽَڪَ موسيٰ جي، ڏڻ مڙوئي ڏُنڏڻ جو.
ٽَلهو ڇٽُو، وڃي گهٽو، لار ڪونهيس لُڏي گهٽو.
پلو، سيري ڪان پلو، سيري نڪو ساءَ پَلو گوڏا ڪوڙي ڪاءَ.
پوهہَ، لاٿا لوهہ (پوهہَ هندي ڏهون مهينو).
جيٺري هَٽنٺي ہٽ، موئي وِڃهنٺي پَٽِ، هاءِ ڙي مُٺي جا مِٽَ.
جيڪو وڃي جائي (جاوي) سو وَل نہ آئي (آوي) جي آئي (آوي) آئي تہ پڙ پوتا ڊائي.
ڄيٺ لِڳَنِ ميٺِ (ڄيٺِ هِندڪو ٽيون مهينو).

جهوري جَهڻ جي، موسو مکڻ اهو ڪنيوئي ڪوٽ ۾.

چيٽ، لگن ميٽ، تنديِ وڏي پيٽ. (چيٽ هندي پهريون مهينو جنهن ۾ تنديِ وڏي مچي آنيءَ سان هوندي آهي).

دريا پيردا دِلا، گجي ڪر گهوڙ. گونگاٽيءَ تان پيرو ڪري اچي بهاديپور ٻوڙ. (هڪ گمنام درويش).

ڏئي اُن ڪي ڏيئٽي، ڏيئي جي چاٽن، متان ساڻ ٻئن، ڏئي ڏک پرائين.

سياري سورٺ پلو، اَر اونهاري گجراهَ (گُجرات)، ورِ سياري ڪَچرو پلو، سنڌڙي ٻارو ماهہ.

سيري جي سڏ تي ٻَہ ٻہ ڪنيائون ٻار. هڪڙي ڪي گپايائون گپ ۾ ٻئي ڪي ڪديائون مار، جڏهن ٿي سيري جي سَنيارَ تہ ٻہ، ٻہ چماٽون ٻار ڪي.

سيد سپاهي تہ غضب اِلاهي، جي تئي ڪَري جي لائي تہ ڏيڻ ڏڦي سان آئي.

سيد ٽيو نوڪريءَ ۾ تہ ڪندو پاڻ ڪي گڏي، جي ٽيو ٻروچ (بلوچ) تہ ڪندو هڏي ۽ جي ٽيو شيدي تہ ٻيڙي ئي ٻڏي.

سُمهہِ انهن سان سُمهٽي سُمهي جي چاٽن، متان ساڻ ٻئن سمهي سُورَ پرائين.

سُلهہِ اُنهن سان سُلٽي سُلي جي چاٽن، متان ساڻ ٻئن، سُلي سڪ ڦٽائين.

سَچ چوندي يار رُسي تہ رُسڻ ڏينس، ڦٽي ڏيندي وار ڪُسي تہ ڪُسڻ ڏينس.

ٿڳڻ پوسارو راتيان سيارو. ڏينهان اونهارو. (ٿڳڻ هندي ٻارهون

مهينو).

ڪوچار پَن ڀوڙيا راهين پر ويهي، راهين چيو ڪوچار کي تہ پيج تہ پڇون نہ تہ ٻُڌاسين ٻيئي.

ڪَرَمي هَٿِ ڪَارِ، ويلي (واندي) هٿ وِڇِي.

ڪر ٻَند هنيون هنڌ ڪَر کي ڪستوري ڪندي ٻڌي چار.

اڇيس پَسُوري- ليٽي پوي لِڏِ ۾.

ڪاءُ اُنهن سان ڪاٽي ڪائي جي ڄاڻن، متان ساڻ ٻڻن ڪائي خلق وڃائين.

ڪِلُ انهن ساڻ ڪلٽي، ڪلي جي ڄاڻن، متان ساڻ ٻڻن ڪلي خَلق ڪلائين.

ڪيڙيندي ڪُتين ۾ اڪيون جاءِ ڪجن چونيءَ پڳي هڪڙي، تئي ٽولَ ڪرنَ، هارين هر ڪُلهي تي ڇُڙيا ڏاند چَرن.

ڪاري جي ڊوري، ماڇر جي چوري، ٻاهر سوڙهي، هيٺ اوڙهي.

گونگاٽين جي گام ۾ رَتي مَ رهو، تڏو ملندي ڪونہ ڪو، ڪُتي وانگر ڀَهو، مانيءَ بدران موچڙا- گاهہ بَدران گئو. (گونگاٽين جو ڳوٺ تعلقي شاهبندر ۾ آهي).

گڏهہ لاءِ سوٽو پلو، مهاڻي لاءِ پونو پلو.

گهوٽڻ مَهل گونگا، ڇاٽڻ مَهل چِتا، پيٽڻ مهلِ ائين جيئن گونگاٽين جا ڪُتا.

گُهمہ انهن سان گهمٽي گُمهي جي ڄاڻن، متان ساڻ ٻيئن گُمُهي گهر ڦٽائين.

ماءُ جنهن جي جَهڙي ڏي تنهنجي تهڙي، ڳالهہ ڪجي ڪهڙي، آڪهہ

ئي اهڙي.

مانگهہ، ڇوڙا ڏاگ.

مانگهہ آڏين ڪَمر ڪَڏين وَريا اُتر پانڌ. رُنڙيون سي مُنيون، جن نوان ويهاريا ڪانڌ. (مانگهہ هندن جي يارهون مهينو).

مُلان تہ پَتِ، گهوڙا تہ پَٽِ، هو جي ڪَسيا تہ رَسيا، وينا تہ ڇَٽُ.

وياهَ وياٽي، پيرا پاٽي. (وسياڳ يعني وياهہ هندي ٻيو مهينو).

وڻيو وڃان واٽ، تہ ڪهڙ ۾ ٿيو ڪُڙڪو جي هٽان لوٽون تہ گدڙ ۽ ڄرڪو ڪليو پيا ڪيرا ٿين.

هَلَ انهن سان هلٽي هلي جي ڄاڻن، متان ساڻ ٻڻن، هلي حال وڃائين.

هيڪوٽي هندو ڪري، ٻيٽي مُسلمان، ٽيٽي سو ڪري جنهن ڪنڌ تي قرآن.

گڏيل:

پارسي نہ کارسي کارسي تب گهوڙي چاڙهسي.

پنهنجا سِنگَ، پَرايون سيرانِيون.

تڏهن ٿي ملير مرڪي، جڏهن مول (مُئل) اٿس ماءُ.

جيڏي رات اوترو سوڻ ڪونہ ڪبو.

جي ٿابو اچي جَتَ کي تہ چوي مُئو چانگ.

جهڙا مائٽنِ جوَ، تهڙا سائورن.

حُبَ کان سواءِ هوڏ بہ ڪوڙي.

خود ثنا، آخر فنا.

خَس ڪَم جهان پاڪ.

دامي، درهمي (ڏرمي) ڦدمي سُخني.

ذات پلي يا زَر پلو.

ذات ان جي پلي جنهن جي گهر مهندان پلي.

زن، جهيڙي جوڙنِ.

سُنو طعام وسري ويندو، پَر ڪڙو وڻ ڪونہ وسرندو.

سوپارو نُو سوا لاکہ، لِمبُو لئي لک چار، آمي واتو پارنهين.

چيڙ ڏوڪڙ چار.

ساهہَ مارِي ڪو سائو تيو آهي.

شيخن کي پَتَ جاڳيا.

شرم وڏي شئي ڏاتار جنهن کي ڏئي.

قَدِ مِثلَ هاذا، ماذا مِثل هِيَ.

شَلَڪ - مَلَڪَ. (حمام دستي گهُرڻ لاءِ هتان جا ماڻهو عربي محاوري ۾ اِهو جملو ڳالهائين).

ڪانگ کي وُهہ تئي تہ ڪري سانياهو سمونڊ ڏي.

ڪَتي کي مزوري ڪوڙ.

لڳي نہ هوئيي تہ لڳي والي نون پوڇهہ.

لوتي کان ڀڳڻ ڳرو.

ميمڻ جي وجي مکي، تڏهن بہ کائي توري تکي.

ڪاهياري ٻلي ڪوئي سندي.

واندو ڪُتو ٻُت وينو چٽيندو.

هيڏي نہ سمن ڪئي نہ سومرن ڪئي.

باب يارهون
مقامي لوڪ گيت

ٻين خِطن جيئان لاڙ جي هن خِطي، (ماڃر، ڪڪرالي ۽ ڪاري) ۾ پڻ "لوڪ گيت" هر خوشيءَ جي ڏينهنَ تي ڳايا ويندا آهن. لوڪ گيتن جي بيشمار قسمن ڪي هتي ٻن حصن ۾ ورهايو ويو آهي، هڪ اُهي جيڪي شادي ڪان سواءِ ٻين خوشيءَ جي موقعن تي ڳايا وڃن ٿا ۽ ٻيا رسمي گيت جيڪي صرف شاديءَ جي موقعن تي ڳائجن ٿا.

شادين مرادين ڪان سواءِ ڳائيجندڙ لوڪ گيتن ۾: جمالو، گولاڙو، مورو، لولي، ڏانڊئي جا گيت، ڇيڄ جا گيت، ليلالو، گڏيون، مارئي، اوراڻو يا اولاڻي جا گيت، لاباري جا گيت، پليءَ جا گيت ۽ همرچو وغيره شامل آهن. (١)

رسمي لوڪ گيتن ۾ شادين، مرادين جا خاص گيت شامل آهن، جن ۾ گهوٽ ڪُنوار جي شخصي خوبين سونهن سوڀيا ۽ هڪ ٻئي لاءِ پيار محبت جا نيڪ جذبا، اُمنگون ۽ خيال سمايل هوندا آهن. انهيءَ موقعي تي ڪيل ساڻ سَنوڻ، هارَ سينگار ۽ پاتل زيورن، ڳهن ڳنن جو پڻ خاص طرح سان ذڪر ڪيل هوندو آهي. ان ڪان سواءِ ٻنهي خاندانن (ساهورڪي ۽ پيڪي) جي هڪ ٻئي سان ميٺ محبت ۽ گهوٽ ڪُنوار جي دائمي خوشحالي ۽ خاندان جي واڌ ويجهه جا نيڪ نيتيءَ وارا سُهڻا احساس بہ ٻُڌڻ وٽان هوندا آهن. اِهڙن گيتن مان مگڻي جا گيت، مگڻي جي ڪير پيارڻ وقت جا گيت، ڏينهن

(١) لاڙ جي ادبي ۽ ثقافتي تاريخ- مصنف: ڊاڪٽر غلام علي الانا.

ٻڌجڻ جي موقعي جا ڳيچ، ميندڌيءَ جا ڳيچ، ڄاڃين جي اچڻ ۽ آجيان جا ڳيچ، موڙ ٻڌڻ جا گيت، پڙي ڳارائڻ جا گيت، لانوَن ڏيڻ جا گيت، ترگس (سرگس) جا ڳيچ، ڪنوار کي گهوٽ سامهون ويهارڻ جا ڳيچ، نِڪيتيءَ جا گيت، سائَن سَنوٽن جا ڳيچ، سانجهيءَ ڏيڻ جا گيت، ڏاوڻ جي ساٹ جا گيت، لاڏن (لاگ وٺڻ وقت لنگهيون چون) جا گيت، دعائن جا سهرا ۽ هيرا (جيڪي عورتون خوشيءَ وقت مذاق طور هڪ ٻئي کي ڏين) وغيره قابلِ ذڪر آهن.

ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جا غير رسمي مشهور گيت:

ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جي علائقن ۾ مختلف خوشيءَ جي موقعن تي جيڪي لوڪ گيت ڳايا وڃن ٿا انهن ۾ مقام توڙي غيرمقامي زبان استعمال ٿيل آهي.

جمالو: ٻين علائقن جيئان ٺٽي ضلعي جي ماڇر، ڪڪرالي، جاتي ۽ ڪاري وارن علائقن ۾ "جمالو" به ڳايو وڃي ٿو. هن ۾ حُسن واري جي تعريف بيان ڪئي ويندي آهي، هن ۾ "هو جمالو" ورائي طور هر بند کان پوءِ ورجايو ويندو آهي. هنن علائقن ۾ پهروڪي جملي جي ورائيءَ ۾ حرف "ڙ" جو به بعضي استعمال ٿئي ٿو، مثلاً: جمالڙو جتن جو هو جمالو". جيڪو هتان جي خاص سڃاڻپ آهي:

جمالڙو جتن جو هو جمالو
جمالڙو پنهنجن جو هو جمالو
هن ٺٽي واري پُل تان- هو جمالو
سو لهي نہ منهنجيءَ دل تان- هو جمالو
جنهن جون اکيون ڪجليون ڪارڙيون- هوجمالو

جنھن مُيون دليون جيارڙيون- ھو جمالو
جنھن جي چيلھ چيتي وانگر- ھو جمالو
جنھن تان گھور شاھبندر- ھو جمالو
جو ڪڪرالي جو ڪَنڌَ ڏٺي- ھو جمالو
جنھن سان ڪير ملائي اک ڪٿي- ھو جمالو
جيڪو مير آھي ماڇَر سندو- ھو جمالو
جيڪو جُوان آھي جاتيءَ جو- ھو جمالو
جيڪو ڪٿي آيو ڪاري مان- ھو جمالو
ڪيٽي بندر ڪاري مان- ھو جمالو
ڙي جمالڙو جٽن جو- ھو جمالو
جمالڙو پنھنجن جو- ھو جمالو.

گولاڙو: ھي گيت خوشيءَ جي موقعي تي ڏاندئي جو ناچ ڪندي چوَن، جمالو وانگيان ھن جي مصرعھ جي پڇاڙي ۾ لفظ "گولاڙو" استعمال ڪيو ويندو آھي:

آلا گولاڙو ڙي، واھ، واھ گولاڙو
واھ، واھ گولاڙو ڙي- آلا گولاڙو
چڱا پائر گھرائي ڏئي گولاڙو
آلا گولاڙو ڙي- واھ واھ گولاڙو
امان گولاڙو ڙي، ادِي گولاڙو
گولاڙي گُل گھوريان- آلا گولاڙو
واھ- واھ- گولاڙو- آلا گولاڙو.

موروء هن جي خالق بابت چوَن ٿا تہ هڪ ساران نالي عورت هئي (ہي روايت مطابق راڻ ہائي) جنهن پنهنجي مڙس آلڪي شوري (شود) جي مرڻ تي آلاپ ۽ واويلا ڪئي. (۱) هيءَ بہ وچوڙي لاءِ چيو وڃي ٿو. هن جي پچاڙيءَ ۾ "مورو ويٺي ڏيان" چيو ويندو آهي:

مـورو ناهي تورو ڍولڻ مورو ويهي ڏيـان
مـورو ناهي تورو ڍولـڻ مـورو ويٺي ڏيـان
مورو تہ ناهي تورو- منهـنجي اندر جهورو
جهورو تہ ناهي تورو- ڍولڻ مورو ويٺي ڏيان
پٽ تي وينو ڪانگ- مون ڪي ماروئڙون جي آهي تـانگهہ
هنئيڙي ۾ هر، هر هورو- ڍولڻ مورو ويٺي ڏيان
آئون تـولاءِ سِـڪـان- پـيهِي ويـٺي پُچان
چت ۾ آهيم چورو- ڍولڻ مورو ويٺي ڏيـان.

لولي: هي گيت بہ ڪنهن جي جُدائيءَ لاءِ چئبو آهي، ۽ موري وانگيان آهي، هن جي آخر ۾ "دلبر لولي ويٺي ڏيان" چئجي:

ٻـبـر چوان تـاري، ڏي هُـيَـسِ ڏاري
لوليون ويٺي ڏيان رائل، لوليون ويٺي ڏيـان
ٻبر چوان چوڏو- ڪـونہ آئـيمِ اوڏو
لوليون ڪي ڏيندي، حاڪمَ لوليون ويٺي ڏيان
ٻـبـر چَوان ڦلَ، دلِ تہ تُنهنجي ڀـل
جاني لوليون ويٺي ڏيان، رائل لوليون ويٺي ڏيان

---

(۱) لاڙ جي ادبي ۽ ثقافتي تاريخ- مصنف، ڊاڪٽر غلام علي الانا. ص ۲۸۱ ۽ عبد ماڃونيءَ جو مضمون "جيءَ جهوريندڙ پيڙا" روزانہ جاڳو ڪراچي مورخہ ۲۸ اپريل ۱۹۹۲ع

گاڏيءَ چوان سيٽي، پوءِ پيرن پر بيٺي
لوليون ڪي ڏيندي جاني، لوليون ويٺي ڏيان
گاڏيءَ چوان چيلو، ڪونہ ڪَيمِ حيلو
لوليون ويٺي ڏيان، سائين لوليون ويٺي ڏيان
گاڏيءَ چوان بابُو- قربن ڪيئي قابو
لوليون ويٺي ڏيان- دلبر لوليون ويٺي ڏيان.

ڏانڊائي جو گيت: هيءُ گيت ڏکر جيڏن ڪاٺيءَ جي ٽڪرن (ڏونڪن) ڪي وڄائي ڳايو ويندو آهي. گيت ڳائيندڙن مان هر هڪ جي هٿ ۾ هڪ، هڪ "ڏونڪو" هوندو آهي، پوءِ چوڌاري ڦرندا ۽ نچندا ويندا آهن ۽ ڏونڪو هڪ ٻئي جي ڏونڪي تي هڻندا ويندا آهن. هي ناچ خاص ڪري عورتون ڪن ۽ هڪ ٻئي سان ڪِلَ پوگ ٻہ ڪن. ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جا ماڻهو هن ناچ کي خاص نالي "پياچن جو پاڙو" سان سڏين ۽ گيت کي "پياچ" جو گيت ڪري چوَن. گيت جا ٻول:

هينئين پاڙي آءُ، هينئين پاڙي آءُ
مٿيون پاڙو پياچ جو آيو لئي راٺل آيو
ڪارڪون ڪائي ڇڏئين، ڪارڪون ڪائي ڇڏئين
ڪکيون تہ لڳيون پياچ کي- آيو لئي راٺل آيو
سوڙهيءَ گهٽي آءُ، سوڙهي آءُ
سوڙهيءَ گهٽيءَ سُٽڻ ڦاٽي سَوَ جي
آيوڙي راٺلِ آيو، آيو لئي راٺل آيو.

ڇيڄَ جا گيت: هيءُ ناچ جو هڪ گيت آهي، هن جا ٻول هن طرح

آهن:

آماريا خان آهيان، مارو مون کي ميهڻا تا ڏين
مان کي طعنا تا ڏين.

مان واڱڻ تي وَلان ماريا ڪوڙو نہ ٿئي
آماريا خان آهيان، مارو مون کي ميٺا تا ڏين
مان کي طعنا تا ڏين.

ادا ڙي سونارا مون کي ٻانهين گهڙي ڏئي
ماريا ڪوڙي نہ ٿئي، مارو مون کي پاراتا ڏين
مان کي طعنا تا ڏين.

ادا ڙي واڍا مون کي کَٽَ گهڙي ڏئي
ماريا سوڙهي نہ ٿئي، مارو مون کي طعنا تا ڏين
آماريا خان مارو مون کي ميهڻا تا ڏين.

هي: گيت هڪ ٻير تي نچي ڳائبو آهي.

ماڪوڙا ڙي ماڪوڙا ڪان ڪدي ڏئي
ڪانِ هٽان ٻير ۾ چٽي پون ٿئي
هن پاسي جي مور مجي هن پاسي جا ڪارا ڪڳا
جام صاحب (١) سوبِ کَٽِي مَنگل (٢) اُتي ٻڳا
واهہَ، واهہ چيٽا هَم چٽيگا آچا چيٽا هَم چٽيگا
پَمپَا چيٽا هَم چٽيگا.
واهہَ، واهہَ (٣) چيٽا هَم چٽيگا

(١) جام مان مراد ڪڪرالي جو جام. (٢) مَنگل مان مُراد ڪڪرالي تي مغلن جي ڪاهہَ آهي. هي ڳيچ ڪڪرالي (تعلقي شاهبندر ۾ خاص طرح) ۽ ڪاري طرف خصوصا ڳائبجي (مصنف). (٣) چيٽُو خاص ڪاري جو ڏُٿِ آهي. مٿان ڪَلَ هشيدي ٿئيسِ اندرانِ اڇو ٿئي. چانورن وانگر رڌي کائبجي، چون ٿا هن کي ست کلون ٿين.

كوراڙي ڙي كوراڙي، كوراڙي ڙي كوراڙي
منهنجي ياءِ ماري كِنگرَ ۾ كوراڙي
ڙي كوڙاڙي ڙي، الله (لا بہ چوَن).

ليالو: هي انتظار ۽ اوسيڙي جو گيت آهي، هن جا بول هن طرح آهن:

ليالوڙي ليالو اسين ماڻهو ماجر جا ليالو
كڏ كٽيو ٿي سڏ كريان ليالوڙي ليالو
ٻير چڙهي ٿي دير كريان ليالوڙي ليالو
چار چڙهيو ٿي يار نهاريان ليالوڙي ليالو
اَڪَ چڙهيو ٿي ٻُڪَ كٽان ليالوڙي ليالو.

گُڏيون: نئين ورني وجڻ وقت پنهنجي ماءُ کان موكلائيندي هي گيت آلاپيندي آهي:

هي منهنجون گُڏڙيون پيتيءَ ۾ جانكي رکَج امان
جڏهن ايندم جيدڙيون تڏهن پوندئي پور امان

هنيئڙو نہ لوڏ امڙ ڏئيڙي پرائي
هنئيڙو نہ لوڏو ماءُ ڌيئڙي پرائي.

مارئي: هيءُ بہ وچوڙي جا گيت آهن. اكيلي يا عورتون گڏجي مارئي كُڇَن. اُن بعد مارئي واري ٿيهن ڏينهن جا بيت واري واري سان چون. نئين نويلي كُنوار ساهورن وجي مائٽن كي ياد كندي بہ آلاپي.

كافي واري مارئي:

ديس وسي دلدار ملك اباڻو آهي بَتيُون، بَتيُون

قلم وَهي ويو ڪَلدار خاص وٽن ۾ ڪتيون، ڪتيون
مارئي گهڙو ڪٺي هلي هُئِي جا ڪوهه تي نصيب آئي اڙائي
لوئي اباڻي لِيرَ خاص وٽن ۾ آهي ڪَتيُون، ڪتيُون
پَٽَ پٽِيهر مور نہ پايان، لوئي اباڻي لاڏئون نہ لاهيان
ملڪ اباڻو مير آهي بتيون، بتيون
فقير گل شاهہ چئي، اِيَ جڳ فاني ٿيندو
ڪَم نہ ايندو ظُلم زور ملڪ اباڻو پٽيُون، پٽيُون. (۱)

گيت واري مارئي:

پانهينءَ واري اسان جي مٺي مارئي
مارئي، ماري تنهنجي مينهڻن
سُتي ننڊ ڪٺي ڪانہ نيڻن
اکيون آرام سي ڪيئنءَ ڪن.

وراڻي: ڍُهريءَ واري اسان جي مٺڙي مارئي
مارئي- مارئي تنهنجي مينهڻن
اکيون آرام سي ڪينءَ ڪَن

وراڻي: نٿ واري منهنجي مارئي- مٺي مارئي.

بينسر واري منهنجي مارئي، مٺي مارئي
مارئي ماري تنهنجي مينهڻن
اکيون آرام سي ڪينءَ ڪن.

ڏورن واري مارئي:

پهرين رات پڙهہَ ۾ انايس عُمرَ

(۱) فقير سيد گل محمد شاهہ جي مٿين ڪافي عورتن کان ملي ليڪن فقير سيد گل محمد شاهہ بابت ڪابہ خبر نہ پئجي سگهي آهي، تہ هُو صاحب ڪٿان جو هو؟

وِيمَ سبپ وِسري ڏاڍيون ڏمــرَ
ٻِيءَ جا ٻاٻاٽا سُتي مون سارِيا
ٽِيرا ڏيو ٽِيٽن تان وَلــرَ مون ٽي وارِيـا
ٽِيٽيءَ جو ٽِڪڻِ ٽيو اسان وٽِ اُهنجو
ٽِيرا ڏيئي ٽِيٽن تان ٽاٽشيان ٽاءَ ٽِنهنجو
چوٿينءَ جا چاڙهيڪا ڪوٽن ۾ ڪيا
ڪريان ڪُوڪَ ڪِن ڪي ماڻهو ٽر ٽيا
پنجين جا ٽِري مارو مَنجهه مَلِيرَ
خاشا هٿا ڪاهوڙ ۾ اباڻا امِيرَ
ڇهينءَ ڇانگ ڇيلا، جيڏيُون يادِ ٽِيا
واري واڳ وطن تي وَلر مون ڪيا
سَتين جون سنگهارون ٻولي نہ ٻجهنِ
آٺيو جو اُنهن کي وڇوڙو وِجهنِ
آٺين آب آڙو ڪٽيو جڙ جَمنِ
ٽرينءَ جي ٽَسَڻ لئي ويڳاڻيون وَتنِ
نوئينءَ جون نهارون ڪَنمَ ڪَرَ مٿي
اڪين جون اُميدون ٽِيَمِ ٽَر مٿي
ڏهينءَ جي ڏسڻ سان اباڻن مِلان
اُڪنڍيون انهن کي ٽوليون ٽيو ٽِلان
يارهينءَ جي ڪوٽن ۾ ڪري دِل ڏانهون
هرڙا ڏيئي هٿن سين ڪٽان ٻئي ٻانهون
ٻگو ٻر ٻارهينءَ اچي ٽيا اولڙُون

پڪا جي پَنهورن گونُدا منجھ گولن
تيرهينءَ ٽاڪ ٽاڙيون ڳتا ڏوھ مُون تان
گھوري وڃان "ڳلو" ڇَٽي، ماروئڙن مٿان
آيو چُوھَ چوڏهينءَ جو وطن جا ويندي
پيڙي جا پائڙن سان هميشھ هوندي
پيو پوھَ پندرهينءَ جو اسان تان اڇي
لُٽن مَرَ لوهيارا پيا ڏُٽ پڇي
سورنهينءَ جون ساراهون اسان وٽ آيون
ويهي ڪينءَ وساريان وطن جون وايون
سترهينءَ جا ڏينهڙا ساٿيھ منجھ سِڏا
ڏکيا ڪي ڏينهڙا لاڪيٽي لڏا
ارڙهين جو آگو اِلاهيون ڪري
يڄن شَلَ ماڙيون منهنجي پَٽِ پَرِي
اوڻهينءَ جا وِڇوڙا وسَن تان هتي
ميوا منهنجي ملڪ جا لڳن تال تي
وِيهينءَ جون وڄٽيون، وسن ٽيون هتي
سَرتيون سارين ٽيون ساٿيهَ مَنجِھ سُتي
ايڪيهينءَ جا اباڻا چيڙ ٽا چِڪَنِ
ميڙيو جا مِٽي لٺ رتا ٽا رڪن
لڳي ٻُٽ ٻاويهنءَ جي ساٿيهَ جي صفا
لڳي هڪ لڳن ڪي منهنجي جيءَ جفا
پَڪا ٽول ٽيويهينءَ جا ڇَٽن ۾ ڇائا

الله ڪارائي انهن آئون ڪي اِئين ٿي پانئيان
عمر داب دڙڪا ڏنم لوڪ جا
چوويهنءِ جو چَوڪا لڳم لوڪ جا
پيو پوهہَ پنجويهينءِ گهونگهٽ چو ڪجي
ٻهر لوڪ سارو تماشو ڏسي
پيو چِرڪ چويهين اسان متان اچي
انهن ڪي الله اکين هي ڏيکاري
ستاويهين سومرا سرتيون سڏي
پيڙِيءِ جا پائرن سان هميشہ گڏي
اٺاويهين اُپ ۾ ڪري ڪِيلَ ڪَنوڻِ
ڪَڪَر هي ڪاڇيلان وارا ڏيو وَسن
اوڻتيهين جا اباڻا وَنو ٿي مُلڪ
لٿو درد دِل تان ڪَڙو ٿيو قَلبَ
پُورو ٿيو پنهوارن مَهينُو ميان
گهوري وڃان "گُلو" چئي ماروئڙن
متان. (۱)

چولو: چولي جي گيت جا ٻول:

لالُون ڳِتايان لالُون ڳِتايان
ريشمَ دار چولو ڳِچيءَ پايان
لالُون ڳِتايان، لالُون ڳِتايان
چولو ادا جو موتين سان مڙهايان

(۱) هي هڪ سگهڙ عورت کان مليو آهي.

ريشم دار چولو ڳچيءَ پايان
لالُون ڳتايان- لالُون ڳتايان.
يا چَون:
چولو ادا جو پوپٽ پَٽ جو
او لڳيس هِيري هـزار
آيلَ آمان سِبان چاڪَ چولي جا
جِيجَلَ ماءِ سِبان چاڪَ چولي جا.

اوراٽو يا اولاٽو: ماءِ پنهنجي ٻارَ کي سمهارڻ واسطي اولاٽو يا اوراٽو ڏيئي ۽ کي قرآن شريف پڙهيل مسلم عورتون وري قرآن شريف پڙهي ٻار کي سمهارين. اوراٽي يا اولاٽي جي لوليءَ جا ٻول هن طرح آهن.

لَآ اِلهَ اِلاَّ اللهُ حَقُ لَآ اِلهَ اِلاَّ اللهُ
مُحَمَّدَ رَسُوْلُ الله. حَسْبِيْ رَبِّيْ جَلَّ اللهُ
مَافِيْ قَلْبِيْ خَيْرُ اللهُ
پينگهو گهڙيو عَقِيْقُ اللهُ
جنهن ۾ لُڏي مير مُحَمَّدُ شاهَ
حَقُ لَآ اِلهَ اِلاَّ اللهُ- حَقُ لَآ اِلهَ اِلاَّ اللهُ
جيئين پُٽڙا وڏو ٿئين
پَرٽجي شَل ٻنُو ٿئين
آئون اِلاَّ اللهُ جي ڏيان ٻچڙي کي لولي
ستن پاڻرن ۽ پيٽين جو پاءُ ٿئين
شير پُٽ تون شاهَ ٿيئن

جيترا اتئي سڄِي بَدن تي وار
تيڏي شلَ ٿئنئي ڄمارَ
حَقُ لاَ اِلهٰ اِلاَّ لله- حَقُ لاَ اِلهٰ اِلاَّ الله مُحَمّدُ رَسُولُ الله

پوڪِيءَ جو گيت: ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري طرف جا ماڻهو زمين کي هَر ڏيڻ وقت بہ گيت چوندا هئا. ليڪن جُستجوءَ دوران اُهو گيت ڪونہ ملي سگهيو، البت پوکي وقت هاري گيت ۾ بہ هر جو ذڪر آهي. آءُ تصديق ذريعن موجب تہ اهو گيت جيڪو اسان هيٺ ڏئي رهيا آهيون اهوئي هر ۽ پوڪيءَ جو هڪڙوئي (دعائيہ) گيت آهي، جنهن ۾ هَرَ ٻج ۽ پوڪيءَ جي ذڪر بعد برڪت لاءِ خدا کان دعائيہ جملا پڻ موجود آهن. ۽ راقم جو خيال بہ اهوئي آهي تہ اِهوئي گيت هر ڪاهڻ جو آهي ڇو تہ هن ۾ هر ڪاهڻ جو ذڪر بہ بخوبي ڪيل آهي، هن گيت ۾ ورائي لاءِ جُدا مصرع ايندي، جيڪا هر ٻِن مصرعن بعد ورائيءَ طور استعمال ڪئي وڃي ٿي. "هر هَرين ٿو هلي چلي، او ياءِ هَلي ملي".

گيت جا ٻول هر، هَرين ٿو هلي- چَلي، او ياءِ هلي ملي
وري ڪيت واڄها سُڏاريون سَنواريون
وري هـَر ڏيئي ٻَنيون اُٿاريون
ڪريون ڇَيتَ ڳُڙ ٻِي ڪو ٻيجو ڪريون
ڪري ڇيتَ ڪَتيون ڪو ڪٿيو ڪريون
هر، هرين ٿو هلي- چلي اوياءِ هَلي ملي
ڪَر ڪيتَ ساوا اي مولا اسان جا!
ير پيٽ ٻڪيا اي مـولا اسان جا!

هر، هرين ٿو هلي چلي اوياءُ هلي مَلي

وِجهون ٻجَ ٿا اڄ آسري الله جي

وِجهج برڪت مولا آنن ۾ اسان جي

هر، هرين ٿو هلي چلي او ياءُ هلي مَلي

گورا ڙا پَٽي ڪورڙن مان ويرهيون ڪريون

وري ياڻ، پاٽيءَ ۾ نہ ديريون ڪريون

هر، هرين ٿو هلي چلي، اوياءُ هَلي مَلي.

لاباري جو گيت: ماجر. ڪڪرالي ۽ ڪاري جا هاري پوک پچڻ بعد، جڏهن اجتماعي انداز ۾ لابارو ڪن تہ عورتون توڙي مرد گڏجي هي گيت ڳائين. گيت جا ٻول هن طرح آهن:

لاهيارا لابارن تي لميا وري

ٻُوڙهن ۽ ٻنگن تي تہ نَميا وري

وراڻي: لابارن جي لڳل آئن لَڙِي لَڙِي

ڳَڙِي، مورئي پاٽيءَ لابارا لوئين

وِجَهن وِڏَ سارين ۾ ٿا ڏانتا ڌوئين

وِجهيو وَڏَ وِجَهنَ ٿا وري وري

ڪن ناڙان پاڙان لاهيارا لابارا

ڪَن چَٽِ ساعت ۾ ٻارا سگهارا

ڪَن خَبَرَ خوشين جي ڪَرِي ڪري.

همرچو: هن گيت کي عموماً "ڳاهَہ جو گيت" چئجي ٿو. لاباري ڪان پوءِ هَلرَ ڪاهڻ ۽ ڏِڳن کي هڪلڻ وقت ڪُڇَن. هن جي وراڻيءَ بہ پوکيءَ واري مصرعہ جيئان آهي، ليڪن هن ۾ "هَلر هرين ٿِي

هلي مَلي" چوَن، گيت جا ٻول هن طرح آهن.

هَل يارَ ڏاندا- وَهِي ٿيندا واندا
ڳاهي يار گوڏا جوانيءَ جا جوڏا
ڏيون يارَ يليڪارَ يَلي- يلي
هَلرَ هرين ٿي هلي ملي، هلي ملي
ڳاهي آن اُڏائيون، پڇاڙيون، ٻُوهاٽيون
ڪاٽي خوش ٿي ڪاٿون ڪِلي- ڪلي
هَلرَ هرين ٿي هلي ملي، هلي ملي.
هي ماڇَر جا موتيا ۽ ڪارائي گنجا
رڌي ڪيڻ ڪايون ۽ ملٿون ڳلي، ڳلي
هَلر هرين ٿي هلي ملي، هلي ملي،
وري پوک پوکيون وِجهون ٻِجَ ٻارا
وري ٿِين آباد مڙئي ڪيتَ سارا
لهون سار هر ڪنهن، سلي، سلي.
هَلر هرين ٿي هلي ملي، هلي هلي.

ماڇر، ڪڪرالي ۽ ڪاري جا مشهور رَسمي لوڪ گيت:

رسمي گيتن جو ذڪر اسان مٿي بيان ڪري چڪا آهيون غيررسمي گيتن ڏيڻ ڪان پوءِ اُهي گيت پيش ڪنداسون جيڪي خاص طور تي شادين مرادين جي موقعن تي ڳايا وڄايا ويندا آهن، هتي اسان مڱڻي جي رسم ڪان وٺي شاديءَ جي آخري مرحلي تائين جيڪي بہ گيت ڳايا ويندا آهن جن ۾ مقامي زبان، محاورو ۽ لهجو ملي ٿو، پيش ڪجن ٿا:

مڱٽيءَ جو ڳيچ:

آمَ ٽارڙي رنگ لايو

جوڙ جڙيَس لاڏو سَرهو

هن مومل جي اڱڻ ڏاري راڻل کو پيرو ڏٺي

لاڏي کي لکڙِي- آمَ ٽارڙيءَ رنگ لايو- جوڙ جڙيس...

جيڪا لاڏي جي مَنَ ۾ آمَ ٽارڙيءَ رنگ لايو جوڙ جڙيس...

اسان آسون پُنيون آمَ ٽارڙي رنگ لايو جوڙ جڙيس، لاڏو سَرهو.

مڱٽيءَ جي کير پيارڻ جو گيت:

ٻانهين گهڙايمَ سُوَهڻِي آ ڙي رَاڻلَ تون هَلي آ

ساهورين گهر تُون ڙي سِيباڻي تـون هَـلي آ

آ ڙي راڻـلَ کـيـر پيارئين

آ ڙي آبَلَ مـوڙَ ٻـڌايـئين

ساهورين تون سيباڻي هَلِيَ آ

آ ڙي راڻلَ تـون هلـي آ

آڙي راڻل سيج ويهارئين

نياڻيون گهراءِ تون هلي

آڙي راڻل تـون هـلي آ.

ڏينهن ٻڌڻ جو ڳيچ:

ڌِرِي گهَڙائي بينَيس اُتر سامهِين، ايـنـدَمِ منيي يـاءِ

وراڻي:

ساري ڏيندم سکڙيون موکِيُون، مـارَلَ ماءِ

هيڏي آباڻي راڄ مان پيرو ڪندمِ ياءَ
ساري ڏيندمر سوڪڙيون موڪِيون- مارَل ماءَ
نت گهڙائي بيٺَيس اُتر سامهين، ايندمِ مُنِيي ياءَ
ساري ڏيندمر سوڪڙيون موڪيون مارَلَ ماءَ
ٻانهين گهڙائي ٻِنَيسِ اُترر سامهين، ايندمِ مُنيي ياءَ
ساري ڏيندمِ سُوڪڙيون، موڪيون مَارَلَ ماءَ.

هَنجَ جو ڳيچ: ڏينهن ٻَڌجَڻ بعد رَسَمَ مطابق ڪُنوار کي وَنهاءُ ۾ ويهاريو ويندو آهي ۽ ٻهروڪي رسمر موجب گهوٽيڻ ڀاران ڪُنوار کي گندي پيش ڪئي ويندي آهي جيڪا ڪُنوار کي مٿان ڪرائڻ بعد ان جي هنج (جهول) ۾ مٺائي رکي ويندي آهي ان کي "هَنجَ" ڪونيو وجي تو. اُن موقعي تي جيڪو ڳيچ ڳايو ويندو آهي، اُن جا ٻول هن طرح ملي سگهيا آهن:

هَنج سوناري گهڙيو- سَرِ ٻہ سون جو هَنجَڙو
جهڙيون لاڏي مَنَ ۾ هَنجِ سوناري گهڙيو

ورائي:

سَر ٻہ سون جو آلا هنجڙو سوناري گهڙيو
اسان آسُون پُنيون، هَنجِ ٻہ سوناري جڙيو
سَر ٻِہ سون جو آلا هنجڙو سوناري گهڙيو
ساٿن آيون سومريون، لاڏا ساٿ سَنگهارڙيون ڪن
ڙي لاڏا سارو لڪيو ٻنريءَ سان
سَر ٻِہ سون جو آلا هَنجڙو سوناري جڙيو.

وَنهَاءُ جو ڳيچ: ڪُنوار کي شاديءَ لاءِ باقاعده گهر جي هڪ

ڪُنڊ ۾ ويهارڻ کي ”وَنهاءُ“ چوَن. ونهاءَ جي ڳيچَ جا ٻول هن طرح ملي سگهيا آهن:

وراڻي: راءِ جا رَتڙِيامِ لوهَ، قَيصَر ڀنڙيامِ لوهَ
جلِيا جيڏل وٽ تِليا مُومَلَ وَٽ راڻل محل ۾ وَناهيٺڙو
جيءُ لاڏو ماءُ سهاڳڻ جائو، راڻل محل ۾ وَناهيٺڙو
تنهنجي محل ۾ مون گهڙي ڪٽ تنهنجي ڇپر
ڇانيڙي ڪٽ

وراڻي:

راڻل محل وَناهيٺڙو..................
اسان آسُون پُنيون- راءِ جا رَتڙيامِ لوهَ
قيصر ڀنڙيامِ لوهَ
باجهت پايو ٻُنبِ تي ڙي لاڏا اُبڙو نائج ڪنڌ ڙي لاڏا
لاڏي کي جا لِکڙي... راءِ جا رتڙيامِ لوهَ- قيصر
ڀنڙيامِ لوهَ.

مينڌيءَ جا ڳيچ: مينڌيءَ بابت مختلف قسم جا گيت ملن ٿا. هڪڙا اُهي جن ۾ پهريائين مينڌي هٿ ڪرڻ جو ذڪر آهي ۽ ٻيا اُهي گيت جن ۾ مينڌي پُسائڻ جو احوال آهي ۽ تيان اُهي گيت آهن جن ۾ گهوٽ يا ڪنوار کي مينڌي لائڻ جو تذڪرو اچي ٿو:

مينڌي هٿ ڪرڻ جو ڳيچ:

وراڻي: آچڙي پونڙي مينڌڙي پوڪايو
رُوبي جَنڊڙي هلي مينڌي پيهايو

سوني ڏاڪوڻ ۾ هلي مينڌي پچايو
ليليٰ جي هلي مَجَني کي لايو
مَجَني جي مينڌڙي هلي پينر پچايو.

مينڌي پچائڻ جو ڳيچ:

وراڻي: مينڌي آنديم ملير مان بچين ياء چانگي تي چاڙهي
بچين ياء مينڌڙيءِ خاشو رنگ
مينڌڙي هٿڙن لوء، مينڌڙي پيرڙن لوء، مينڌڙي لَووڻ ڏي.
اسان آسون پُنيون، مينڌڙي آنديم ملير مان بچين ياء
چانگي تي چاڙهي (کي عورتون چانگي کي بہ چون).

مينڌي گهوٽ کي لائڻ جو گيت:

وراڻي: مينڌي شهر بندر جي هلي منهنجي لاڏي کي لايو
لاڏو منهنجو سوداگر، هلي منهنجي لاڏي کي لايو
بينسر جوڙائج نُهري، هلي منهنجي سوڍي کي لايو
مينڌي شهر بندر جي هلي منهنجي بنيڻ کي لايو
ملها جوڙائج نُهري، منهنجي سوڍي کي هلي
مينڌڙي لايو
مينڌڙي شهر بندر جي هلي منهنجي لاڏي کي لايو.

ڄڃَ اچڻ جا گيت: ماجر، ڪڪرالي، جاتي ۽ ڪاري طرف شاديءَ ۾ ڄڃ اچڻ وقت جيڪي گيت ڇيا ويندا آهن انهن جا ٻول هيٺين طرح ملي سگهيا آهن:

وراڻي: نياڻيون گهُرآيم بنگلي آلا
بنگلو تہ قادر پير جو روضو شلَ روز ڏسان

چنڊ، سَجَ بي بيءَ هَنجَ ۾ آئون مدينې
جو مير ڏسان
نياڻيو گهُرايمِ بَنگلي آلا....
ياڻر گهُرايمِ بَنگلِي آلا.....

ورائي: ٻانهين گهڙائيندو، سونو چِٽ بڻايو، ماڙيءَ
۾ راڻي راءِ ريجهايو
ڊوليو ڍَکيءَ رات اُچِيءَ جَجَ سان آيو
ماڙيءَ ۾ راڻي راءِ رِيجهايو
ڌُهرِي گهَڙائيندو، سونو چِٽ بنايو
ماڙيءَ ۾ راڻي راءِ ريجهايو
نَٿَ گهڙائيندو، سونو چِٽ بنايو
ماڙيءَ ۾ راڻي راءِ ريجهايو
ڊوليو ڍڪيءَ رات اُچي جَجَ سان آيو

گهوٽ کي وهنجارڻ جو گيت: گهوٽ وِهنجارڻ وقت جيڪو گيت هن علائقي ۾ جهونگاريو وڃي انهيءَ جا نمونې طور ٻول هن طرح آهن:

ورائي: اَبا توکي ياڻر ٽا رانيڻِ، ڙي اَبا هلي آ بنگلي
سير صابڻَ جو تنهنجي چوٽي لڳي
اَبا توکي ياڻر ٽارانڻين ڙي اَبا هلي آ بنگلي
سير عَطَر جو تنهنجي وڳي لڳي
اَبا توکي ياڻر ٽا رانڻينِ ڙي اَبا هلي آ بنگلي

ڪُنوار ڪي وهنجارڻ جو گيت: ڪُنوار ڪي وهنجارڻ وقت جيڪو گيت چوَن اُن جا ٻول هن طرح آهن:

وراڻي: پـوري مـٽڙو ڏوئي، ڪلـيـو ڪُهنو ڪـوئي
هن مارُل جو- هن جيڏل جو لکيو انگ، گهرِ تيو
پُوري جُتي پير ۾ آئين هرين هلو ڪو پير ڪـٽو!
اسين هلنڌڙي آسَ سجڻ- هرين، هرين هـلـو....
گج تـو تي پاتو، مَـن منهنجو نـريـو.
پاءِ چندن هارِ، سهٽو يتارِ، ٻائي توکي جڙيو
پوري مـٽڙو ڏوئي ڪِليو ڪُهنبو ڪـوئي
نـت تـو تي پـاتي، مـن منهنجو نريو
دُهرِي تو تي پاتي، مَن منهنجو نريو

وراڻي: پاءِ چَندَنِ هارِ لاڏِي ٻائي سهٽو يتار توکي مليو.

پڙي جا گيت: گهوٽ ۽ ڪُنوار جا ڪپڙا ڌار ڌار جن ٿالن ۾ وِجهي رکن، اُنهيءَ ڪپڙن واري ٿال کي "پڙو" چون. گهوٽ ۽ ڪنوار جا پڙا وري ڳارائجن. پڙي بابت جيڪي ڳيچ ملي سگهيا آهن، اُهي حاضرِ حذمت جينءَ جو تئين لکيا ويا آهن:

گهوٽ جي پڙي جو ڳيچ:

وراڻي: هيءَ جو سُٺِ موڪِيان (موڪليان) منهنجو راڻلِ تو پرهي
وَرِسي اسـان جي مير جي شلَ اوچَڻَ ۾ اوڍي
جنهن گهر آيو ناٺيَڙو، هي ڪپڙا موڪيان منهنجو راڻلِ
تو پَرهي

ورسي اسان جي مير جي شَلَ اوچڻ ۾ اوڍي

جنهن گهر آيو نائيٽڙو، هي ڪپڙا تو پَرهي.

ڪُنوار جي پڙي جو ڳيچ:

ڪُهنبن ساڻ پڙو سو تہ لاڏي ماءُ هيرَ سَنيايو

وراڻي: يا مولا! مان سِين ميڙ هلو- اوڻي اورَب پار جا

ساٺ جُڙيو سـَـردار .... يا مولا.....

نيائين ساڻ پڙو- سو تہ لاڏي جي ماءُ هير سنيايو

سـاٺ جڙيو سـردار جو اوڻي اورب جا ساٺ جُڙيو سردارِ.

موڙ جو گيت: گهوٽ کي موڙ ٻَڌڻ وقت جيڪو ڳِيچ ڪُجَن انهيءَ جا ٻول هن طرح آهن:

وراڻي: يلين گهوٽ آيو، يلين گهوٽ آيو

موڙ ادا جا مليران جي آيا، آئين ڪوئي ڪوناري

هلي موڙ ٻڌايو

يلين گهوٽ آيو- يلين گهوٽ آيو

يلين گهوٽ آيو- يلين گهوٽ آيو.

تَرگسِ (سرگسِ) جو ڳِيچ: گهوٽ کي ترگس گهُمائڻ بعد جڏهن اُن کي گهر آندو وڃي ٿو تہ عورتون دروازي تان گهر اندر وني اچڻ لاءِ گيت چون ۽ ٻيو گيت وري، وڃايل سيج تي پهچائڻ تائين چون، جن جا ٻول هن طرح آهن:

دروازي اندر وني اچڻ وارو گيت:

وراڻي: گهوٽ گُهمِي گهر آيو، هـي رنگ لال، لاکَڻِ لايو

پـلـيـن گـهـوٽ گـهـمـي گـهـر آيـو
جهڙو گهوڙو گهوٽ جوڙي ميان تهڙا ساجَ سنيايو
گهوٽ گهُمِي گهر آيو، هي رنگ لال، لاکڻِ لايو
چارئي يار رسول جاڙي ميان، پَنج تن پاکَ پڙهايو
گهوٽ گهمي گهر آيو- هي رنگ لال، لاکڻ آيو
ماڻکي محمد مير جي ڙي ميان چَشمنِ ساڻ چُمايو
هيءُ رنگ لال، لاکَڻِ لايو- گهوٽ گهُمي گهر آيو
ٽِکڙي سِيرَ سَمُونڊَ جي ڙي ميان لحظي سان لنگهايو
هي رنگ لال، لاکَڻِ لايو، گهوٽ گهمي گهر آيو
آسي عبدالرؤف چَئي ڪلمون پاڪ پڙهايو
هي رنگ لال، لاکڻِ لايو، گهوٽ گهمي گهر آيو.

سيج تائين پهچائڻ وارو گيت: هن کي عورتون "جاڳائڻ" وارو گيت بہ چون:

ڏوليو ماٺهـو ڏِنَ جوڪِ پَٽ جو، آئين جاڳي چونہ جاڳايو
آيَلَ ماٺهو ننڊَ ۾ ڪَ سڪَ ۾، آئين جاڳي چونہ جاڳايـو
لاڏي جا لِڪڙي، ڏولو مـاٺهـو ڏِنَ جو ڪَ پـٽَ جو
ڏوليو ماٺهو ڏِنَ جو ڪَ پَٽَ جو، آئين جاڳي چونہ جاڳايو.

سيج جو گيت: هيءُ گيت گهوٽ کي سيج تي ويهارڻ وقت چون:

وراڻي: گُل چُونـديـان راڻـل گـهـوٽ تـان
ٻانهين سَنديـن سجي سونَ جي مَٺس گُلَ گُلاب جا
چوڙين رانئيو هـلي گـهـوٽ کي
گُلَ چونـديـان راڻـلَ گـهـوٽ تـان

پرٽي رات رسول جي پنج تن پاڪ پڙهايو
حضرت آنديئون سيج تي او گُل چونديائون گهوٽ تان
بينسر سنديس سجي سون جي متس گُل گلاب جا
حُورين رانيُو هلي گهوٽ کي، اي الله! محمد آنديئون
سيج تي
گُل چُونديان راڻل گهوٽ تان.

لانون جا ڳيچ: گهوٽ ڪُنوار کي سيج تي ويهارڻ بعد شاديءَ ۾ آيل ڄاڃيُن مان ستَ عدد پرڻيل عورتون گڏ ٿي ڦيريان، اُهي واري واري سان گهوٽ ۽ ڪُنوار کي لائون ڏيارين ٿيون، جن کي "ستَ سُهاڳڻيون" سڏين، انهن لائڻُن کان پوءِ ٻيون آيل عورتون ۽ مرد لائون ڏياري، ان وقت، عورتونجيڪو ڳيچ چوَن تنهن جا ٻول هن طرح آهن:

ورائي:

ڀِرڙي لانَ چَنڊ ٻاٻوري اسان سوين ڏنا سيج چڙهندي
سيجڙي سوماڻي چوٽي ياوي ڏيڻس گُجرڙِي رات ڳورڙي ساري

ٻي لانءِ:

ٻيءِ لانءِ چنڊ ٻاٻوري اسان سوين ڏنا سيج چڙهندي
ماڻِهتون سائيلڙي ماڻ ماڻي وريو صاحبڙو وَنوُ

ٽين لانءِ:

ڏوُرڙي ڏھ ڳنڍيون لاڏا ڏونرڙو ڪيئءِ جُٽي
ٽين لانءِ: چَنڊ ٻاٻوري اسان سوين ڏنا سيجَ چڙهندي
تِرَ ترڙيان ماڻِ، تُون آن نندڙي ڪُنوار جيڪي لاڏو ڏئي.

سو لاڏو وٺي.........................

چوٿين لانءِ:

هيءَ چوٿين لانءِ چَندَ ٻاٻُوري، اسان سوين ڏنا سيج چڙهندي رَتا ٻَدڙا ماٺي، تون آن نَنڍڙي ڪُنوارِ جيڪي لاڏو ڏئي سو لاڏو وٺي.........................

پنجين لانءِ:

ڄُون منڊيئڙي مکڻ، ميڙيو منڊِئيڙو پنجين لانءِ چند ٻاٻوري اسان سوين ڏنا سيج چڙهيندي سَمَرِ، سَمَرِ وِنجهڙي، وِنجَهڙيءَ واؤُڙو، سرتيءَ نيڻ نَرن

ڇهين لانءِ:

هيءَ ڇهين لانءِ چند ٻاٻُوري، اسان سوين ڏنا سيجَ چڙهندي ڪِر، ڪِرِ ڪُڏڙيءَ رانڊِ، جيڪو ڪتي سو ڪائي، هَٿَ اُگهي وَنڙيءَ نيڻ نَرِن

ستين لانءِ:

هيءَ ستين لانءِ چند ٻاٻُوري، اسان سوين ڏنا سيج چڙهندي ان ڪان سواءِ لانئن جا ٻيا بہ ڪيترائي گيت شادي جون مختلف رسمون ادا ڪندي گيت چون.

نِڪيتيءَ جاڳِيا: شاديءَ بعد نِڪيتي ٿيندي آهي، اُن موقعي تي بہ هتان جون عورتون پنهنجا خاص گيت ڪُڇَن ۽ گهوٽ، ڪُنوار کي لانئون بہ ڏين، هيءَ موڪلائي وار لانءِ ڪري ڇوَن جن جا ٻول هن طرح آهن:

لائن وارو ڳيو:

وراڻي: ڀهرڙي لاءِ چَندَ ٻاٻوري ڇَتَڙي پَرٽجيءِ چِٽي چُوڙي
آلا. آلا چُوڙي ڏِيءِ ڄمار، جڏهن ڄائو لَڏڻ ماروڙو مول
(مهل) سين آيو
هيءَ ٻي لاءِ چندب ٻاٻوري ڇَتَڙِي پَرٽجيءِ چِٽي چُوڙي
جهڙِي وَنِي ڪوٺ جهڙو وَنُو. پَرَٽي وَرِيو ههڙو وَنُو
نوٽ: اهڙي نموني سَت لانئون پوريون ڪن.

موڪلاڻي وارو ڳيو:

وراڻي: لاهَ ڪڙولو ڪوٺ جو اسين مُومَلَ نِينداسون
مومل نِينداسون، اسين سات (ساعت) نہ سوندا
(سهندا) سون
هَڪَل ٻاٻو ٻجليءَ تي اسين اوتي پوندا (لهندا) سُون
وراڻي: لاهہ ڪڙولو ڪوٺ جو اسين جيڏل نِينداسون

ٽڏو ڇڻُو: نِڪيڻيءَ واري لانئُن بعد اڳي (هاڻي بہ ڪن برادرين ۾ آهي) اهو رواج هوندو هو جو ڪُنوار کي مائٽاٽا ڪپڙا لهرائي، ساهورن جي گهران آيل ڪپڙا پهرائي ڇَني جي وچ ۾ ڪُنوار کي ويهاري، هڪ جيڏيون سهيليون ۽ پوڙهيون، پڪيون عورتون ڪُنوار جي چوڌاري ويهي جيڪو ڳيو چونديون آهن، ان کي "ٽڏو ڇڻُو" چون. انهيءَ ڳِيي جا ٻول هن طرح آهن:

ٽَڏو ڇِڻُو، اڏڙيون آڏريون تي يانيانسِ ڙي
وراڻي: ساهُلَ هيءَ جا نندڙي– ڙي– ساهُل هيءَ جا ڦُٽڙي ڙي
سياري جوڪُٽي اونهاري ٻي رات ڙي
ساهُلَ هيءَ جا ننڍڙي ڙي، هيءَ جاڳورڙي– ڙي

سيٽين گھوڙو ڏيندي- ڙي. اوچي ڏاند چڙهندڙي- ڙي
ساهُلَ هيءَ جا نہ ڏيندڙي- ڙي وارڙي ڙي
جوڏ جُواڻڙِي، ٻول تون ٻانيڻ ٻول ڙي
ساهُلَ هيءَ نہ ڏيندي ڇَتڙي وارڙي- ڙي

گهر مان ڳارائي ٻاهر ڪڍڻ جو ڳيو:

اُٺ. اُٺِ ڏيئڙي ٻائي نِڪَر ٻاهَر ڇڏ اباڻا گهر
ماءُ ڏِنَئي موڪَلَ پِيءَ پَرتيءَ رب ڪي

وراڻي: هاڻي لاهيو ڪڙو هن ڪوٺ جو اسان جيڏل نينداسين
اسان ساٺ (ساعت) نہ سوندا (سهندا) سين
هاڻِ ڪوڙِ تنبُو (طنبو) هِنَ ريل (پٽ) تي اسان جيڏل
نينداسين

هاڻي لاهيو ڪڙو هن ڪوٺ جو اسان جيڏل نينداسين.

لاڏيءَ جو گيت: گهوٽيتا جڏهن گهوٽ پَرڻائي پنهنجي گهر آڇن تہ خوشيءَ مان عورتون پنهنجي اُميدن ۽ آسن پورين ٿيڻ بابت گيت چون، جنهن کي عام طرح "لاڏو" چيو وڃي.

وراڻي: اسان آسُون پُنيون، ڪيرول سَڄِڻيءَ رات
سَڄِڻِ آيو ينسڙِيءَ رات، ڪِلي ڪڏِي سارڙِيءَ رات
حَسنَ ميارو لاڏو هيرَ (هِئنير) تو (ٿو) اچي
اسان آسون پُنيُون، ڪِيرولَ سَڄِڻيءَ رات.

ٻيا مختلف گيت:

رسمي گيتن کان سواءِ هن علائقي ۾ شاديءَ جي حوالي سان ٻيا بہ ڪيترائي اهڙا گيت آهن، جيڪي شاديءَ جي رسمن دوران

ڳايا وڃن ٿا، انهن ۾ "سانجهي"، "لاڏا"، "ڏاوڻ"، "ساٽ سنوڻ" ۽ "گهوٽ کي ڏڪٽي پجائڻ" کان سواءِ پوڳ چرچي مذاق ڪرڻ وقت جيڪي گيت چون اُن کي "هيرا" چيو وڃي، ۽ ڪُنوار کي پڙا ۽ زيور پارائڻ وقت ۽ ٻيا اِهڙي قسم جا ڪي گيت آهن، جن مان ڪي هيٺ ڪن ٿا:

سانجهِي: ڪُنوار کي وَنواهه دوران ڇَهِي ڏينهن، روزانو سانجهيءَ ٽاڻي عورتون گڏجي نصيحتون ڪن. اُنهن منظوم نصيحتن کي هُو "سانجهي" سڏين. سانجهيءَ واري گيت جا ٻول هن ريت آهن:

وراڻي: سانجهي، سانجِهي سانجهيڙَڙو ڏِجي
جنهن گهر سَنجهڙو، سو گهر وَسي
سانجِهي، سانجِهي، سانجهيڙڙو ڏِجي
پير سِين پينگهڙو نہ لوڏِجي
سُتڙو، پُٽڙو نہ جاڳائِجي
سانجِهي، سانجِهي، سانجِهيڙڙو ڏِجي
نندي وڏي جي نَمتا ڪَجي
اُڪرِي موئيلڙو نہ اورانگِجي
سانِجهي، سانجهي، سانجهيڙڙو ڏجي
تتڙو گيهہ نہ تور جي
ٻوهاري سوهاري گهر ڪنڊ نہ رکجي
سُتڙي ڪُتڙي، نہ اُٿارجي
سانجهي، سانجهي، سانجهيڙَڙو ڏجي
جنهن گهر سَنجهڙو، سو گهر وَسي.

ٿَنبِ واري سانجهي: هيءَ سانجهي بہ ڇهہ (٦) ڏينهن سَتَ سهاڳڻيون ڪُنوار مٿان اچي ويهن ۽ اُن تان پنهنجي گنديءَ پَلئو وجهندي، جيڪا گيت جي مصرعہ ڪُهن. اُن کي عورتون "ٿنبِ" چون. هن گيت جي هڪ مخصوص مصرعہ اِها آهي جو پهرئين ڏينهن چون "اُٺ لَئي ڏيئڙي ٻائي ڇوڙ ڪَنگڻي بَدِ اکيو...." اهڙي طرح آخري يعني ڇهين ڏينهن چون: بَدِ ڪَنگڻي ڇوڙ اکيو..." "ڪَنگڻيءَ" مان مُراد ڪُنوار جي ويڙهيل ۽ ڳِتيلَ چوٽي آهي. اِنَ "ٿنين واري سانجهي" جا ٻول هن طرح آهن: اِهي ٿنبَ ڪُل سَتَ ٿين.

وراڻي: ٿَنبِ ٿَنيان، ٿنيئڻ ٿُوٽي هيرو جَڙيو ماءَ پَسِي موتي مَڙهيو

اُٺ لَئي ڏيئڙي ٻائي ڇوڙِ ڪَنگڻي، بَدِ اکيو، جج آئي ساهورين

پَهريون ٿَنب ٿِنيان، نانا جي ٿنبِ- ٿنيان..........

وراڻي: ٿنبِ ٿنيا ٿنيين ٿوٽي، هيرو جَڙيو ماءَ پَسِي موتي مَڙهيو

ٻيو ٿنبِ، ٿنيان- ڏاڏا جي ٿنبِ ٿنيان
ٿنبِ ٿنيان ٿنيين ٿُوٽي هيرو جَڙيو ماءَ پسِي، موتي مَڙهيو

ٽيون ٿنبِ، ٿنيان پُڦا جي ٿنبِ ٿنيان
ٿَنبِ، ٿنيان ٿنيين ٿُوٽي..................

چوٿون ٿنپ ٿنيان- چاچا جي..................

ٿنپ، ٿنيا ٿنين ٽوٽي.......................

پَنجون ٿنپ، ٿنيان ماما جي.................

ٿنپ، ٿنيا ٿنين ٽُوٽي.......................

ڇهون ٿنپ، ٿنيان ڏاڏا جي..................

ٿنپ، ٿنيان ٿنين ٽُوٽي......................

ستون ٿنپ ٿنيان ڪَرَمَ سَپَ ڪَرَم ٿنيان........

ٿنپ ٿنيان، ٿنين ٽوٽي، هيرو جڙيو ماءَ پَسِي

موتي جَڙيو.

پَلاندَ واري سانجهي: هن سانجهيءَ کي پَلاندَ واري سانجهي

چوَن، هيءَ بہ سَتَ سُهاڳڻيون ڪُجن، سانجهيءَ ڌاڻي ڪُنوار توڙي

گهوٽ جي ساڻ وقت ڪُجنِ، هن جا ٻول ڪجهہ هن طرح آهن:

وراڻي: مَٿسِ لُونگڙيءَ پاندِ، مَٿسِ چُنڙي پَاندِ، توتان ڪَنيٽڙي

رَتو توتان ڏوپٽڙي ڏوتو

اســان جو نَـبِي سـڳورو سـيجَ چَڙهـندو

پهريون ٿنپ جو اَڏڙي آڏڙيا مورڙي ساري تون تان وَنڙيءَ

سُهاڳڙو جِيءَ لاڏو جي ماڻيندو

ساڳئي طرح ٻيا ٿنپَ بہ انَ وانگيان عورتن چون ۽ اِهڙيءَ طرح سَتِ

ٿنپَ پورا ڪَن، جن ۾ رڳو وَرجاءُ آهي.

لاڏا: عورتون خصوصا شاديءَ جي موقعي جيڪي خوشيءَ جا گيت

ڪُجَن اُنهن کي "لاڏا" چوَن. انهن لاڏن ۾ گهوٽ ۽ ڪُنوار جي

ڪپڙن، سونهن سوپيا ۽ ڪُنوار جي زيورن، ڳهڻ، ڳَنَن جو به خاص ذڪر هوندو آهي.

وراڻي: آيل پُوري، ماءُ تي پنهنجي پٽ ڪي پرڻايو
آيل پُوري، ڀيڻ تي پنهنجي ڀاءُ ڪي پرڻايو
ويس واري اسان جي لال ڪُنوار.........
پوچڻ وارو اسان جو لاڪڻيو لاڏو
آيل پوري ماءُ تي پنهنجي پٽ ڪي پرڻايو
آيل پوري ڀيڻ تي پنهنجي ڀاءُ ڪي پرڻايو
اسان جي لاڏي دُهرِيءَ جيڏي نَٽ ته سُهرو ڏيندو
مارَل تنهنجو ورڻو وَر سين ايندو، ور ته سلامت هوندو
وراڻي: آيل پوري ماءُ پنهنجي پٽ ڪي پرڻايو
آيل پُوري ڀيڻ پنهنجي ڀاءُ ڪي پرڻايو
اسان آسون پُنيون، سون جو هيڙو ڙي آبا تنهنجو ڀاڳ
سون جو هيڙو ڙي آبا تنهنجو ڀاڳ
موتين چانئيو مارَل تنهنجو ڪانڌ
هَنجرَلَ جيئو جام جرَاڙ (۱)
اسان آسون پُنيو، سون جو هيڙوڙي آبا تنهنجو ڀاڳ
وَرِنا ٻائي ٻُو بنا ٻائي (۲) توڪي لڳڙي جا جَٽَ جراڙَ جي
لاڏي ڪي جا لِڪڙي وَرنا ٻائي، ٻُو بنا ٻائي- توڪي جا لڳڙي جَٽَ جڙار جي
سُونهي ڪُنوار ٻانهين ۾ ٻانهي ٻارِڙو جوينِ هيلُون ڏي

سُونهي وَاڻ ڪُلهي تي ڪانهين ٻارِيئڙو جوين هيلون ڏي
سونهي ڪُنوار کي نَڪَ ۾ نٿڙِي..................
سُونهي ڪُنوار کي ڪَنڌ ۾ ڌُهري...............

ڏاوڻ جو گيت: گهوٽ ترگس (سرگس) تان موٽي گهر اچي ٿو ته گهوٽ جون سالِيون، هڪ زَريدار ڏاڳو کڻي اچي گهوٽ مٿان جهلين ۽ پوءِ جيڪو گيت چوَن اُن کي "ڏاوڻ" جو گيت چوَن، ان جا ٻول هن طرح آهن:

راڻـَلِ آيو راڄَ ۾ طنبو کوڙيندو باغ ۾
ڏارون ساڙيندو سائورين، سونا ڏاوڻ ڏائيندو سالِيون

وراڻي:

سالين ڏاوڻ ڏايو، سونو ڏاوڻ رُوپي ڪڙي
اي حضرت! موڙ سون جا بَنايمَ تو لئي
محمد موڙ بـَنايمِ تو لئي
سالين ڏاوڻِ ڏايو، سو ڏاوڻ رُپي ڪڙي

ڊِڪٽِيءَ پَڃڻ بعد جو گيت:

وراڻي:اُٽ، اُٽِ ميان ڊولِيا رات موچاري
اسان آسون پُنيُون مير مون گهر آيو
پير مون گهر آيو، ڪارڙي ڪُڏيلَ ريل چنيسرَ هيل آيو

وراڻي:

اُٽ، اُٽِ ميان ميرَ ڊوليا رات موچاري
الله منهنجو دودل آڻِ، مولا منهنجو چنيسر آڻِ
بچين ڙي مير چامَ جَنَ سويلڙي آڻ

اسان آسون پُنيو اُتِ، اُتِ منهنجا ڍوليا.

هيرو: هيءَ گيت، عورتون شاديءَ جي ڪمَ ڪار ۽ شاديءَ جي رسمن کان وانديون ٿي چون، اُن گيت کي عورتون "هيرو" چون. هن گيت ۾ عورتون هڪ ٻئي سان مذاق، مسخري ۽ کِلَ ٻوڳ وارو ٻول ٻولين گيت جا ٻول هن ريت آهن:

وراڻي: واهـَ، واهـَ منهنجو پَپيهَلِ، ٻولي تو مَنَ ۾ ڳالهہ
ٻُڌائيندو ڪَنَ ۾

راڻو منهنجو منڙو ڪوهہ موهيو اِٿئي، سُهٽا منهنجي
دلڙي چو جَهلي اٿئي؟

سوڍو پُٽ سورهي جو سوريهہ ساماٽو
اچا پاتائين ڪپڙا جهڙو موتيءَ ذاٽو

ها... هـا... منهنجو پَپيهَلِ ٻولي تو مَنَ ۾.........

اچي چُنِي چِٽ گهٽا، چوڙ چٽي ٻانهين وَرَ صُبح جا
سائين، ٻيڙي ڳُل غيرب جي

ها... ها... منهنجو پَپيهَلِ ٻولي تو مَنَ ۾..........

پيرِ تي ٻہ چِٽا بينا گهڻ گهڙين، آئون گهُران هيڪڙو
پانڪر پريو ڏين

ها... ها... منهنجو پَپيهَلِ ٻولي تو مَنَ ۾.........

راڻو: عورتون آڌي رات کان پوءِ، گهوٽ راڻي لاءِ جيڪو گيت چون اُن کي هو پنهنجي "زناني ٻوليءَ" ۾ "راڻو" چون، جنهن جا ٻول ڪجهہ هن طرح آهن:

وراڻي: آ، راڻا ٻچين راڻا، منهنجي ڳُلابي راڻي کي آئي مَنَ الله

راڻو، راڻو، مَ راڻو آهي پَروس....................

ادي منهنجي گلابي راڻي کي آڻي شال الله
امان مون ڏي موڪليو، پيڙيءَ چاڙهي شينهن
شينهن تہ پاتم پنجري ۾ ماريس تنهنجي نينهن
آ راڻا بچين راڻا، منهنجي سوڊل راڻي کي آڻي مَن الله
امان مون ڏي موڪلي سُونگهي ۾ ٻانهي
ٻانهين پاتمِ ٻانهن ۾ سُونگهو نيشانِي
اديون منهنجي صورت جي سوڍي کي آڻي مَن الله.